

Koncz Gábor

Kulturális hozomány

Magyarország történelmi útja Európából Európába

Aligha felejtette el, és nehezen bocsátotta meg a művelt Nyugat, hogy a 9-10. század fordulóján a Kárpát-medencébe érkezett (Attila rettegett emléké – „Isten ostora” – hun király rokonságát is vállaló) nomád magyarok pusztító hadjáratokban kalandozták be Európát. Nem melegség, hogy a feudális széttagoltság küzdelmeiben a fejedelmek és királyok egymás ellen kérték is, használták is a harci segítséget. A nyugati államszervezésben éppen a magyar kalandozások ellenhatásaként erősödtek fel a központosító törekvések. A magyar államalapítás óta eltelt ezer év tragédiákkal terhes történelme miatt, ám egyáltalán nem rezignáltan énekeljük a Himnuszban, hogy „megbűnhődte már e nép a múltat s jövőndőt”. Bár népdalaink, irodalmunk jó része bánatos, mégsem bús nép a magyar: kultúrájával nemcsak megmaradt, de perspektivikus, alkotó, unióra kész. Ennek kultúrtörténetét vázolom dióhéjban, a nagy történelmi sorsfordulók dátumai közé szorítva.

896-1241. Alig száz évvel az Árpád fejedelem vezette, 896 körüli honfoglalás után, már Géza fejedelem uralkodása idején (972-997) elkezdődött a nyugati lovagok beáramlása, a kereszténység terjedése. Az integrációs készséget I. Szent István királytól (997-1038) örököltük. 1000-ban, a II. Sylvester római pápa által küldött koronával nyugati keresztény királlyá koronázták. Ekkor kezdődött közép-európai történelmünk. E tény máig meghatározó jelentőségét az 1990-es rendszerváltáskor egy Franciaországban dolgozó, lengyel társadalomtudós – K. Pomion – tömören így fogalmazta meg: „Mindabból, ami az európai kontinens keleti felének kulturális arculatát a hosszú időtartamban kialakította... a görög (ortodox) kereszténységet a latin (katolikus vagy protestáns) kereszténységtől elválasztó határvonal a legfontosabb... nem ismerünk egyetlen népet sem, amely a kereszténység eredetileg választott változatáról áttért volna a másikra... Legelőször is a vallás különbözteti meg Közép-Európát Kelet-Európától, és csatolja Nyugat-Európaéhoz, hiszen a hitközösség az alapja az európai identitásnak”.

1002-ben alapították, a (ma is élő kultúrájú) pannonthalmi apátságot. Szent István uralkodása alatt nyolc püspökséget és két érsekséget alapított. Minden tíz falut egy templom építésére kötelezett. Megalkotta az államszervezet alapjait. Határozottan leverte a pogány lázadókat. Letelepítette (állattenyésztésre, földművelésre, kézműiparra szoktatta) a magyarságot. Pontosabban: megszervezte egy vegyes etnikumú népesség hazáját. Mert a nyugati kereszténységhez való integrálódás; a feudális államszervezet, a területi beosztás, a nyugati termelési kultúra meghonosítása egy többnyelvű országban történt. Csaknem egy évezreden át a magyar kultúra jellemzője az etnikai, nyelvi, életmódbeli sokszínűség. Ezzel együtt a külső hatások adaptív (tehát alkotó, innovatív, fejlesztő) befogadása.

A Kárpát-medence eltűnt népek (kelták, dákok, trákok, szarmaták, jazigok, gótok, gepidák, kabarok, kazárok) emlékeit őrizte. A honfoglaláskor a Dunántúlon a Római Birodalom, keleten a hun, az avar és a szláv uralom fizikai maradványain szlávok (szlavón, szlovén-karantán, morva, fehér horvát, bolgár, ruszin), avarok, besenyők éltek. Szent István a fiához írt *Institutiones Morum*-ban, a kormányzási elvek megfogalmazásában arra figyelmeztet, hogy „gyöngye az egynyelvű ország”, tehát a jövevényeket vendégként, szívesen kell fogadni. Mint vendégek, hospesek bajorok, szászok, vallonok, flamandok települtek be az országba. Később folyamatosan áramlottak be nyugatról a különböző német csoportok, jöttek a kunok, jászok; délről (a 15. századtól egyre erősebb oszmán nyomásra) a szerbek, horvátok. A századok során jelentős volt kelet felől a cigány és a román, különböző irányokból a zsidó bevándorlás.

A kereszténység történetében István volt az első, szentté avatott király, és ő volt az első magyar szent.

Egész későbbi történelmünket, kultúránkat meghatározta a római szertartású vallással együtt választott latin betűs ábécé; a Cluny-val, Chartres-ral, Passauval való kapcsolat; a keresztes hadak átvonulása és a hadjáratok szervezésében való részvétel; a szerzetesrendek, többek között az ír szerzetesek beáramlása. (A Franciaországban 1120-ban alapított premontrei rend már 1130-ban; a Citeaux-ban 1098-ban alapított ciszterciták már 1142-ben megjelentek nálunk; ma is számos 12-13. századi templom, kolostor maradványait vagy felújított épületeit látogathatják a turisták.)

Trónviszályok, házasságok, hódítások nyomán 1089-től Horvátország (majd sok-sok változással, időlegesen Dalmácia egy-egy része is) a Magyar Királyság részévé vált. Így a Bizánctól függő szerbekkel szemben a horvátok is a nyugati kultúrkörhöz kapcsolódtak. Délen is elkülönült a cirill és a latin betűs kultúra. Az 1920-as trianoni döntésig tartóan egyben lévő, úgynevezett történelmi Magyarország földrajzi keleti és déli határvonala a gótika, a reneszánsz, a felvilágosodás, a polgári átalakulás, a piacgazdaság, a civil mozgalmak (tehát a nyugati kultúra) határa is volt. A magyar uralkodók dinasztikus házasságokkal, a kolostorok és egyházmegyék támogatásával széleskörű európai kapcsolatokra tettek szert. Tömeges kulturális érintkezés (nyugat felé) leginkább a német nyelvterülettel történt.

Magyarország a 12-13. század fordulójára természeti kincsekben, élelmiszerekben gazdag, a nyugati magas kultúrát adaptáló, méretében és lélekszámában is számottevő európai hatalommá vált. Egy P. monogramos, Anonymusként emlegetett, Franciaországban tanult magyar pap *Gesta Hungarorum* címmel megírta a honfoglalás történetét. Elkezdődött a gótika terjedése. Nyomai vannak a zenei élet kialakulásának. Fejlődött a kereskedelem. Az 1222-es Aranybulla kodifikálta a király és a nemesség kapcsolatát, szabályozta a közigazgatást. Julianus domonkos-rendi magyar szerzetes 1235-ben elindult a Volga vidékére, hogy megkeresse a magyarok őshazáját, ahol fél évezred után is megértették magyar nyelvét. És ekkor történt az első nagy tragédia: figyelmeztetése ellenére az Ázsián átsöprő mongol támadás váratlanul és felkészületlenül érte az éppen megszilárdult magyar államot. Az invázió csaknem teljesen elpusztította a virágzó kultúrát; kiirtotta a népesség kétharmadát, pusztasággá rombolta az egész országot.

Tetézte a romlást, hogy kapva az alkalmon, Frigyes osztrák herceg elzálogosította a nyugati magyar megyéket. Külföldi krónikásoktól tudjuk, virágzó városok helyén üszkös és csonthalmazok maradtak, s ezért úgy vélték, „Magyarországot háromszáz évi főnnállás után megsemmisítették a tatárok”. Az erdőkbe, nádasokba menekült lakosság szívósságával és IV. Béla király (1235-1270) rendkívüli szervező erejével felépítették az országot. Száz év alatt ismét Európa egyik leggazdagabb királyságává fejlődtünk.

1241-1526. A vérvesztéséget a mongolok elől menekült kunok befogadásával, németek betelepítésével pótolták. Hatalmas építkezések kezdődtek. A kolostorokon, templomokon kívül udvarházak, hegyen épült várak, megerősített várkastélyok sokaságát emelték. Újraéledt az egyházi, történelmi irodalom. A honfoglaló Árpád-ház kihalásával (1301) fellángoltak a trónviszályok. Keletről, nyugatról és délről egyaránt erősödött a trónt, illetve befolyást követelő, nagyhatalmi érdekérvényesítés. Átmenetileg a franciánápolyi Anjouk szereztek meg a királyi trónt. A zavaros utódlási harcok, terjeszkedések és visszavonulások évtizedei után, máig ható üzenete van a közép-európai uralkodók visegrádi találkozóinak. Ezek során a kereskedelmi útvonalak szabályozását, a gazdasági kapcsolatokat és a török terjeszkedés elleni összefogást szorgalmazták. Az ország területe I. Nagy Lajos (1342-1382) király uralkodása alatt volt a legnagyobb. Egy ideig lengyel-magyar perszonálunió is gazdagította a kapcsolatokat. Innen származik a kissé fellengzősnek tűnő, ám a későbbi tragédiák miatt érthető büszkeséget sugárzó megállapítás: „Magyarország határait négy tenger mosta” (Balti, Fekete, Adriai, Tírrén.) Nagy Lajos időszaka a virágzó feudalizmus, a lovagvilág fénykora volt. Az 1358-as *Képes Krónika*; ma a prágai vár udvarán látható Szent György-szobor (Kolozsvári Márton és György alkotása), az 1367-ben alapított pécsi, majd az 1389-ben létrehozott óbudai egyetem; a fellendült építkezések azt illusztrálják, hogy a vérvesztés után kultúrával sikerült talpra állni. Zsigmond (1387-1437) uralkodása alatt (aki 1414-től német-római császár, 1420-tól cseh király) Magyarország Európa egyik meghatározó hatalmává vált. 1430 körül keletkezett az első magyar nyelvű Biblia; fellendült a festészet, a szobrászat. Ám ismét közeledett az újabb rémisztő veszély: 1435-ban az oszmán hódítás összeroppantotta a Kelet-Római Birodalmat, a törökök megjelentek Magyarország déli határainál. Bár Hunyadi János és hős katonái 1456-ban Nándorfehérvárnál (Belgrád) aratott győzelmükkel jó néhány évtizedre megállították az oszmán török hódítást, a 15. századtól a török és Habsburg terjeszkedés szorításában élt az ország.

Bár kevesen tudják, ekkor váltunk igazán európa-hírűvé: a nándorfehérvári győzelem sikeréért, majd emlékére rendelte el a pápa a déli harangozást. Jellemző a virágzó kulturális kapcsolatokra, hogy 1457-ben ötszáz fős lovagi küldöttség ment Tours-ba a szombathelyi (a római Savaria) születésű Szent Márton (316 k.-397) sírjához tisztelni. A köznemesi származású, törökverő, jeles hadvezér fia, a magyar történelem egyik legnagyobb királya, Hunyadi (Corvin) Mátyás (1458-1490) idején nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is kiteljesedett a reneszánsz. A csodálatos királyi, főúri várkastélyok (pl. Buda, Visegrád, Vajdahunyadvára Erdélyben), a templomok, kápolnák, kolostorok mellett a legmaradandóbb kulturális alkotások a Corvinák; a kor tudományosságát felölelő, több mint ezer, illusztrált kódex; amelyekből ma hazánkban közel

félszáz csodálható meg. A Vatikán után Európában a második legnagyobb könyvtár Magyarországon volt. (A Corvin név a Hunyadiak címer hollójától, a corvustól származik.) Fellendült a történetírás, a csillagászat. A magyar Janus Pannoniust (1434-1472) a középkor legnagyobb latin nyelven író költői között tartják számon. Bár Mátyás halála után is terjedt a reneszánsz, épültek a polgárházak, ismertek M. S. mester (csak a monogramot tudjuk) késő gótikus remekművű festményei; burjánzott a humanista levelezés, virágzott a kereskedelem – ám visszhangzott Dante sora a *Paradicsom* 19. énekéből: „Óh, boldog Magyarország! Csak ne hagyja magát félrevezetni már...” Hagyta: 1514-ben, az eredetileg keresztes hadjáratra szervezett tömegek Dózsa György által vezetett parasztháborúját kegyetlenül leverték. A feudális széttagoltságban, 1526-ban Mohácsnál elvéreztünk a török támadástól.

1526-1711. Buda is török kézre került 1541-ben. Az ország három részre szakadt. A 150 éves török hódoltság „középen” (az Alföld, a Tisza vidéke, a Dunántúl keleti része, valamint Szlavónia, a Bácska, a Szerémség) 1686-ig, Buda visszafoglalásáig tartott. Magyarország és Horvátország nyugati részei, a Felvidék (a mai Szlovákia) mint Magyar Királyság Habsburg befolyás alá került. A Tiszántúl és Erdély (ma Románia északi és nyugati része) a töröknek adózó, de belül független Erdélyi Fejedelemség lett. (A török hódoltság alatti pusztulásban nem vigasz, de színfolt, hogy míg Nyugaton versengtek az uralkodók abban, hogy nem mosdottak, Budán közfürdők voltak. Ma is használhatók a török fürdők, megcsodálhatók a minaretek és türbék (sírkápolnák). Ám más kulturális hatása a 150 évi hódoltságnak nem maradt. Egyetlen falu sem tért át a mohamedán hitre. Nyoma sem volt valamiféle törökösödésnek.) Az országot lelkiileg, szellemileg, nyelvében egyben tartotta a gyorsan terjedő reformáció; a népnek adott, magyar nyelvű, Károli Gáspár által fordított (1590) Biblia; a könyvnyomtatás terjedése; a peregrináció, tehát a külföldet járt diákok hazatérése és itthoni áldozatos kulturális munkája.

A reformáció iskolakultúrája, a kiépülő kollégiumok (Sárospatak, Pápa, Debrecen), az Erdélyi Fejedelemség építészeti remekművei, a zsolttáros könyvek, majd az ellenreformáció barokk szellemi kultúrája együtt mentette meg a szétszaggatott országot. 1650-től 1654-ig Sárospatakon tanított és írta nemzetközi hatású pedagógiai műveit a cseh-morva Comenius. A 16. század közepétől a 18. század közepéig az iskolai színjátszás; a 16-17. században az énekes vándor költők terjesztették a kultúrát. Bakfark Bálint (1507-1576) zeneszerző a lantjáték virtuóz mestere volt, Európa-szerte ünnepezték. Tinódi Lantos Sebestyén (1510-1556) históriás énekei népzenei gyökerekből táplálkoztak, szövegben és zenében máig élők. A Németországban tanult és tanított, zsolttáríró Szenci Molnár Albert *Psalterium Hungaricum* könyvét 1607-ben Herbornban adták ki, a támogató hesseni gróf az ő hatására tanult meg magyarul. Zsolttároskönyve a francia-hugenotta dallamvilágot hozta Magyarországra. A 17. század elején jelentős volt a magyarok iránti nyugati érdeklődés, könyvek tucatjai jelentek meg. Egy 1688-as német kottagyűjteményben 21 magyar táncleírást közöltek. A magyar-horvát Zrínyi Miklós költeményei és harcászati munkái nyugaton is ismertek voltak. Erdélyben Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemsége idején (17. század első fele) virágzott az építé-

szeti, szobrászati, festészeti, zenei kultúra. Gyulafehérváron Monteverdi operát adtak elő. A fejedelmi udvar nyugat-európai szintű és fényességű volt. Az ellenreformáció kiemelkedő személyisége, a grazi egyetemen is tanító, későbbi esztergomi érsek, Pázmány Péter (1570-1637) tudós teológus 1635-ben Nagyszombatban egyetemet alapított.

Eközben a török hódoltságban és ennek peremén irtózatossá vált élet-halál harc folyt. Például Eger várát Dobó István 1552-ben százszoros túlerővel szemben védte. (Erről szól Gárdonyi Géza sok nyelvre lefordított híres regénye, az *Egri csillagok*.) Európa rettegett, imádkozott, ám Buda 1686-os felszabadításáig nem segített. „Két pogány közt, egy hazáért”, a török és a Habsburg elnyomás ellen küzdött a nép és a szellem. Thököly Imre 1678-ban kezdte el a Habsburg-ház ellenes kuruc mozgalmat. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1703-1711 között a köznemességre és jobbágyságra támaszkodó szabadságharcával, nemcsak az 1526 előtti független magyar államot kívánta helyreállítani, de az európai újrendezésre is kísérletet tett. A „Nagymajtényi sikon letörött a zászló” – a szabadságharc elbukott, Rákóczin a nyugati hatalmak nem segítettek. Végül a másik pogánynál, a töröknél talált menedéket. Kevés vigasz, hogy a Rákóczi-indulót szerte Európában énekeltek. Később Liszt Ferenc (1811-1886) és Hector Berlioz hangszerelésében vált az európai kultúra részévé.

A középkori magyar államiság 1526-os összeomlása és az 1711-es Rákóczi-szabadságharc bukása közötti, közel 200 év alatt a Kárpát-medence hadszíntér volt. A korábban 80 %-os magyar többségű etnikai szerkezet teljesen átalakult. A törökellenes harcokban a 16. század eleji, 3,2 millió főre becsült magyarság a 17. század végére 1,5 millióra csökkent; az 1 millió körüli nem magyar népesség a Kárpát-medencében 1,6 millióra nőtt.

1711-1849. A török hódoltság másfél évszázada után, a Rákóczi-szabadságharc leverését követően, a periféria megcsappant magyarsága a belső, termékeny területek felé áramlott, és ezzel felerősödött a Kárpát-medence szívó hatása. Megindult a nagyarányú német, szlovák betelepítés és a román bevándorlás. Magyarország ismét soknemzetiségű országgá vált. A török hódítás pusztításait felülmúlta a Buda felszabadításában és a Rákóczi-szabadságharc leverésében részt vett császári csapatok rombolása. A bécsi Neoacquistica Commissio földbirtokokat az osztrák hadseregszállítóknak, üzletembereknek, udvaroncoknak adta. Kiszélesedett az ország gyarmatosítása.

Az 1722-es *Pragmatica Sanctio* deklarálta a Habsburg-dinasztia Magyarországra vonatkozó örökös jogát. A Habsburg-adminisztráció az országot ipar nélküli, nyersanyagot és élelmiszert termelő területként szervezte meg. A 18. század viszonylagos békéjének azonban volt három nagy eredménye. Az ország lakossága 1712 és 1785 között 4 millióról 7 millióra szaporodott. Tömegével épültek a barokk templomok, középületek, kórházak, kaszárnyák, iskolák, kastélyok, kúriák. A számtalan útszéli kereszt, falusi templomi oltárkép, vidéki főúri és nemesi könyvtár is dokumentálja az élni akarást. Burjánzani kezdett a magyar kultúra. Közismert az Esterházyak zenei, képzőművészeti mecénási tevékenysége. Fertődön játszott Haydn; Pozsonyban Pergolesi operákat adtak elő. Esterházy Pál nádor *Harmonia Caelestis* címen 1711-ben 55 saját zeneművét

adta ki. (Ez a címe a késői utód, a ma Európa-szerte híres Esterházy Péter író nagy sikerű, több nyelvre lefordított, történelmi jellegű regényének.) A magyar zenei élet produktuma a verbunkos. Az 1777-es *Ratio Educationis* oktatási reform előírta a természettudományok oktatását. A 18. század elején Bessenyei György és mások közvetítésével beáramlott a francia felvilágosodás. Folyóiratok indultak. A német, francia és olasz közvetítésű magyar irodalmi gondolkodás és a magyar zene egyre inkább ismertté vált nyugaton is. Érdekesség, hogy magyar mintájú huszárezredek alakultak több európai országban.

A 18. század végi felvilágosodás, a francia forradalom szellemi hatása mellett a legfontosabb kulturális tett a magyar nyelvújítás. A 19. század első felét a reformkor, majd a kapitalizálódás szellemi és szervezési megindulása jellemezte. A 15 milliós ország majdani fővárosa, Budapest Európa leggyorsabban növekvő városa volt: 1810-ben 60 ezer, 1848-ban 150 ezer lakossal. 1802-ben létrejött a Bibliotheca Hungarica, a mai Országos Széchényi Könyvtár (Nemzeti Könyvtár) alapja, Széchényi Ferenc (1754-1820) magángyűjteményéből. 1837-ben megnyílt a Pesti Magyar Színház; 1846-ban a Magyar Nemzeti Múzeum épülete. Szaporodtak a könyvkiadók; terjedt a folyóiratkultúra, s hatalmas lendületet vett a (világ tudományosságára is ható) természettudományi kutatás és a mérnöki munka. Mindennek a legjelentősebb szellemi atyja Gróf Széchényi István (1791-1860), Kossuth szavai szerint „a legnagyobb magyar” volt. Megalapította a Magyar Tudományos Akadémiát, megépítette a Dunán a mai Budapest egyik díszét, a Lánchidat. Megszervezte a korszerű lótenyésztést. A Fekete-tengerig hajózhatóvá tette az Al-Dunát (Vaskapu). Elindította az egyesületek szervezését (fürdő-, vívó-, labdaház és evezős, lövő). Vásárhelyi Pállal (1795-1846) megszervezte a Tisza szabályozását, a Balatonon a gőzhajózást. Nagyhatású gazdasági műveket írt. Lángoló elméjű reformer, gondolkodó, szervező volt; a modern kori, polgárosodó-kapitalizálódó magyar fejlődés atyja.

A kor másik lángelméje, Kossuth Lajos (1802-1894) a magyar szellemiség alternatíváját, a politikai-forradalmi magatartását testesítette meg. Az 1848-as polgári forradalom után kormányzóként vezette a Habsburg-ellenes szabadságharcot, amely 1849-ben elbukott. Az osztrák és orosz seregek leverték a magyarokat. Kossuth európai és amerikai ünnepléseken dicsőséget szerzett, de segítséget nem kapott, s végül Thököly Imre, Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc sorsára jutva a töröknél kapott menedéket, utóbb Olaszországban telepedett le.

1849-1920. A kegyetlen megtorlást szívósan heverte ki az ország. Ismét az élni tudás: a reform és forradalom házasságából kínban született gyermek, a polgári Magyarország megállíthatatlanul fejlődésnek indult. Deák Ferenc műve, az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés megteremtette az 1920-ig fennállt Osztrák-Magyar Monarchia alapjait. Kiépült egy soknemzetiségű, természeti kincsekben, munkaerőben, szellemiekben rendkívül gazdag; az európai és a világ tudományos, műszaki, irodalmi, filozófiai, képzőművészeti életére jelentősen ható, azt formáló birodalom. A millenniumra (1896) felépült egy modern ország: utak, hidak, rakpartok, alagutak, vasutak, gyárok sokasága jött létre. Hatalmas építkezésekkel ekkor kapta mai arcát és formáját Budapest és számos

város. Az építkezésekben testet öltött lendület a világgazdaság történetében is szinte páratlan teljesítményt produkált. Ám az államszervezet nem tudta lefojtani a társadalmi feszültségek robbantó erejét, a nemzetiségek államalkotó törekvéseit. Minden gazdasági és szellemi bőség ellenére a Monarchia szervezetileg képtelen volt ellenállni a nyugatibb törekvések diplomáciai, szervezési, katonai erejének. Az I. világháború (1914-1918) győztesei megsemmisítették az Osztrák-Magyar Monarchiát és ezzel az ezer éves történelmi Magyarországot.

Az újabb magyar tragédia (paradox módon) a világ fejlődésének igen sokat adott. A 20. század elején a Kárpát-medencéből történt közel 3 milliós, döntően magyar etnikumú kivándorlás (fizikai és szellemi munkával) jelentősen hozzájárult pl. az amerikai kontinens fejlődéséhez. A magyar állami szétomlás teremtette meg a közép-kelet-európai új államok technikai, gazdasági, tudományos alapjait.

1920-1944/45. Az I. világháború poklából hazavánszorgó katonák a 133 napig élt kommunista kísérlet, a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregébe sodródtak. Nem sikerült a proletárdiktatúra elveire épülő, ám a baloldali szellemségű értelmiség és a munkásság egy része által is támogatott szocialista kísérlet. Nem sikerült az ország megvédése a kívülről bevonuló, mohó győztesektől. Budapest volt az egyetlen főváros, ahova a győztesek parádézva érkeztek. Magyarország volt a legkegyetlenebbül büntetett vesztes. Az országot az 1920-as trianoni (párizsi) döntéssel széttépték. Nem számítottak a wilsoni önrendelkezési elvek; az etnikai vagy természetföldrajzi határok. A pillanatnyi politikai és a gazdasági érdekek vezérelték a döntéseket. Kellettek a vasútvonalak, bányák, gyárak, termőföldek. Nehéz a mai fiataloknak megmagyarázni, hogy még Ausztria is kapott belőlünk; hogy még ma is van olyan magyar falu, ahol az utca közepén (!) húzódik a szlovák-ukrán határ (Selmec); hogy városokat vágtak ketté (Komárom, Sátoraljaújhely). Gazdaságföldrajzi egységek darabolódtak szét. Színmagyar területek lakói kerültek kisebbségi sorsba; teljes jogfosztottsággal. Egy nép harmada vált hazátlanná a saját földjén. A Magyar Királyság 282 ezer négyzetkilométer területének csak egyharmada, 93 ezer négyzetkilométer; a 18 millió lakosból csak 7,8 millió maradt meg az új Magyarországon. A megmaradt gazdasági értékek csupán: a szántóföld 38,6; a legelő 26, a szőlő 62,5; az erdő 11,9; az arany, só 0; a vasérc 16,9; a vasutak 37,9 és a közutak 35,5 %-a. Érthető és máig ható a trauma. A diktátum elvszerűtlen (illetve csak politikai-gazdasági „elvű” és nem etnikai-kulturális-természetrjai szempontú): a következmény kegyetlen, jogfosztó, megalázó volt. Ám ismét a kultúra: a határon túli magyar területeken a fizikai irtások ellenére is megerősödtek a kisebbségi kultúrák. A környező államokban élő kb. 3 millió magyar csökkenő létszámmal ugyan, de ma is a többségi kultúrák alkotó társa; Magyarország és az új államok közötti közvetítő kapocs.

Nem szép, ám érthető, hogy ekkora csapás után a magyar lélek és a politika egyaránt a revízióban bízott. A kultúrfőlény ideológiájával, útkeresésekkel araszoltunk majd sodródtunk és rohantunk a német orientáció felé. A bécsi döntésekkel (1938, 1940) visszakapott területek miatt is erősödött a németek és olaszok iránti elkötelezettség. A tragikus döntések: a zsidótörvények, a II. világháborúba való tényleges belépés és részvétel; a kiugrási kísérletek kudarcai; az 1944-es náci megszállás hosszú időre megpecsételték

az ország sorsát. A nyugati hatalmaknak se szándéka, se érdeke, se ereje nem volt arra, hogy segítsék e tragikus útról letérni akaró; gyengén, ám mégis csak létezett magyar törekvéseket. Teherán, Jalta, Potsdam, Párizs: a világot újrafelosztó nagy döntéseknél átengedték Magyarországot a szovjet érdekszférának. A zsidótörvények miatt a háború előtt és alatt emigrációba kényszerült zsidók és baloldali üldözöttek; a holokauszt 600 ezer magyarországi zsidó áldozata; a halottak és megnyomorítottak milliói; az újra elvesztett területek; a porig rombolt ország máig megszenvedett veszteség. Felfoghatatlanul nagy ár egy zsákutcás, neobarokk politikáért és egy ködbe veszett (Nagy-Magyarország) álomért.

1945-1956-1990. Újra megtanultunk élni. A fejünkben, a szervezetekben őrzött kultúrával; szorgalommal, leleményességgel átvészeltük a szocializmust is. Ám ehhez ismét a hősök teremtették meg az alapot: az 1956-os forradalom mártírjai rázták meg először a szovjet birodalmat, és nyitottak utat a magyar reformszocialista fejlődés számára. Ismét sokat adtunk a világnak: példát, figyelmeztetést, egy nagy repedést a monolitnak vélt birodalmon. És ismét szellemi erőt, szaktudást, fizikai munkát: a menekültek, majd a disszidensek százezrei nem terhet, hanem erőforrást jelentettek Amerikának, Európának és Ausztráliának. A világ 15 millióra becsült magyarságából ma 10 millió él itthon; 3 millió a környező országokban és 2 milliónyi a diaszpóra. Ötszáz év telt el 1456 és 1956 között. Aztán már csak egy emberöltőnyi idő kellett 1989-ig, a vasfüggöny lebontásáig. Két tragikus és egy örömteli dátum, amikor a magyarok világhírűvé váltak. Minden törekvésünk az, hogy több ilyen siker ne kelljen és ne legyen.

Egy szlovák származású, magát magyar hazafinak tartó tudós, Csaplovics János 1822-ben németül írt könyvében olvasható: „Magyarország: Európa kicsiben.” Valóban: sok nemzetiség küzdelmes együttélése, kultúrák találkozása a Kárpát-medence. A külső támadások miatti tragédiákon – 1241 tatárok; 1526 törökök; 1711 Habsburgok; 1849 Habsburgok és oroszok, 1920 Trianon; 1944-45 németek és szovjetek; 1956 szovjetek – átfénylik a multikulturális hatás; a befogadó, adaptáló, innovatív képesség; az anyanyelvre épülő nemzeti kultúra kohéziós ereje. Azt üzeni a magyar múlt, hogy a rendszerek és emberek elpusztíthatók, ám a szellem és szorgalom teremtő ereje újból és újból épít. Ezzel összefüggésben két fontos lelki-magatartási jellemzőt említek. Az egyik a termelésben, a mindennapi életben való találékonyság. Ez a szocializmus idején nemcsak a megélhetés igazi forrása, de a rendszert lebontó eszköz is volt. Ilyenek voltak a nagy gyárak, szövetkezetek mellett a vállalkozási kultúrát újjáteremtő háztáji gazdaságok; a családi önellátás; a barkácsoló készség; a civil szerveződések; a „rejtett tanterv”: tehát a sorok közötti üzenet és olvasás; az áthallásos beszéd; az allegóriák használata stb. A másik lelki-kulturális jellemző a kínok közt is erőt adó humor, amellyel tartottuk magunkban a lelket és kijátszottuk a hatalmat. A külföldi turisták azt mondták, hogy mi voltunk a szocializmus legvidámabb barakkja; a német-német találkozók színhelye; a nyugati társadalomtudományi, irodalmi, képzőművészeti kultúra kelet felé közvetítője. Híd voltunk, amelyen persze nem csak egy irányú volt a közlekedés. Mert az emigráció hatalmas szellemi kincset vitt Nyugatra! Szorgos magyar kezek és innovatív elmék is építették a nyugati kultúrát. Az 1956-os magyar hősök áldozata, az 1989-es határnyitók

vállalása, a kialakult forradalom a Kelet és Nyugat végzetes konfliktusától mentette meg a világot. Persze, nagy volt a csalódottság: ahogyan 1241-ben, 1526-ban, 1945-ben vagy 1956-ban hiába vártuk a nyugati katonai segítséget, úgy most is csak reménykedtünk az ölelésben. Nem jött új Marshall-segély, de jött a vadkapitalizmus. A lényeg persze a jövő: végül is bealkudtuk magunkat oda, ahova tartozunk. S ahogyan a korábbi nyugati és északi periféria (Írország, Spanyolország, Portugália, Svédország, Finnország) piacbővítő hatása meglendítette a centrum fejlődését, úgy Közép-Európa integrálódása is piacbővítő, innovatív hatású és a kelet felőli népvándorlást tompító erejű lehet.

Mi hát a kulturális hozomány? A soknemzetiségű, multikulturális együttélés megszenvedett történelmi tapasztalata. A tudományra, kultúrára alapozott megújulási képesség. A tudományok, művészetek kincsesládája. A mai szellemi, szervezési alkotó képesség. A befektetési, termelési, piaci lehetőségek. A turisztikai vonzerő.

Úgy tudjuk, hogy a nyugatról jövő turisták a magyar táj jellemzőjének a síkságokat tartják (a Kisalföld és az Alföld); gémeskúttal, délibákkal, legelő csordákkal, vágató ménesekkel. Jellemzőek a fűzfás vízpartok, térségünk legnagyobb tava a Balaton. Nos, a mi önképünk ettől némileg eltér. Mi hegyekben is álmodunk. Hiszen 1920-ig a történelmi Magyarországhoz tartozott a Tátra és a Fátra (ma Szlovákia), Erdély vadregényes hegyei, a Kárpátok (ma Románia). A címerben a hármaskút a Mátra, Tátra, Fátra. „A négy folyó” szimbólum a Duna-Tisza-Dráva-Száva.

Hívogat, integet a táj, tessék hát elindulni; barátságosak, vendégszeretőek vagyunk. No meg „lakva ismeri meg az ember egymást” tartja a magyar közmondás. EU-tópiát ajánlunk. A görög nyelvben ugyanis az utópia szónak két gyökere van. Az egyik az au-tópia, a lehetetlen hely. A másik az eu-tópia, a kívánatos, jó hely. EU-tópia, tehát vonzó, jó hely akarunk lenni az Európai Unióban. Azt is hangsúlyozva, hogy az Unióba való bekerülés számunkra különösen fontos nemzeti esemény: 84 év után a légiesedő határokkal, az emberek, eszmék, tőke szabad áramlásával összekapcsolódik a szétszaggatott magyar nemzet. A mostani bővítéssel a szlovéniai, ausztriai, szlovákiai, nyugat-európai magyarok; az innen nyugatra üzött svábok és zsidók otthonról hazaérnek; senki nem lesz hazátlan az országában.

(Az írás részlet a szerző "Magyar kulturális hozomány. Mit kínál Magyarország az Európai Uniónak?" című, idén megjelent írásából [in: Magyar hozomány. Magyarország az EU-csatlakozás küszöbén, szerkesztette: Ágh Attila, BM Kiadó, 2004, 195-217.o.]. A téma részletesebb kifejtése és szakirodalmi háttere iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk a kötetet.)

Orosz István

A debreceni és a sárospataki falukutatás

Bibó István 1940-ben Erdei Ferenc tudományos teljesítményének vizsgálata kapcsán állapította meg, hogy „az ún. „falukutató” irodalom megítélése és értékelése körül meglehetősen fogalomzavar uralkodik”. Ennek okát abban látta, hogy egyesek irodalmi, sőt szépírói szempontok szerint ítélik meg és helyezik el a magyar irodalom egészében ezt az irodalmat, mások egyszerűen politikai újságírásnak tartják, s a publicisztika fogalmkörébe sorolják, míg ismét mások a falukutatást tudományos munkának vélik, földművelőkre, parasztokra, falusiakra irányított szociográfiának, amelynek eredményeként a falukutatók „társadalmi tényeket állapítanak meg, helyszíni és statisztikai kutatásokat végeznek, s általános törvényszerűségeket nyernek eredményként”.¹ Ha e három szempontot a debreceni és a sárospataki falukutatásra is alkalmazni akarjuk, ami az 1930-as években történt a hazai reformátusság e két kelet-magyarországi fellegrárában, kétségtelenül e harmadik csoportba sorolható be, bár Debrecen fontos szerepet játszott a népi írók mozgalmának kialakulásában is. Ennek vizsgálata azonban meghaladja az én illetékességi körömet. Legfeljebb annyit kívánok zárójelben megállapítani, hogy a várost, főként pedig az egyetemet még az én egyetemista éveimben, az ötvenes évek elején és derekán is a népi mozgalom egyik fellegrárának tartották, s a hivatalos pártfórumok a Kossuth Egyetemet a magyarországi „narodnyikizmus” fő fészkeként tekintették.

Debrecen és Sárospatak falukutatásban betöltött szerepének felvillantására azért is szükség van, mert különösen az utóbbi nem állt a kutatások homlokterében.² Úgy vélem, e két város falukutató mozgalmának feltárása eredményekre vezethet az előzmények megismerésében, a református főiskolai és egyetemi ifjúság szerepének bemutatásában s az egész mozgalom társadalmi beágyazottságának jobb megismerésében.

Az 1943. évi szárszói konferencia 50. évfordulóján Benda Kálmán zárszavában szerepelt a megállapítás: történeti gyökerei lehettek annak, hogy egy szekularizált mozgalomban a protestantizmus miért volt olyan erősen képviselve. A református egyházban történelmi örökség volt a társadalmi gondok iránti érzékenység, a laikusok és a klerikusok nem különültek úgy el egymástól, mint a katolikus egyházban, hiszen a reformáció már születésekor fellépett az elkülönülés ellen, s a 20. században a belmisszió tovább erősítette a református gyülekezetek nyitottságát a világi társadalom felé. Ez a helyzet teszi érthetővé mindazt, amit az 1920-as évek végén és a 30-as években Debrecenben és Sárospatakon történt.³

A debreceni falukutató mozgalom története két szálon vizsgálható. Az Ady Társa-

ság történetében, illetve az egyetemi ifjúsági szervezetekben: a Turul Bajtársi Egyesületben, a joghallgatók Werbőczy, az orvostanhallgatók Csaba és a bölcsészhallgatók Árpád Bajtársi Egyesületében.

A debreceni Ady Társaság történetét egyik alapítójának Kardos Pálnak 1947-ből származó visszaemlékezéseiből ismerjük.⁴ A Társaság 1927. június 19-én alakult meg a debreceni városháza közgyűlési termében, ahol mintegy százan vélték úgy, hogy a konzervatív Csokonai Kör mellett másik irodalmi csoportot is kell szervezni Debrecenben.⁵ Az átalakulást hosszas készülődés előzte meg a városi értelmiség köreiből. Már 1921-ben megszületett az Ady asztaltársaság, amely megalapozta a debreceni Ady kultuszt, emléktáblát avatott az angol királynő nevű vendéglő „Bunda” éttermében. Az Ady Társaság az „erők egyesítése” jegyében létrehozta irodalmi, képzőművészeti és zenei osztályát,⁶ majd 1934-ben a falukutató mozgalom szempontjából fontos tudományos vagy hungarológiai osztályát is.⁷ A kezdeti iránykeresés után 1931 őszén jegyezte el magát az irodalmi osztály (Juhász Gézával, Gulyás Pállal, Kardos Lászlóval, Kardos Pállal, az újságíró Béber Lászlóval, Thúry Leventével) a népi irodalom mellett, amikor a Déry Múzeum előadótermében együtt lépett az előadói pódiumra Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László és a Debrecenből elszármazott Szabó Lőrinc. A népi íróknak nevezett csoportosulás tagjai 1931 után egyre gyakoribb vendégei lettek az Ady Társaságnak. Németh László szoros barátságot kötött a halk szavú debreceni költővel, Gulyás Pállal és sógorával Juhász Gézával, aki először írta meg a népi irodalom történetét, s először fogalmazta meg, hogy „igazi nemzetté a magyar népi íróink avatják”.⁸ Gulyás Pál hatására vett szót a Debrecen melletti Bocskai-kertben, ahol 1946-ig volt birtokos.⁹ A híres debreceni szálloda, az Arany Bika tulajdonosa, Löbl Ödön többször ellenszolgáltatás nélkül engedte át az étterem üvegtermét az Ady Társaság felolvasó üléseinek, amelyeken ismételtlen megjelentek Móricz Zsigmond mellett Németh László, Erdélyi József és más jeles költők és írók.¹⁰

Az Ady Társaság legnagyobb tette azonban a 30-as évek elején az a Pongrácz Kálmán által megfogalmazott nyílt levél volt, amely a végső lökést adta a népi írók lapjának, a *Válasznak* a megszületéséhez. A *Válasz* szerepének elemzése nem lehet az én feladatom, arra azonban fel kell hívnom a figyelmet, hogy a folyóirat szerkesztői között ott van Gulyás Pál, és az Ady Társaság fentebb említett irodalmár tagjai rendszeresen szerepelnek a lap kritikusi között.¹¹ A Társaság újabb – jórészt egyetemista – tagjai a tiszta irodalomtól egyre közelebb kerültek a magyar valóság égető kérdéseihöz. Ezek feltárására született meg a társaság előbb már említett hungarológiai osztálya Fazekas Jenő egyetemi tanársegéd vezetésével. Az egyetem és a népi írók között már korábban is formálódott a kapcsolat, amikor Németh László 1933-ban az egyetemi ifjúság lapjában az *Új Vetésben* jelentette meg a Debreceni Kátét, ami miatt az egyetem vezetése kizárással fenyegette meg a cikket közlő hallgatókat.¹² A hungarológiai osztály tagjai 1935 tavaszán léptek a nyilvánosság elé három vitaesttel. Nagyot lendített a csoport munkáján, amikor vezetése az egyetem fiatal biológus

professzora, berei Soó Rezső kezébe került, aki szoros kapcsolatot teremtett az Ady Társaság hungarológiai osztálya és az egyetem bölcsészhallgatóinak Árpád Bajtársi Egyesülete között. (A debreceni Tisza István Tudományegyetemnek ekkor még nem volt Természettudományi Kara, a matematikai és természettudományi tanszékek a Bölcsészeti Kar keretei között működtek, így Soó Rezső is ennek professzora volt.)

Az egyetemi hallgatóság bajtársi egyesületei, amelyeknek szinte automatikusan tagjai lettek a beiratkozott hallgatók, az első világháború után többnyire jobboldali ideológiák talaján szerveződtek, ez azonban nem gátolta meg tagságuk egy részét abban, hogy a népiek ideológiáját is magukévá tegye. Így történt ez Budapest és Szeged mellett Debrecenben is, ahol a Turul Szövetség baloldali érzelmű tagjai, valamint az Ady Társaság említett vezetői unszolására fogalmazta meg Németh László az említett Debreceni Kátét. Ezt a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesülete Barcza Gedeon matematika-fizika szakos hallgató (a később jeles nemzetközi sakk nagymester) javaslatára saját programjaként fogadta el.¹³ Igaz, azt sem Barcza Gedeon, sem a Turul Szövetség vezetőségének baloldali tagja, Roboz Zoltán nem tudta elérni, hogy az országos követtábor ne utasítsa el a Kátét. Az egyetemek bajtársi szövetségeiben azonban mindvégig jelen voltak, sőt a 30-as években egyre erősödtek a népi gondolat képviselői.¹⁴

Az egyetemisták két területen fejtettek ki komoly tevékenységet. Szervezték a debreceni diétákat, és bekapcsolódtak az akkor már országsszerte meginduló falukutató mozgalomba.

Az első debreceni diétát 1935 márciusában Simon László kezdeményezésére az Árpád Bajtársi Egyesület az Ady Társaság mellett vallásos diákegyesületekkel: a protestáns Soli Deo Gloriával és a katolikus Szent László Körrel együtt szervezte. Mind az első, mind a következő év tavaszán szervezett második és az 1940. évi harmadik diétán fontos előadásokat tartottak a népi írók: Németh László, Veres Péter, Darvas József, Kovács Imre, Ortutay Gyula. Simon Lászlónak, az Árpád Bajtársi Egyesület vezetőjének visszaemlékezése szerint az első diétán a "harmadik útnak" és Németh Lászlónak volt a legnagyobb sikere, később a Németh Lászlótól balra elhelyezkedő íróknak: Veres Péternek, Kovács Imrének Ortutay Gyulának. A diétákat kulturális programok is követték, ezek szervezője Fitos Vilmos volt. Ezek a tanácskozások fontos kezdeményezésnek számítottak a Márciusi Front megalakulása szempontjából.¹⁵

A falusi élet valóságának feltárásában is szoros egységben működött az Ady Társaság hungarológiai osztálya és az Árpád Bajtársi Egyesület. Ez nemcsak abban nyilvánult meg, hogy 1937 februárja és májusa között húsz előadást szerveztek közösen hungarológiai témákról, de abban is, hogy megkezdődött az egyetemisták részvétele a különböző csoportok szociológiai felmérésében. A falukutatás sajátos terepe Debrecen egyik "külvárosa", az ún. "Téglavető" volt, a várost körülvevő belső legelő egyik részén kialakult rettenetes nyomornegyed. Debrecen 19. századi felgyorsult növekedése során a város nyugati szélén jött létre az a téglagyár, amely az építkezésekhez szükséges téglát jó részét előállította. Mellette a munkások szegényes viskóiból már a dualizmus korában lakótelep alakult, szilárd burkolatú utak, vízvezeték, csatornázás nélkül. E nyomornegyed helyzetén a két háború között a debreceni városvezetés nem tudott, de nem

is nagyon akart változtatni. Jó helyre indultak az egyetem bölcsészhallgatói, amikor a Debrecenben is tapasztalható nyomort kívánták feltérképezni. A Téglavető szociális helyzetéről tanulmány is készült, amely a *Mi Utunk* című társadalomtudományi és irodalmi lapban jelent meg. A lapot egyébként hat szám után elkobozták, szerkesztőjét az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló tevékenysége miatt börtönbüntetésre ítélték.¹⁶

A szociológiai vizsgálódások másik terepe a várostól mintegy hat kilométerre lévő, kerékpárral, vonattal vagy akár gyalog is elérhető Józsa község volt. Józsa ma Debrecen külvárosa, a 30-as években azonban önálló település volt, amely nem is Debrecen, hanem Hajdúböszörmény határából szakadt ki. Lakói, ha nem is éltek olyan nyomorban, mint a Téglavető munkásai, nem tartoztak a gazdag parasztok közé. Ugyanezt mondhatjuk a debreceni falukutatók harmadik terepéről, a várostól keletre fekvő nyírségi falvakról.¹⁷

A debreceni falukutatók nagyrészt bölcsész- és jogáshallgatók közül kerültek ki, akik között sajátos egyveleget alkottak a falusi magyarság iránti érdeklődők a jobboldali antiszemita csoportokkal,¹⁸ de azokkal is, aki a BTK Kari Tanácsának véleménye szerint „a nemzeti és keresztyén világnézet megmételvezésére szövetkeztek”.¹⁹ A diákmozgalmakat és zavargásokat a professzorok általában elítélték, de többen (Hankiss János, Mitrovics Gyula) vélték úgy, hogy a tanároknak meg kell vizsgálni a diákok memorandumait, és követeléseikből a helytállókat támogatni kell, mert kívánságaik között „sok olyan van, amelyet a magyar intelligencia óriási többsége helyesel”.²⁰ A falukutató mozgalom Debrecenben kevésbé érintette a református teológia hallgatóit. A másik kelet-magyarországi kálvinista fellegvárban, Sárospatakon csak tanító- és lelkészképzés volt, s itt elsősorban teológusok jártak a falusi társadalom körülményeit feltárni.

Említettük, hogy a Soli Deo Gloria mozgalom és a Szent László Kör révén vallási szervezetek Debrecenben is szerepet játszottak a falukutató mozgalom születésében. Sárospatakon azonban ez a kapcsolat egészen direkt formában jelent meg. A mozgalom előzménye itt az 1920-as években a cserkészlet és a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség volt. E szervezetek már a 20-as évek végén tudatosan fordultak a falu felé.²¹ A sárospataki falukutató mozgalom azonban szervezett formát akkor nyert, amikor a teológia professzorává Szabó Zoltánt, a pedagógia és a filozófia tanárává pedig Újszászy Kálmánt nevezték ki. Szabó Zoltán tervet dolgozott ki a magyarországi négy református teológiai akadémia képzési céljaira. Tőle származik a jelszó: „arccal a falu felé”. Úgy vélte a kis- és törpefalvak számára is kell lelkészeket képezni.²² Az pedig, hogy ez milyen formában történjék, Újszászy Kálmán szociológiai szemináriumain formálódott ki. E szemináriumok teológus hallgatói azt is feladatuknak tekintették, hogy előzetesen megismerjék azokat a településeket, ahová később lelkészként kerülhetnek. E szemináriumok Újszászy Kálmán visszaemlékezései szerint az 1931-32. tanév második felében kezdődtek, alig valamivel később, mint ahogy a Sarló mozgalom vagy a szegedi fiatalok tevékenysége kialakult.²³ A szociológia órák mindig szerdán este voltak, s maguk a hallgatók nevezték azt faluszemináriumnak. E foglalkozásoknak az volt a jelentősége, hogy hétről-hétre olyan irodalommal ismerkedtek meg a pataki

teológusok, amelyre sem a pestieknek, sem a pápaiaknak, sem a debrecenieknek nem volt lehetőségük. A professzor nem volt szociológus, ez azonban távról sem jelentette, hogy a szemináriumok ne lettek volna szakszerűek. A nem túl gazdag hazai szociológiai irodalomból megismerkedtek Czettler Jenőnek a mezőgazdasági szociálpolitikáról szóló könyvével, Weis István, Braun Róbert műveivel. Eljutott hozzájuk a jeles román szociológus Dimitrie Gusti műve, de a bolgár parasztpolitikus Sztambolijfszki írása is.²⁴ A 30-as évek második felében pedig megjelentek Sárospatakon is a népi írók. Előadása volt Szabó Pálnak, Fülep Lajosnak, s Móricz Zsigmond is felolvasó estet tartott a *Barbárok*ból. A sárospataki teológusokra is nagy hatást gyakorolt Szabó Dezső, de Nagy Lajos *Kiskunhalom* c. műve is.²⁵ A faluszeminárium rövid idő alatt az egész főiskola ügyévé vált.

A szerdai órákat tanári bevezetés indította, de egy-egy előre kijelölt munkát a tanár és diák közösen vitatták meg. A legfontosabbnak azonban mind Újszász Kálmán, mind tanítványai az ún. kiszállásokat tartották, amelyek során tíz napot, két hetet töltöttek a hallgatók a kiválasztott faluban, s megismerkedtek az életével.²⁶ A professzor útmutatót is készített a falu tanulmányozásához, amely *A falu* címmel 1936-ban nyomtatásban is megjelent. A kötet három fejezetben a legfontosabb tudnivalókat sorolta fel. Úgy vélte a falukatató teológus hallgatóknak meg kell ismerkedniük a település természeti, emberi és transzcendens tényezőivel. Az elsőbe a föld, a víz és a levegő, valamint a szerves élet tartozott, a másodikba a falu embertani rajza, település-népesedés és művelődéstörténete, egészségügyi, erkölcsi, gazdasági élete, nemzeti és közösségi viszonyai. A transzcendens tényezőhöz természetesen a falu vallási élete tartozott, valamint a református gyülekezet helyzete. Az elmondottak mellett azonban a sárospataki faluszeminaristák gyűjtéseket végeztek a település tárgyi és szellemi néprajzára vonatkozóan is.²⁷

Újszász Kálmán mint a filozófia és a pedagógia professzora arról is meg volt győződve, hogy tanítványainak nemcsak az a kötelessége, hogy megismerjék a falut, de az is, hogy neveljék. A falunevelés szellemi alapjairól értekezve a várost a magaskultúra, a falut a mélykultúra hordozójának tartotta,²⁸ de tiltakozott az ellen, hogy a városi és falusi kultúrát fejlődési viszonyba állítsuk egymással, mert meggyőződéssel vallotta, hogy a falu „nem képvisel alacsonyabb fejlődési fokot, mint a város”²⁹. Eltérő a szerepük a nemzeti kultúra szempontjából is, mert a falu védi, a város terjeszti azt.³⁰ Ugyanakkor a tanyáról rossz véleménye volt, mert ugyanúgy a kultúracsökkenés termékének tartotta, mint a nagyvárost, a cityt.³¹

A sárospataki falukatatók három tájegységen végeztek érdemi munkát: Tokaj-Hegyalján, a zempléni-abaúji Hegyközben és a Bodroghözben.³² A Hegyköz falvai nemcsak számos archaikus vonást őriztek, de történetük során soha nem tudtak a szegénységből kilábalni. Aligha véletlen, hogy az 1950-es években a kemsei felmérésben nagy szerepet vállaló Gunda Béla, aki Debrecenben lett a néprajz professzora, tanítványaival rendszeresen gyűjtött a Hegyközben. A Hegyalja hajdan szebb napokat látott falvai és mezővárosai a filoxéra-vész után soha nem tudtak magukhoz térni. A Bodroghöz pedig a kivándorlás egyik fő területe volt Magyarországon. Volt tehát mit

feltérképezni a sárospataki diákoknak. E gyűjtések és feldolgozások gazdag anyagát – kutatóra várva – máig is külön “Adaléktárban” őrzik a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Az Adaléktár legnagyobb részét a faluszemináriumi kiszállások alkalmával a szeminaristák által készített kéziratok, vagy gépírásos jelentések, feljegyzések, kisebb lélegzetű dolgozatok teszik ki.³³

E leírások nagy része az 1932-38 közötti évekből származik. Tokaj-Hegyalján jelentés található Abaújszántóról, Tállyáról, Mádról, Mezőzomborról, Tarcalról, Tokajról, Bodrogkeresztúrról, Olaszliszkról, Erdőbényéről, Tolcsváról. A hegyközi települések között szerepel Telkibánya, Nagybózsva, Pálháza, Mikóháza, Kovácsvágás, a bodrogköziek közül mindenekelőtt Sárospatak tanyavilága: Dorkótanya, Györgytarló, Láplótanya, Máriatanya. Máriatanyáról az első jelentés még 1932-ből származik. De vannak adatok Alsóbereckiről és más bodrogközi településekről is.³⁴

A résztvevők között nagyon kevés volt a paraszti származású diák, de második generációs értelmiségiként még nagyon sokan kötődtek a faluhoz. Ideáljuk nem az agrárproletár, hanem a középparasztság, illetve a jó módú parasztság volt. Igyekeztek távol tartani magukat minden ideológiai és politikai szélsőségtől: a nácizmustól ugyanúgy, mint a bolsevizmustól. Ezért is voltak fogékonyak a harmadik út gondolatára.³⁵ A faluszemináriumokból szervesen következett a népfőiskolák gondolata, amelyet dán és svéd példák alapján Szabó Zoltán professzor szervezett meg. Míg a faluszeminárium a már értelmiségivé vált hallgatók figyelmét hívta fel a falura, a népfőiskola a falunevelés, a nemzetnevelés jegyében kívánta hozzájuttatni a falu legkiválóbbjait a kulturális javakhoz. Ezek a formák Sárospatakon 1951-ig működtek, amíg a református egyház meg nem szüntette a sárospataki és a pápai teológiai akadémiát, a magyar állam pedig a gyanúsnek tartott társadalmi egyesületeket.³⁶

Befejezésül egyetlen gondolatot hadd fogalmazzak meg a debreceni és sárospataki falukutató mozgalommal kapcsolatban. Úgy vélem, mindkét város példája azt bizonyítja, hogy a falukutatót nem lehet elszakítani a főiskolai diákmozgalmaktól és társaságoktól, amelyek jobboldali ideológiai alapjaik ellenére rá kellett, hogy döbbenjenek a magyar valóság kiáltó ellentmondásaira, s az egyházi szervezetektől sem, amelyek a valóság ismeretére igyekeztek nevelni a gyülekezetek szolgálatára készülő tagjait. A mi kötelességünk, hogy tevékenységük ne merüljön el a feledés homályába.

Jegyzetek

¹ Bibó István: *Erdei Ferenc munkássága a magyar pusztaság válságának irodalmában*, in: Bibó István: *Válogatott tanulmányok, I.k. 1935-44*, Budapest, 1986, 185.o.

² Debrecenről és a debreceniekről (Juhász Géza, Gulyás Pál, Kardos László, Kardos Pál) részletesen szól a magyar népi mozgalom korszakos jelentőségű összefoglalása. (Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*, New York, 1983, 105, 163, 259 skv.o.) A sárospatakiak azonban ebben a kitűnő összefoglalásban sem szerepelnek. Hasonló a helyzet Salamon Konrád ugyancsak alapvető könyvében is. (Salamon Konrád: *A harmadik út kísérlete*, Budapest, 1989.)

³ Benda Kálmán: *Zárszó* (in: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a*

magyar társadalom (Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából) Budapest, 1997. 449. o. Orosz István: Összefoglaló, uo. 445. o. „Az írók először 1931-ben Debrecenben léptek fel együttesen és nyilvánosan, s ettől kezdve Debrecen mindig is egyik központja maradt a népiek mozgalmának. A „kálvinista Róma” és a népiek bensőséges kapcsolata már az indulásnál sugallta annak protestáns jellegét”. Gergely Jenő: Egyházak és népi mozgalom, uo. 383.o. Az egyházi jellegű ifjúsági mozgalmak és a népi mozgalom kapcsolata: Havas Gábor: Szárszó forrásvidéke, uo. 400-407.o. Solti Kálmán: A református egyház és a népi mozgalom, uo. 408-414.o. A magyar népi mozgalom 300 személyt tartalmazó almanachja szerint a résztvevők között a legnagyobb arányban (45,6%) a reformátusok voltak. Benkő Péter: A magyar népi mozgalom almanachja, Budapest, 1996. 9.o.

⁴ Kardos Pál: A debreceni Ady Társaság húszéves története (1927-1947), Debrecen, 1947. Kardos Pál, aki az 1950-es évektől a debreceni egyetem tanára lett, már 1935-ben különbséget tett a baloldal „dinamikus demokráciája” és a harmadik utat képviselő népiek „statikus demokráciája” között. K. Nagy Magda: A Válasz, Budapest, 1963. 318.o.

⁵ Az 1890-ben alakult Csokonai Kör „működését a konzervatív szellem hatotta át”. Bakó Endre: Irodalmi élet a két világháború között, (in: Tokody Gyula (szerk.): Debrecen története 1919-1944, Debrecen, 1986), 330.o.⁶ Kardos Pál: i.m. 6-7.o., Bakó Endre: i.m. 333-334.o.

⁷ A hungarológiai osztály Németh László javaslatára született meg, ezzel azonban nem mindenki értett egyet. Bakó Endre: i.m. 334.o., Simon László: Adalék a debreceni demokratikus szellemi mozgalmak, különösen a debreceni Ady Társaság második világháború korabeli történetéhez = Irodalomtörténet, 1963. 3. szám, 298.o.

⁸ Juhász Géza: Népi írók = Magyar Élet, 1943. 8. szám

⁹ Bakó Endre: i.m. 359.o.

¹⁰ Kardos Pál: i.m. 22.o.

¹¹ Németh László szerint: „Az új folyóirat, a Válasz elsősorban a debreceni írók alkotása.” K. Nagy Magda: i.m. 9.o.

¹² Vekerdi László: Németh László, Budapest, 1970. 114-115.o. Az Új Vetés a Turul Szövetség debreceni kerületének lapja volt. A Turulban már ekkor is megjelentek a hivatalos ideológiával szembe forduló nézetek képviselői. Egy frissen doktorált tanár a német fasizmust dicsőítő Huss Richard professzort nyilvánosan „böswilliger Germane”-nak nevezte. Fegyelmi ügye kapcsán jegyezte meg Papp Károly a magyar irodalom professzora, hogy „ifjúságunk bizonyos részénél érezhető efféle áramlat, csak gondoljunk lapjuknak az „Újvetésnek” (sic) itt-ott a megengedett-nél merészebb hangú cikkeire.” Tisza István Tudományegyetem BTK Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1933. febr. 6-án.

¹³ Kardos Pál: i.m. 23.o.

¹⁴ Fitos Vilmos: A népi mozgalom teljessége (in: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.) i.m. 165-166.o.

¹⁵ Simon László: i.m. 229.o, Fitos Vilmos: i.m. 166-167.o. Salamon Konrád: i.m. 76.o.

¹⁶ A Téglavetőre: Sági Vilmos: Debrecen városépítése és belterületének fejlődése 1850-1918, (in: Gunst Péter (szerk.): Debrecen története 1849-1919, 3.k.) Debrecen, 1997. 72.o. „A minden közművesítést nélkülöző szegényes lakótelepek közegészségügyi, de főleg biztonsági szempontból igen nagy terhet jelentettek a városi közigazgatás számára.” Vö: Szűcs Ernő:

A város gyáripára 1849-1919 között (in: uo. 256-257.o.) Mózes Mihály: *Debrecen ipara a dualizmus korában*, (in: Ránki György (szerk.): *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig*, Debrecen, 1976), 125.o. A *Mi Utunkról* Bakó Endre: i.m. 340.o, Varga Zoltán: *A debreceni Tudományegyetem története*, I.k. Debrecen, é.n. 144.o.

¹⁷ Uo. 140.o.

¹⁸ Uo. 142.o.

¹⁹ Tisza István Tudományegyetem BTK Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1933. nov. 24. (V. rendes ülés) 38. sz.

²⁰ Uo. 1934. jan. 10. (VII. rendkívüli ülés) 63.sz.

²¹ Újszászy Kálmán: *Sorsommá lett Patak* (in: Újszászy Kálmán emlékkönyv, Budapest – Sárospatak, 1996) 21.o.

²² Benda Kálmán: *Kilenc évtized* (in: Újszászy Kálmán emlékkönyv, i.m.) 32.o.

²³ Huszár Tibor: „A szociológiai szemlélettel el lehet jutni a legmesszebb, csak a csúcsra nem.” Huszár Tibor beszélgetése Újszászy Kálmánnal, uo. 39.o.

²⁴ Uo. 38.o.

²⁵ Uo. 40., 43.o.

²⁶ Újszászy Kálmán: i.m. 20.o.

²⁷ Újszászy Kálmán: *A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához*, Sárospatak, 1936.

²⁸ Újszászy Kálmán: *A falunevelés szellemi alapjai*, Sárospatak, 1938. 47.o.

²⁹ Uo. 57.o.

³⁰ Uo. 59.o.

³¹ Uo. 51.o.

³² Huszár Tibor: i.m. 40.o.

³³ Adaléktár. Dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Adattárában, sajtó alá rendezte és szerkesztette: Deák Istvánné, Laczkó Gabriella, Misák Marianna. *Acta Patakina III*, Sárospatak, 2000.

³⁴ Uo. 6, 10, 238, 239, 241, 253, 255, 34, 167, 62, 132, 143, 202, 152, 174, 144, 123, 212. stb. tételek.

³⁵ Benda Kálmán: i.m. 32-33.o, Huszár Tibor: i.m. 41-43.o.

³⁶ Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán munkásságával kapcsolatban a Zemplén Múzsában megjelent írások: Koncz Sándor: *Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása* = 2002. 2. szám, 5-28.o., Újszászy Kálmán: *Két nap a Hegyközben* = 2002. 4. szám, 37-46.o., Takács Ádám: *Újszászy Kálmán és a filozófia* = 2003. 1. szám, 5-23.o.

Köszöntjük Orosz István akadémikust

Orosz István történész professzort, lapunk szerkesztőbizottságának tiszteletbeli tagját a Magyar Tudományos Akadémia 2004. május 3-4-ei közgyűlése az MTA levelező tagjává választotta. Tiszteletünk jeléül közzétesszük a Glatz Ferenc, Kosáry Domokos, Kubinyi András, Ormos Mária és Paládi-Kovács Attila akadémikusok által jegyzett tagajánlás szövegét:

Orosz István Mádon született 1935-ben. A történelemtudomány doktora 1998 óta. A Debreceni Egyetem Középkori és Korajúrkori Egyetemes Történeti Tanszéke egyetemi tanára. Tudománytörténeti jelentőségű művekben írt a 18-19. századi hazai agrártörténet nagy fejlődési korszakairól, illetve kríziseiről. Folytatója a magyar agrártörténet legjobb, Domanovszky Sándor és Szabó István nevével fémjelzett hagyományainak. E téren kifejtett munkásságát a technikatörténet, a néprajztudomány, az agrárgazdaság is magáénak tekinti. Felkészült a közgazdaságtan ismereteit használó történeti módszertanban is. Több évszázadon átívelő agrártörténeti összefoglalókat, a 16-19. századi szintéziseket alkotott. Egyetemes történeti és modern közgazdasági felkészültsége alapján tárgyalja a nyugati és a magyar mezőgazdaság közötti jelentős különbséget. Szintetikus látásmódját és írói készségét bizonyítják a reformkor eszme- és politikatörténetéből készült írásai. Kiemelendők regionális vizsgálatai, amelyek országos fontosságú tájakra (Tokaj-Hegyalja, Tisza-vidék) vonatkoznak, az alföldi agrármodernizáció rekonstrukciója, fő borvidékünk társadalomfejlődési sajátosságai, a hajdúvárosok történeti útja, a civis Debrecen polgárosodása. Ő tekinthető "a legmagyarabb agrártörténésznek". A nemzetközileg is úttörő, Gunst Péter által szerkesztett Európa-történetben megírta a középkori Európa történetét. Ezt a tárgyat tanítja az egyetemen is. Kiemelendők a középkori európai egyházak és a társadalom vallásos világának történelméről írott szövegei.

Közmegbecsülésnek örvend a szakmai közéletben. Egyetemi vezető tisztségek mellett alelnöke az MTA Történettudományi Bizottságának, a Magyar Történelmi Társulatnak, szerkesztőbizottsági tagja négy szakmai folyóiratnak.

Orosz István professzor úr tudományos elismeréshez szívből gratulálunk, s további alkotó esztendőket kívánunk!

Somogyi Sándor

A Tisza és az ember

A Föld folyóinak és a mellettük élő népeknek a kapcsolata az emberiség kialakulása óta rendkívül sokoldalú, térben és időben is gyakran változó. Ezt a folyamatot a különböző mennyiségű és minőségű hatásokat kiváltó természeti és társadalmi tényezők hozzák létre és teszik állandóvá. Így van ez a Kárpát-medencében és annak folyóhálózata fejlődésében is. Ám a szilárd kőzetű hegységek folyói kialakulásuk óta kevésbé változtatták helyüket, mint a süllyedő medencék laza üledékekből épült felszínén áthaladó vízfolyások. A medencék folyói a rájuk ható külső és belső erőktől irányítva gyakori és intenzív helyváltoztatásoknak vannak kitéve, és természeti jellegükben is gyakran átalakulnak. Amióta pedig a társadalomnak az élőhelyén áthaladó folyókkal szemben támasztott igényei és a vízfolyások tulajdonságait módosító eszközei a korábbi időkhöz viszonyítva sokszorosára gyarapodtak, az ember is gyakran és intenzíven befolyásolja és átalakítja a különböző medencék folyóhálózatát. Ez a kölcsönös visszahatás igen jellemző az Alföld folyójának tekinthető Tiszára és a vízgyűjtőterületén élő lakosságra. A Tisza és az ember kapcsolatának térbeli helyzete sokat változott az idők folyamán. A mai Alföld hazai részének vízhálózata még ki sem alakult, amikor az első emberi lakóhelyek a Bükk-hegységben (a Subalyukban és a Lambrecht-barlangban) megjelentek. A Szeleta-kultúra felső pleisztocén időszaki népe is már jóval előbb kialakította Bükk-hegységbeli lakóhelyét, amikor a Tisza még a mai Ér-Berettyó irányában építgette hordalékkúpját az Alföld süllyedő medencéjének peremén. Ahogy aztán a süllyedés mértéke mérséklődött és a hegységkeret folyói hordalékukkal fokozatosan fel- és kitöltötték, úgy terjeszkedett a korábban csak a peremhegységekben megtelepedett lakosság is a medence belseje felé. Az Alföld első betelepülői kezdetben természetesen alkalmazkodtak a helyi természeti adottságokhoz, köztük a vízrajzi viszonyokhoz is. Csak később, ahogy lélekszámuk gyarapodott és a felszínalakításra alkalmas munkaeszközeik is kifejlődtek, kezdhették el szükségleteiknek és igényeiknek megfelelően átalakítani megtelepülésük eredeti környezetét. Azokat a helyeket, ahol életmódjuknak megfelelő természeti körülményeket találtak, folyamatosan megszállva tartották, míg a megélhetésükhöz alkalmatlan területeket elkerülték. Ezért fedezzük föl egyes helyeken a különböző őskultúrák emlékeit egymást követő sorozatban, míg más területek évezredek óta lakatlanul maradtak. Mivel a víz a mindennapi szükségletek legfontosabbjai közé tartozott, az ősi településeket is mindig a folyópartokon vagy azok közelében találjuk. Jól kitűnik ez a feltárt őskori települések térképeiről, amelyek kivétel nélkül mind egykori vagy ma is létező vízfolyások közelében találhatóak. Ezekről élesen elkülönül az a kb. ötven középső paleolitik (Würm időszaki felső pleisztocén) kori lelőhely a Bükk-hegység-

ben és közelében, amelyek környezetükből kiemelkedő magaslatokon találhatók. Az első vízparti települést a Bodrog mellett tárták fel Bodrogkeresztúrnál, a másodikat pedig a Hernád mellett Arkánál, melyek a felső Würm idejéből, a gravetti kultúra időszakából származnak. Ez a kultúra később tovább terjeszkedett az Alföld más területeire is (Szeged-Öthalom, a bácskai Kígyós-ér melletti Madaras, stb.).

A neolitikumban az Alföldön – egyéb foglalkozások mellett – általánosan elterjedtek a földművelő-állattenyésztő kultúrák (i.e. 6000-4000), amelyek az előző – főleg vadászati jellegű – foglalkozásokkal szemben fokozott vízparti orientációra készítették az akkor itt lakó népeket. Ezek egykori lakóhelyeit megtalálták a Szamos, a nyírségi vizek és az akkor már mai helyére átváltott Tisza melletti Tiszakarádtól kezdve a Maros torkolatáig. De megtalálhatók a mellékfolyók (Berettyó, Hernád, Sajó, Tarna) mellett is. Feltűnően kevés viszont a gyér vízellátású Duna-Tisza közén talált korabeli maradvány. A Körösök melletti nagyszámú előfordulásukból származik a Körös-kultúra elnevezés, amelyhez az alföldi halászat első virágzó periódusa is kapcsolódik. Ez a kultúra később észak felé Szatmárban is előfordult, illetve elterjedt. Ezt azután az ún. vonaldíszes kultúrák népe a Marostól északra fekvő területekről kiszorította. A legfejlettebb neolit kultúra azonban a „tiszai” elnevezésű, amelynek telepeit főleg a Tiszántúlon tárták fel (Hódmezővásárhely, Szegvár, Lebő, Vésztő-Mágor). Jellemzője, hogy már a gabonatermeléshez kötődő építmények is megjelentek telepein. Önálló csoportjai voltak a gorzsai, herpályi és csőszalmi elnevezésűek. A vízfolyásokhoz való telephely kötődést aztán nyomon követhetjük a rézkori, bronzkori és kora vaskori kultúráknál is. A rézkorban a csapadékosabbá váló időjárás érezhetővé teszi a földműveléssel szemben az állattenyésztés fellendülését, az életmód-változását. Nevezetesebb alföldi csoportjai a tiszapolgári, bodrogkeresztúri és péceli kultúrák. Ahogy az állattenyésztés egyre elterjedtebbé lett, úgy szaporodott a folyókhoz – főleg a Tiszához – kapcsolódó egykori lakótelepek száma a bronzkorban is. A korabeli kultúrák neve elárulja a folyókhoz kötődő elterjedésüket (nagyrévi, pitvarosi, hatvani, gyulavarsándi, szőregi, füzesabonyi, stb. kultúrák). A bronzkort követő vaskorban a keletről érkező hódító népekkel a korábbi állattenyésztő ágazatok közül a lótenyésztés virágzik fel. Hordozói a mezőcsáti és más alföldi kultúrcsoportok (Mezőkeresztes, Nyíregyháza, Szentés, Tápiószéle).

Az i.e. 4. századtól, a vaskor második felében megjelentek a Kárpát-medencében a már név szerint is ismert népek (kelták, dákok, pannonok), melyek életmódját már részletes feltárások, kutatások és leírások taglalják. Érdekes módon az Alföldön visszamaradt telepeik száma a korábbiakhoz viszonyítva csökkent, de azok olyan – a mai vízfolyásoktól távolabbi – helyeken is előfordulnak, amelyek azelőtt lakatlanok voltak. A Dunántúl római meghódításával párhuzamosan az Alföld a szarmaták uralma alá került. Ezek főleg a Tiszántúlon és Szeged környékén hagytak sok települési emléket, amelyek természetesen továbbra is főleg a vízfolyások mellett vagy azok közelében léteztek. Hozzájuk kötődik az első alföldi mesterséges vízfolyás, a Tiszától a Dunáig vezetett Csőrsz-árok kiépítése, amely a Tisza melletti Ároktőtől indul és a Vác alatti Duna-mederig követhető. Maradandó vízrajzi hatását mutatja, hogy a Tarna Tarnabod és Zaránk, a Gyöngyös-patak pedig Visznek és Jászárokszállás között ma is benne folyik.

Érdekes módon a szarmatákat követő hunok és gepidák alföldi időszakából nem maradt vissza annyi települési lelőhely, mint a korábban ott lakó népektől. Valószínűleg azért, mert rövidebb ideig voltak az Alföld birtokosai. A megmaradt települési emlékek azonban ezektől is mind a vízfolyásokhoz kötődnek. Annál több viszont az avarokhoz kötődő települési emlékműanyag, amelyek viszont már a vizektől távolabbi élőhelyekre is utalnak. Az Alföld fokozódó sztyepp jellege feltűnt a Szeged-vidéki hun királyi udvart meglátogató római követnek, Priszkosznak is, amiről útbeszámolójában is megemlékezik. (Irodalmi feldolgozását lásd Gárdonyi Géza A láthatatlan ember című regényében.)

A magyar honfoglalást megelőző utolsó alföldi népcsoport a bolgároké és a szlávoké volt. Előbbiek főleg a Tiszántúl déli részén, utóbbiak annak északi részén hagyták ott életmódjuk emlékeit és nyomait. A feltárt települések helyzete, az egyes építmények módja és anyaga egyebek mellett a pleisztocén végi és holocén időszaki éghajlat-ingadozásokat is tanúsítja, amelyek a természetes növényzet alakulásában a fenyő-nyír fázistól a tölgyesek uralmán át a bükkösök alföldi elterjedéséig majd azok visszavonulásáig vezetett. Utóbbiak maradványai az Alföld északkeleti részén, a Felső-Tisza mellékén máig megtalálhatók. Az egyes népek életmódja azonban már jelentősen befolyásolta az erdők éghajlattól irányított természetes térfoglalását.

A magyarság a 9. század végén főleg állattenyésztéssel foglalkozó, de a folyók melletti téli szállásaik körzetében földet is művelő népként érkezett a Kárpát-medencébe. A folyók menti árterek az ő életükben fokozottan fontos szerepet tölthettek be. Az éghajlati adottságok az alföldi pusztákon évente kétszer korlátozták a nyájak megfelelő ellátását. Az egyik ilyen időjárási periódus a nyár második fele, amikor a gyakori aszályok miatt a löszös-homokos puszták növényzete általában kiszáradt. Ilyenkor a tavaszi árvizektől már megszabadult árterek rétjei mentették át az állatállományt az aszályos időszakokon. A második veszélyes időjárási helyzet a vastag téli hótakarók alkalmával következett be, amikor a nyájak a pusztamezőkön nem juthattak élelemhez. Ilyenkor ismét az árterek láprétjei, sásos-nádas mocsári növényzete nyújtott menedéket az állatállomány számára. Ez a periódusos „legelőváltó” gyakorlat egészen a 19. századi ármentesítésekig általános kényszer volt az Alföldön, ami az ártérperemi állandó lakóhelyek kialakulásának is egyik fontos telepítő tényezője volt. De volt egy másik lényeges, partsávhoz kötődő adottság a Tisza mellett. Ez pedig a folyó rendkívüli halgazdagsága volt, amint a régi mondás tartja: „a Tiszában több a hal, mint a víz”. Ez önmagában is számos ártérperemi település kialakulását eredményezte.

Az árterek peremének a honfoglalás kori Magyarország életében betöltött nagy telepítő hatását szemlélteti, hogy az abból az időszakból származó 148 régészetileg feltárt lelőhelyből 74 ott található. Ebből 32 kifejezetten a Tisza árterének a szélén. De folytatódott ez a jelenség a további századokban is. A kora Árpád-korból feltárt 164 lakott településből 84 található az alföldi árterek peremén. S hogy ezek telepítő hatása századokkal később is érvényesült, az mutatja, hogy a sok történelmi megrázkódtatást megért tiszai ártér szélein korunkban több mint 110 település található. Ebben egyéb tényezők mellett a Tisza vízének nagy halbősége is fontos szerepet játszott, tekintve, hogy ezek közel felét halászok alapították. De érvényesültek más hatások is. A Tiszát kísérő széles ártéren

általában nem volt könnyű az átkelés. Ezért ahol a két oldali ármentes perem megközelítette egymást, már a korai időkben forgalmi központok alakultak ki. Ezért volt már Anonymustól is hangsúlyozott fontossága a tokaji, dorogmai, abádi és bódi réveknek, amelyek az átkelő forgalom állandó központjai voltak. (Most vasúti hidak vezetnek át ezeken a helyeken, mutatva, hogy a helyzeti energiák ma is hatnak.) Jelentősége volt a folyók szállításra való felhasználhatóságának is. Az erdélyi só a Maroson szállították Szegedig, ahonnan aztán részben a Tiszán, részben pedig szárazon juttatták el az egyes településekre. A vízimalmok első nyomai is a 11. századból maradtak vissza.

A lakosság fő foglalkozása azonban a folyóparti településeken elterjedt halászat mellett az állattenyésztés volt századokon át. Ez az életmód részben átvészelte a 13. századi tatár betörés pusztításait is, és viszonylag gyorsan helyreállt a hordák elvonulása után. Ez az uralkodó foglalkozási jelleg a következő századokban tovább fokozódott, és előidézte a természeti környezet részleges megváltozását, mert a terjeszkedő legelők visszaszorították a korábban erdőkkel borított területeket.

A főleg állattenyésztő alföldi magyar népesség török kori nagy lélekszám veszteségét a 18. században külföldi és a hegyvidéki hazai lakosság betelepítésével igyekeztek pótolni. Részt vettek ebben a tótok (szlovákok), rutének, románok, délszlávok és a külországi németek is. Mivel eredeti foglalkozásuk jellege eltért a helyben lakó magyarságtól, életmódjuk is sajátos szükségletek kielégítését kívánta meg. Jellemző volt rájuk az erdők erőteljes irtása, egyrészt nagymértékű építő-, tűzi és szerszámfa szükségleteik kielégítése végett, másrészt, hogy a kiirtott erdős-bokros területek helyét mezőgazdaságilag hasznosíthassák. A kiterjedt erdőirtásnak az lett a következménye, hogy a 18. század közepétől számított évszázadban kb. 23000 km²-nyi erdőterületet pusztítottak ki. Ennek hatására minden 10 %-nyi erdőterület eltűnése 5 %-kal növelte a csapadék lefolyási hányadát. Egyre szélesedett tehát az árterületnek minősülő felszín. Az 1833-as felmérések szerint az ország 854 olyan települése került árvízi veszélyeztettség alá, amelynek lakói korábban biztonságban éltek. Ez helyenként a korábbi lakóhelyek elhagyására, átköltözésre kényszerítette a lakosságot. De a szaporodó népességgel párhuzamosan terjeszkedett a megművelt földterület is, amit az emelkedő árvízszintek egyre inkább veszélyeztettek. Így országszerte általánossá vált az árvizek elleni védekezés igénye. Már Mária Terézia uralkodása idején születtek elgondolások a folyók emelkedő árvizeinek megfékezésére, ami azonban ekkor még nem valósulhatott meg.

Az első nagyobb szabású vízhálózat-átalakító munka a Dunától a Tiszáig vezető Ferenc-csatorna kiépítése volt 1793-1802 között, az ausztriai Gumpensdorfban hadmérnöki képzettséget szerző testvérek, Kiss József és Gábor munkájaként. Ezt 1787-ben megelőzte a Tiszából Abádszalók alatt kiszakadó Mirhó-fok elzárása, amely árvizek idején a Nagykunság északi felét árasztotta el a Kakat-éren keresztül. Ez a vízfolyás valószínűleg az Ős-Tarna medermaradványa volt, amely a Tiszának az Ér-Berettyó-völgyből mai helyére való átváltása előtt ezen a medren át csatlakozott az Ős-Tiszához. Közben ennek az egész ország életét pozitívan befolyásoló feladatnak, a folyók szabályozásának alapkövét is lerakták, amikor 1782-ben Budán megnyílt a világ első mérnök-

képző főiskolája (Institutum Geometrico et Hydrotechnicum). Létrehozásában nyilvánvalóan nagy szerepet játszott az ott kiképzendő mérnökökre váró feladatok sokasága és fontossága. Ám ahhoz, hogy e feladatokat valóban el is végezzék, jelentősen hozzájárult a francia forradalmat követő, Európát negyedszázadon át sújtó háborús válság. Ismeretes, hogy ezek a háborúk Magyarországot csupán 1809-ben, a győri csata révén érintették közvetlenül. A háborúkat kísérő gazdasági konjunktúra viszont annál inkább érezhető volt, főleg az élelmet termelő mezőgazdaságban, a gabonatermelésben és az állattenyésztésben egyaránt. Az 1790-es évek elején egy pozsonyi mérő búza ára 30-40 garas volt, ami az 1800-as évek elején 5 Ft fölé emelkedett. A mezőgazdasági konjunktúra felívelése maga után vonta a termőterületek további terjeszkedését és az azokat veszélyeztető, egyre emelkedő szintű árvizek elleni védekezés megoldásának előkészítését. Ennek keretében történt meg az ország területének az egyes folyók vízgyűjtőterülete szerinti felmérése és térképezése. 1818-24 között Huszár Mátyás vezetésével a Körösök, 1823-38 között ugyancsak Huszár Mátyás, majd Vásárhelyi Pál irányításával a Duna, 1834-46 között pedig Lányi Sámuel főnöksége alatt a Tisza-vidék vízrajzi térképfelvételét végezték el. Közben az egyes folyók vízjárása – részben az időjárási viszonyok, részben pedig a mederfejlődésnek az egységes központú irányítatlansága és a következményekkel nem számoló emberi beavatkozások miatt – egyre inkább elfajult és országos döntést igényelt. Különösen megrázó hatású volt össztársadalmi tekintetben is a Pest-Budát és a tőlük délre fekvő ártéri területeket elpusztító 1833-as jeges árvíz, amelynek hatására általánossá lett a folyók szabályozásának követelése. A nagy dunai árvizet megelőzték és követték a hasonló hatású 1816-os, 1830-as és 1845-ös tiszai árvizek.

A sors különös ajándéka volt a magyar nép számára, hogy a folyószabályozások révén az egész országot érintő és hatásaiban a későbbi századok életét is kedvezően befolyásoló nagy természetátalakító munkálatok megalapozására, megszervezésére és megindítására Széchenyi István személyében rendkívüli képességű vezető-irányító egyéniséget adott. Méltó társa volt ebben az egész ország javát szolgáló feladat előkészítésében Vásárhelyi Pál, akivel az 1840-es évek elején az AI-Duna szabályozásának munkálataiban már dolgoztak együtt. Korábbi kapcsolatuk alapján érthető, hogy Széchenyi –1845-től mint a Helytartótanács Közlekedési Bizottságának elnöke – a Tisza szabályozási tervének kidolgozására Vásárhelyi Pált kérte fel.

Hogy a folyók megregulázásának sorában elsőnek mindenki a Tiszára gondolt, az a folyó hatalmas területet hátrányosan érintő vízrendszerével és vízjárásával magyarázható. A Vásárhelyi által kidolgozott szabályozási terv alapelve az volt, hogy a kanyargós folyó útvonalát a nagyobb kanyarulatok átvágásával lerövidítse, ezáltal megnövelje a meder esését és meggyorsítsa az árhullámok levonulását. Az alacsonyan fekvő árterek védelmére olyan védtöltések kiépítését javasolta, amelyek között a levonuló árhullámok mélysége és szélessége arányaiban megegyezik az eróziós egyensúlyban levő középvízi meder mélységével és szélességével. Vásárhelyi tervében 102 tiszai kanyarulat átvágásának megvalósítása és így a folyó mederhosszának 1/3-dal való megrövidítése

szerepelt. Ez a nagyméretű beavatkozás a Tisza addigi útvonalának átalakításába azonban nagy ellenkezést váltott ki, főleg az érintett partvonal településeinek és birtokosainak körében. Az érintett vármegyék képviselőiből 1846 januárjában megalakult Tiszavölgyi Társulat választmányának 1846. áprilisi ülésén nagy vita alakult ki Vásárhelyi szabályozási tervéről, közben a terv kidolgozója váratlanul meghalt. Tervezetének felülbírálatára felkérték Paleocapa Pétert, a Lombard-Velencei királyság közmunkaügyi főigazgatóját, aki már korábban is foglalkozott a magyarországi folyók – főleg a Duna – szabályozásának kérdéseivel. Az ő értékelése Vásárhelyi tiszai tervezetéről néhány hónap alatt elkészült. Ebben Paleocapa Vásárhelyi jó helyismereten alapuló javaslataival szemben csupán a védtöltések kiépítésére és mindössze 15 átvágás létesítésére tett támogató nyilatkozatot. Az általa tervezett átvágások azonban jóval hosszabbak lettek volna, mint a Vásárhelyi által javasoltak, mert utóbbiak együttes hossza 452 km-t tett ki, míg Paleocapa kisszámú átvágásai 205 km-t. De ténylegesen nagyobbra javasolta Paleocapa a párhuzamos védtöltések távolságát is (900-1500 m), mivel azok feladata szerinte nem az árvizek eróziós hatásának fokozása, hanem azok víztömegének tározása. Mindenesetre 1846. augusztus 27-én Széchenyi a Tiszadob melletti urkomi tetőn megtett kapavágásával, a tervezett átvágások egyikének jelképes megvalósításával elkezdte az ország ősi természeti viszonyainak átalakítását. Mint azóta sokan – elsőnek Kvassay Jenő – megírták, „ezzel népünk új honfoglalása kezdődött el.”

A kivitelezés során a következő évtizedek alatt aztán jelentősen módosultak az eredeti szabályozási tervek. Végeredményben a Vásárhelyi által javasolt 102 átvágásból (a térképen 101 szerepel, mert a 32-esnek „a és b” mederrésze is van) egyesek szerint csak 94 valósult meg, míg mások 114 átvágásról írnak. Így sokaknak az a véleménye, hogy az átvágásokban Vásárhelyi, a töltések vonalvezetésében pedig inkább Paleocapa javaslatai valósultak meg. Ez nem a legszerencsésebb megoldás, mert így a folyó hosszában a gátak között kiterjedt ártéri öblözetek és szűkös szorulatok – mint pl. Szegednél – jöttek létre, ami a folyó árvizeinek levonulását késlelteti, míg a hordalék ártéri lerakódásának intenzitását helyenként károsan fokozza.

Különösen megrázó és szemlélet-változtató hatású volt az 1879-es, Szegedet elpusztító tiszai katasztrófa. Ennek hatására az ún. tiszai törvényben műszakilag egységesítették a Tisza és mellékfolyói további szabályozását és vízgyűjtőik ármentesítését. Ezeket a munkálatokat a Kvassay Jenő által vezetett Országos Vízépítési Igazgatóság azonos szemlélettel és módon irányította. A tulajdonképpeni folyószabályozások a 20. század elején be is fejeződtek. De az általuk előidézett természeti környezeti változások és az időjárás szélsőséges periódusai időről-időre felerősítik a munkálatok során elkövetett hibák hatásait és igénylik a kiküszöbölésükre szolgáló erőfeszítéseket.

K. Nagy Emese

Társadalmi együttélés – interkulturális nevelés

Magyarországon a rendszerváltozás óta gyakran találkozunk az *etnikum*, *multikulturális* és *interkulturális nevelés* és *oktatás* fogalmakkal. Ezeket elsősorban a roma gyerekek nevelésével-oktatásával kapcsolatban használjuk, de sajnos kevés a fogalmak mögött megbúvó mélységet bemutató, elemző igényű szakirodalom.

A multikulturális és az interkulturális kifejezések között különbséget kell tennünk. Az UNESCO által javasolt definíció szerint a multikulturalizmus kölcsönös, békés együttélést és megértést jelent egyazon társadalomban élő különböző kultúrájú népcsoportok között. Az interkulturalizmus kifejezést a kultúrák közötti interakció értelmében használjuk.¹ Írásunkban abból a gondolatból indulunk ki, hogy a multikulturális társadalmak eltérő nyelvű- és etnikumú csoportjainak interkulturális oktatása elsődlegesen iskolaszervezési és kevésbé tantervkészítési kérdés, hiszen az emberek szellemi beállítódásának és a tanulásban való előrehaladásnak egyik legmeghatározóbb tényezője a multikulturális intézmények szerkezete.

Multikulturális társadalmak és kisebbségi kérdés

A különböző kultúrájú csoportokat magába foglaló társadalmakban a többségi kultúrához tartozó domináns csoport mellett mindig megtalálhatók a kisebbségek is. A kisebbség kifejezésnek többféle értelmezésével találkozunk. Az ENSZ 1949-ben a következő kategóriákat állította fel: faji, nyelvi, etnikai, nemzeti, vallási, őslakos, emigráns vagy önkéntes kisebbség.² Tanulmányunk tárgya szempontjából lényeges egyrészt az *őslakos* kisebbség, akiknek származása valamely ország eredeti lakosaira vezethető vissza. *Nemzeti* kisebbségnek nevezünk a nagy múltú, kulturális hagyományokkal rendelkező csoportokat, amelyek évszázadokon át ugyanazon területen nemzeti környezetben éltek, miközben a politikai határok változtak. Ez jellemző Európa sok országára. *Etnikai* kisebbségek azok a törzsek vagy etnikumok, akik teljes egészében kisebbségben találhatók egy vagy több ország területén, és az adott területhez nem különösebben kötődnek.

Nemzetközi viszonylatban kulturális szempontból a kisebbség azokat a marginalizált vagy sebezhető csoportokat jelöli, amelyeknek a többség árnyékában, saját környezetükben meghatározó, de a többségtől eltérő kultúrájuk, ideológiájuk van. Probléma akkor adódik, ha ezeknek a csoportoknak az értékrendje és önbecsülése más forrásból táplálkozik, mint a többségi kultúrához tartozóké.³

A kisebbségi jogok szabályozása hosszú utat járt be az 1555. évi augsburgi vallásbékétől az 1648-as vesztfáliai békén át az 1919-20. évi békeszerződések kisebbségvédelmi záradékáig.⁴ A folyamat az ENSZ létrejöttével kapott új dimenziót, bár az emberi jogok védelme sokáig csak általánosságban terjedt ki a kisebbségi jogokra. Ma már a kérdést nem lehet megkerülni, s az egységesülő Európa politikái között fontos szerepet játszanak a kisebbségi jogok.

Az európai társadalmak multikulturalizmusának kialakulása a gyarmatbirodalmak felbomlásával vette kezdetét, amikor a volt kolonizáló országok többetnikumúvá váltak. Az Európába beköltözők milliói nyelvileg és kulturálisan nemcsak a gazdaságban, hanem az oktatásban is krízishelyzetet hoztak létre. A legjobb példa a számos gyarmattal rendelkező Nagy-Britannia, ahol az országon belül tapasztalható sikertelenség okát eleinte kizárólag szociális tényezőkre vezették vissza, és csak a múlt század második felétől kibontakozó liberális felfogás tette lehetővé az önálló kezdeményezéseket, amelyek nyomán a multikulturális oktatás gondolata és gyakorlata kibontakozott.⁵ Ennek megszervezése hosszú fejlődési folyamat, amelynek jól elkülöníthető fázisai vannak.⁶

A „laissez-faire” fázisban a politika figyelmen kívül hagyja a kibontakozó új társadalmi és kulturális jelenséget és a nehézségeket nem hajlandó tudomásul venni. Elegendő itt a 19. századi nemzeti államok kulturális felsőbbrendűség-törekvéseire gondolnunk. Az „asszimiláció” fázisban a társadalmi nyugtalanság és elégedetlenség hatására a problémák közül elsősorban a gyermekeket érintő kérdéseket igyekeztek megoldani. Orvoslásukra különböző intézkedéseket tettek, például speciális iskolákat hoztak létre a számukra. A jó szándék ellenére azt érték el, hogy a kisebbségekhez tartozók gyermekei marginalizálódtak. Az „integracionalizmus” fázisban az oktatáspolitikát belátja, hogy léteznek alternatív, a többség kultúrájától eltérő kultúrák, és egyre nagyobb hangsúlyt kap a néphagyományok ápolása. Az etnikai azonosságtudat ebben a fázisban hátrányos helyzetbe sodorja a kisebbséghez tartozó gyereket, mert az etnikum csak az iskolarendszer bizonyos szervezeti elemeiben jelenik meg. Az „antirasszista” fázisban olyan politizáló, bíráló társadalomról beszélünk, amelyben a kulturális különbségeket semmiféle hatalmi pozíció nem követi. „Etnocentrizmus” névvel illetjük azokat az oktatáspolitikákat, amelyek a múlt század kezdetétől a kisebbségi kultúrák megtartását vagy épp ellenkezőleg, ezek teljes bekebelezését célozták meg.⁷

Az erőszakos beolvasztás eszköze, az „olvasztótégely-iskola” az Egyesült Államokban domináns teória, és azt célozza, hogy olyan államot hozzon létre, amelyben csak egy nyelv és egy kultúra létezik. Ezek a törekvések különösen a gyarmatbirodalmakban értek el eredményeket. Jellegzetes eszközük a történelemhez fűződő kapcsolatuk, mivel ezek az oktatási rendszerek mindig is megváltoztatták a történelmet. A spanyol és a portugál telepeselek az indián hagyatékot cserélték fel a kereszténységgel, a britek csak az angol történelmet tanították, a franciák az arab történelmet alakították úgy, hogy maguk szemszögéből vizsgálták az eseményeket, az oroszok gyökeresen új történelmet találtak ki, de voltak olyanok is, akik egyszerűen átsiklottak a történelem felett.

Az I. világháború utáni területi átrendezések Európa több országában a kétnyelvű oktatás kialakulásához vezettek (Finnország, Kanada, Svájc). Itt az oktatáspolitikát olyan kisebbségi nyelvekkel, illetve kultúrákkal találta szembe magát, melyeket addig az ország saját kultúrája részeként tartott számon. Az egyes országokban az elismert, anyaországgal is rendelkező nemzetiségeknek, kisebbségeknek önálló oktatási intézményeik, sőt alkalmanként önálló iskolarendszerük volt. Ekkor alakult ki a kétnyelvűség a többnemzetiségű szövetségi államokban is. Ez a gyakorlat az integrálás toleránsabb módja, mert esetenként a kisebbségi kulturális érdekek érvényesítése is szóba jöhetett. Ké-

sőbb az ún. jóléti állam magasfokú szervezettsége lehetővé tette, hogy az adott kisebbségi csoportok jogokat követelhessenek és vívjanak ki többek között az oktatás területén is.

Európában a multikulturális oktatás eszméjének kibontakozása a migráció eredményeként jött létre, hiszen Európa jómódú országai multietnikus területekké váltak. A multikulturális pedagógia valójában az erre a helyzetre való reflektálás, valamint megalakulás a beolvasztásra törekvő oktatáspolitikára és az ennek ellenálló etnikum között. Az OECD országokban az interkulturális–multikulturális nevelési elgondolás megfogalmazása olyan oktatáspolitikára révén jött létre, amely a nagyobb esélyegyenlőség megteremtését helyezte a fókuszpontba. A múlt évszázad utolsó negyedétől ugyanis egyre inkább előtérbe került az az álláspont, amely a bevándorlókkal és az etnikai kisebbségekkel kapcsolatos hátrányos megkülönböztetésért a tradicionálisan egynyelvű és egykultúrájú nevelési rendszert tette felelőssé. Világossá vált, hogy az egyenlőtlenség és a diszkrimináció, az emberi jogok figyelmen kívül hagyása akadályozza a szociális integrációt. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalmi, technikai és tudományos fejlődés a nemzeti gazdaságok egyre nagyobb mértékű kölcsönös függőségének, a globalizációnak a kialakulása felé halad. Ez arra sarkallt minden oktatáspolitikát, hogy a fiatal nemzedékeket egyre nagyobb mértékben tegye képessé a kor igényének megfelelő tudományos és technikai műveltség elsajátítására. A gazdasági-kulturális előrehaladás készlete pedig éppen azokban az iskolákban gyülemlett föl, ahol az etnikai kisebbségekhez tartozók gyermekei tanultak. Ez a tartalék azonban csak akkor mobilizálható, ha az iskolák képesek eléggé alkalmazkodni az eltérő kultúrájú gyermekek oktatásához.

A multikulturális oktatás elméleti modelljei

A továbbiakban Dietmar Larcher kutatásai alapján négy elméleti modellt vázolok föl, amelyek ugyan a valóságban nem léteznek tiszta formában, de segítik a kérdéskör áttekintését.⁸

A *Káin és Ábel modell* a megsemmisítés elméletén alapszik. Lerombolnak vagy megsemmisítenek mindent, ami nem tartozik a többség kultúrájához. A probléma abban rejlik, hogy „ha az egyénnek, mint élőlénynek joga van élni, akkor joga van egyéniségében megélni ezt az életet, tehát szüksége van arra, hogy ehhez legyen eszköztára, vagyis kultúrája”.⁹ Az emberiség a mai napig üldözi, bántalmazza és megöli azokat, akik úgy élnek, mint a bibliai Ábel. A zsidók és a cigányok a politikai elnyomás következményeként – és nem szabad akaratukból – évezredek óta tartó vándorlás közben lettek az őslakosok áldozatai Európa-szerte. Módszeres kiirtásuk modelljét a náciizmus tökéletesítette. A sztálini Szovjetunió tömeges kivándorlásra készített és börtönbe vetett számos más népcsoportot. Velük szemben a terror a mindennapi politika része volt, így erősítve az uralkodó párt hegemoniáját. A mai Európa lényegében egy enyhébben adaptált Káin és Ábel modell, az ilyen gondolkodás igazi ellenszerét nehéz meglelni, hiszen ha egy bizonyos csoportot egyszer megsemmisítettek, akkor nincs szükség arra, hogy tovább foglalkozzanak vele vagy bármit is megtanítsanak neki.

Az *asszimilációs modell* enyhébb változata az elsőnek, itt a népiertást felváltja a nyelvi és kulturális megsemmisítés. A második modell szintén arra a feltételezésre épül, hogy egy multikulturális társadalom csak akkor tud működni, ha monokulturálissá válik. Ebben az esetben nem megölik vagy üldözik azokat az embereket, akiknek a nyelve és a kultúrája eltér a többségtől, hanem asszimilálják őket.

Az asszimiláció a kulcs a monokulturális társadalom megteremtéséhez. „Még most is előfordul, hogy a jóléti államok a régi stratégiához – elnyomáshoz, elhanyagoláshoz – folyamodnak, amint például a francia kormány a korzikai és a breton szeparatista mozgalmakkal szemben. Azonban egyre inkább olyan elvekhez és eszmékhez igazítják magatartásukat, mint a demokrácia, önrendelkezési jog, egyenlőség, antirasszizmus, de főként a kulturális pluralizmus. Egyre több országban válik ugyanis világossá, hogy a kisebbségi etnikumok elnyomásáért és az asszimiláció kikényszerítéséért később nagy árat kell fizetni” – fogalmazta meg észrevételét Forray Katalin és Hegedűs András.¹⁰

Az ennek a modellnek megfelelő oktatási rendszer egy nemzeti iskolai rendszert foglal magában, amely nem ad semmiféle útmutatást a népesség azon csoportjainak, amelyek anyanyelve eltér a domináns csoport nyelvétől. A gyerekeket csak egy nyelven, az állami nyelven tanítják, még akkor is, ha kezdetben egyetlen szót sem értenek belőle. A családjuk nyelvét magánügynek tekintik. Ha egy társadalom elfogadja ezt a modellt, semmilyen interkulturális oktatásról nem lehet szó.

A fenti modell eredete a 19. század nemzetalakítási politikája. Amikor az európai hatalmak a laza kapcsolatú soknyelvű szerveződésekből nemzeti államokká váltak, legtöbbszörnek két kulturális célja volt: a nemzeti nyelv érvényesítése és a nemzeti identitás kialakítása. Nem kétséges tehát, hogy a nemzetállamokban még mindig jelen van a nemzeti nyelv elfogadására és elfogadtatására való többé-kevésbé erőszakos törekvés. Ez a mindennapi érintkezés kultúrájában is él. Természetesnek vesszük, hogy mindig a nemzeti kisebbség, és nem a többség az, amely kétnyelvű. Így majdnem minden csoportok közötti érintkezésben a meghatározó nyelv automatikusan a többség nyelve. Sőt, a kisebbség tagjai még akkor is a domináns nyelvet használják a többséggel való kapcsolattartásra, amikor azok jobban szeretnék használni a kisebbség nyelvét.

Az oktatás területén ez a modell szintén gyakori, amikor is a nemzeti oktatási rendszer kizárólag egy nyelven, a nemzeti nyelven alapul, bár léteznek más nyelvű és kultúrájú csoportok is az állam határain belül. „Kisebbségi diákok esetében a tanulás feltételei akkor jók, ha az osztály légköre kultúrájukkal konzisztens, vagyis ha a tanárok megpróbálnak a diákok kultúrájához alkalmazkodó tanítási stílust kialakítani” – véli Boreczky Ágnes.¹¹ Az oktatási rendszer szerencsés esetben figyel ezekre csoportokra, kezdetben kétnyelvű oktatást használ, hogy elősegítse és felgyorsítsa a gyerekek asszimilációs folyamatát. A két nyelven történő oktatási szakasz időben behatárolt, és gyakran az iskola első évében befejeződik. Fő célja, hogy enyhítse a gyerekek megrázkódtatását, amikor szembetalálják magukat egy számukra teljesen új hivatalos nyelvvel, továbbá, hogy segítse a pedagógusokat annak tudatosításában, hogy a nemzeti nyelv a kommunikáció eszköze. A kisebbség részére az ilyen korlátok közé szorított oktatás egyik következménye az anyanyelvvél kapcsolatban az, hogy minél több tapasztalatot, ismeretet

és jártasságot szereznek, annál nehezebbé válik átvinni ezt saját nyelvükre, így aztán a domináns nyelvre kell szorítkozniuk, hogy szavakba foglalják és felépítsék saját identitásukat. Végül rájönnek, hogy belső saját nyelvük, amelyen gondolkoznak, olvasnak és számolnak, már nem az anyanyelvük többé: éppen olyanokká váltak, mint bárki más az országban.

Ha a gyerekek ilyen asszimilációs modellben nőnek fel, különböző mértékben szenvednek a következményektől. Először is összes nyelvi kompetenciájuk mindkét nyelven korlátok közé szorul, miközben – másodsorban – önbizalmuk megnyírbálódik, öntudatuk formálása súlyozottan vontatottá válik. Látszólagos ellentmondástól szenvednek: a szülők azt szeretnék, ha gyermekeik jól boldogulnának az életben, ezért gyermekeikkel való beszélgetésük során kerülnek az anyanyelvet. A többség nyelvét használják majdnem minden szülő-gyermek párbeszédben, és megpróbálják – ha nehezen is – a nemzeti nyelvet használni még egymás között is. Sok esetben a szülők nincsenek tudatában saját csapdájuknak, és ami még elkeserítőbbé teszi a helyzetet: nem tudják érzelmeiket a célnyelven kifejezni, így aztán jószándékuk következményeként gyermekeiket egy szoros korlátok közé szorított nyelven tanítják. Az ilyen gyerekek az iskolában később felfedezik, hogy a nemzeti nyelv használatának módja kivülállókká és kitalasztóvá teszi őket. Szüleik anyanyelve rejtett kultúra marad számukra, ugyanakkor nem tudják igazán elsajátítani a nemzeti nyelvet sem.

A *multikulturalizmus* az etnikai pluralizmus modellje. A multikulturális oktatás többnyire formális oktatást jelent, amely két vagy több kultúrát ölel fel, és olyan szerveződő folyamat, amely minden tanulót arra készít fel, hogy a társadalmi struktúra irányításának részesévé váljon. A multikulturális oktatás definícióját Sonia hét pontban fogalmazza meg: a multikulturális oktatás (1) antirasszista oktatás, (2) alapoktatás, (3) minden tanuló számára fontos oktatás, (4) mindent átfogó oktatás, (5) a társadalmi igazságosságot kifejező oktatás, (6) egy folyamat és (7) kritikai pedagógia.¹² A multikulturalizmust az európai országok közül elsőként Nagy-Britannia és a Német Szövetségi Köztársaság vette át Kanadától, Ausztráliától és az Egyesült Államoktól. Az utóbbi negyedszázadban más európai országok nevelési intézményeiben, pedagógiai programjaiban is mindinkább előtérbe kerül, a pedagógusok egyre nagyobb számban kísérik meg alkalmazni. A multikulturalizmus egyre nagyobb néptömeget érint. Nyugat-Európában a lakosság mintegy 15%-a etnikai kisebbséghez tartozik, a közép-kelet-európai országok politikai-társadalmi változásai újabb migrációs hullámot jelentenek. Az újonnan érkezők kultúrájukkal együtt magukkal hozzák a munkanélküliséget, a szegregációt és a marginalizációt. Stavenhagen felhívja a figyelmet: „Most, amikor a régi ipari nagyhatalmak kezdik elveszíteni erejüket, és termékeik jelentős részét exportálják, a harmadik világ országaiból érkező, eltérő kultúrájú népségáradat feszültséget kelt a hagyományos munkaerőpiacra és a befogadó ország szociális hálójában.”¹³

Ebben a modellben a társadalom valamennyi nyelvi- és népcsoportnak megengedi a teljes kulturális autonómiát. A kulturális önállóság ára, hogy minden csoportnak többé-kevésbé hasonló társadalmat kell létrehoznia, amelynek kapcsolata a többi hasonló szerveződésű csoporttal távolságtartó. Amíg az oktatást ebben a modellbe helyezzük el, minden népcsoportnak a nemzeti iskolarendszer alszervezeteként saját iskolarendsze-

re van. Az oktatás nyelve az alrendszer mindegyikében a kérdéses csoport anyanyelve. Ugyanakkor mindegyik csoporton belül van interkulturális oktatás is: elméletileg a másik csoport jelenléte nélkül tanulják a csoport nyelvét és kultúráját. A tantervben általában a másik nemzeti nyelv a kötelező. A tanulók tudatában vannak, hogy ők többnyelvű és többkultúrájú társadalomban élnek, de a valóságban saját alrendszerüket tekintik saját közegüknek, s a többivel nem foglalkoznak. Mégis, ha szoros kapcsolat épül ki a különböző népcsoportok között, ez elfogadható útja lehet a kulturális és nyelvi különbözőség tolerálásának. Azoknak a társadalmaknak, amelyek a nyelvi és kulturális sokszínűség etnikai pluralizmusa mellett döntöttek, nagy figyelmet kell fordítaniuk a demokratikus fejlődésre, nemcsak az egyént, hanem a népcsoportokat is figyelembe véve. Az etnikai érdekeltek közelítésében határozott alkotmányos előírásoknak kell érvényesülniük, amelyek mindegyik eltérő népcsoportot figyelembe vesznek. Másrészt az etnikai pluralista rendszer gyakran tekintélyelvű szisztémával működik, erőskezű és karizmatikus vezetővel, akit minden népcsoport elfogad. Az ilyen karizmatikus vezető eltűnése feszültségek forrása lehet, napjaink történelme már leckét adott erről.

Az oktatás etnikailag sokszínű modellje magában foglalja a kötelezettséget, hogy a tanterv jelentős része kötelezze el magát a nyelvi és kulturális tudatosság mellett. A tanulók figyelmét állandóan rá kell irányítani arra a tényre, hogy az övékétől eltérő nyelveket beszélő, életüket más értékek szerint élő emberekkel osztják meg lakóterületüket. A tantervnek a többi csoport nyelvét, mint kötelező nyelvet tartalmaznia kell. Valójában az ilyen fajta iskoláknak egyik központi előírt programja a kapcsolatkiépítés. Meg kellene próbálni partneriskolát és partnerosztályt keresni más nyelvű népcsoportból a folyamatos találkozás és közös programok lebonyolítására, ahol a gyerekek a nyelvi akadályok legyőzésével megtanulhatják az együttműködést a vegyes összetételű csoportokon belül. Dunlop szerint a multikulturális nevelésnek az etnikai kisebbségek regionális jelenlététől függetlenül valamennyi általános képzést nyújtó iskolában a nevelőmunka fontos területének kell lennie. A multikulturális nevelésben nemcsak az előítéletek elleni küzdelemről van szó, bár nyilvánvalóan ez is a lényeghez tartozik. A cél a nyitott, türelmes, itthon és a világban magabiztosan mozgó ember nevelése.¹⁴

Utolsóként elemzett modellünk, az *interkulturalizmus*, a nyelvi és kulturális integráció modellje. Az integráció elvén alapuló társadalmak lényege, hogy meghatározó tényezői, a munka, gazdaság, szociális jólét, egészség, kultúra két- vagy többnyelvűek, és irányításuk is hasonló. A közösségi szférában a társadalom által beszélt összes nyelv jelen van. Az állami intézmények és vállalatok szigorúan két- vagy többnyelvűen működnek. Az integrációs politika legjobb példája Luxemburg, ahol három hivatalos nyelven kommunikálnak. Ez az oktatási modell minden gyermek számára gondoskodik a kötelező többnyelvű iskoláról és a többnyelvű oktatásról, tekintet nélkül a gyermek anyanyelvére. Csak egy iskolai rendszer és tanterv létezik, de mindkettő, a rendszer és a tanterv is többnyelvű. A fő cél kiépíteni a nyelvet és a kulturális tudatosságot a tanulóknak, mert bármely osztályban eltérő nyelvek és eltérő kultúrájú viselkedési minták találkoznak. A modell sikerének kulcsa, hogy az iskolarendszer elegendő segítséget adjon minden kiscsoportnak, team-munka jellegű tanításnak és a többnyelvű tananyagoknak.

A modern oktatás eddig még nagyon keveset tett a többnyelvű és többkultúrájú osztályok speciális tanítási metodikájának fejlesztéséért, de van néhány eljárás, amely az integrációs modellt megvalósította: Luxemburg például közel van ehhez az elméleti modellhez, csakúgy, mint a Ladin-Reto-Roman oktatási rendszer Észak-Olaszországban és Svájcban. Ezekben a területeken minden gyereknek három nyelvet kell tanulnia. Luxemburgban a luxemburgi anyanyelv mellett az általános iskolai oktatás első évében a német, harmadik osztálytól a francia jelentkezik idegen nyelvként. A középiskolában a matematika kivételével az anyanyelven kívül már mindkét nyelven tanítják a tantárgyakat. A ladin iskolában a tanulók napi váltásban tanulják a nyelveket. Hétfőn és kedden az oktatás nyelve kizárólag a német, míg a ladint szerdán, az olaszt pedig csütörtökön és pénteken használják.¹⁵

Az ilyen oktatási rendszerek többé-kevésbé integrált, többetnikumú társadalmat tükröznek erős, emberi jogokon alapuló demokratikus alkotmányos berendezkedéssel. A német társadalomfilozófus, Habermas ezt „alkotmányos patriotizmusnak” nevezi, szemben a „nemzetiségi vagy etnikai patriotizmussal”, amelynek célja, hogy elősegítse a saját csoportidentitás kialakulását más csoportok mellőzésével. Ez a viselkedési minta inkább etnocentrizmus (etnikumközpontúság) néven ismert. A negyedik modell valóban interkulturális oktatást nyújt. Vannak területek, ahol a gyerekek az integrációt a más nyelveket beszélőkkel való mindennapos érintkezés kapcsán tanulják meg. Számukra a nyelvi és kulturális eltérés természetes, és a napi kommunikáció több nyelven megszokott dolog. Veszélye természetesen ennek a rendszernek is van, mégpedig az, hogy ha az egyik nyelv előjogot élvez (mert az a média nyelve vagy a többség által beszélt nyelv), az egyén hajlamossá válik az asszimilációra, hiszen észre sem veszi, hogy már asszimilálódik.

A nyugati világ posztmodern társadalmainak mindegyikében jelentkezik a probléma, mely szerint a nemzet mint a szerveződés alapeleme, folyamatosan veszít fontosságából. Egyik oldalról a nemzeti államok beolvadásának növekvő tendenciája tapasztalható, másrésztől a növekvő világkereskedelem, amelyet a késői kapitalizmus globalizált gazdasága használ. A jelenlegi világgazdaság dinamikája felgyorsítja a denacionalizációs folyamatot. A gazdaság globalizációja még inkább csökkenti a nemzet hagyományos erejét és befolyását. Az egyik következmény az általános vándorlás. Manapság a kapitalista világcentrumok kulturális állapota többé már nem csak a többség és a helyi kisebbség sajátossága, hanem a világ minden tájáról odavándoroltak és menekültek növekvő számával is jellemezhető. Mostanra mindenhol bábeli zűrzavar van. Meg kell tanulnunk, hogy a nyelvi sokszínűség nem veszély, hanem kihívás. A nemzeti állam globalizációjának időszakában az egy nyelven való tanítás előtérbe helyezése elavult nézet, mert amit most a politika, üzleti élet és a mindennapi élet megkíván, az a több nyelven beszélő ember. A hagyományos nemzeti államokban az idegen nyelv tanítása az oktatás egyik speciális része volt, amelyben csak kiváltságos rétegek részesülhettek. Ezért az „idegen nyelv-tanítás” ma már nem megfelelő kifejezés. Az embereknek képesnek kell lenniük többnyelvű közegben élni.

Az interkulturális nevelés feladatai

Az oktatási intézményeknek és a pedagógusoknak kulcsszerepük van az új nemzedékek interkulturalizmus jegyében történő nevelésében. Az interkulturális nevelés az előítéletek megszüntetésének legjobb módja, mert a nevelésben minden gyermek számára egyforma lehetőségeket kell teremteni. Ennek első lépése az oktatási esélyegyenlőség biztosítása és a saját identitás kibontakoztatása. Ezek a követelmények mind a többséghez, mind a kisebbséghez tartozó gyermekek számára elengedhetetlenek. A pozitív identitás kialakítása, a különböző csoportok együttélésének megtanítása során a pedagógusnak rá kell vezetnie a gyermekeket, hogy legyenek büszkéek saját képességeikre, kulturális hagyományaikra. Minden gyermeknek éreznie kell, hogy egyenrangú és egyenjogú tagja a közösségnek, és ő is legyen képes annyit nyújtani, amennyit kapni szeretne. Az egyenrangúság, egyenjogúság empátiát szül. Az előítéletektől való megszabadulás talán legjobb módja a kulturális tapasztalatok, a műveltség megosztása, az egyenlőtlenségek felismerése.

A pedagógusoknak újra át kell gondolniuk tevékenységüket. Önvizsgálatot kell végezniük arra vonatkozóan, hogy vajon tevékenységük segíti-e a gyerekek előítéleteinek megszüntetését, fontosnak tartják-e a különböző kultúrák jelenlétét, közvetítését a nevelési-oktatási munka során, fennállnak-e a különböző csoportokkal szemben sztereotípiák, egyenrangúan tudják-e kezelni a fogyatékosokat, a különböző nemhez tartozókat vagy az eltérő bőrszínűeket? Vajon észreveszik-e, hogy a gyerekek eltérő képességekkel rendelkeznek, van saját elképzelésük, véleményük, érdeklődésük, értékrendjük? Vajon meg tudnak-e felelni annak a kihívásnak, hogy a kulturális másságból eredő értékeket elfogadják, megismerjék, megértsék, és partneri kapcsolatot alakítsanak ki a tanulókkal, szülőkkel, közösségekkel? Olyan tananyagot kell kidolgozni, amely a családi értékek erősítését fontosnak tartja. Meg kell ismertetni a gyerekekkel a különböző csoportokhoz tartozók kultúráját, érték- és normarendjét. Meg kell nekik tanítani, hogy tiszteljék egymás hagyományait, ünnepeit. Ha a gyermekek, tanulók pozitív megerősítést kapnak az iskolától, akkor kialakul bennük a tudat, hogy az iskolától nem kell védeniük személyes és kulturális integritásukat. A másság elfogadása azt is jelenti, hogy mindenki, aki valamilyen etnikai csoporthoz tartozik, megtarthatja nyelvét és kultúráját.

Milyen legyen tehát a multikulturális oktatás? Olyan alapoktatás legyen, amely mentes a rasszizmustól és a diszkriminációtól, elfogadja a pluralizmus elvét, vagyis az etnikai, nyelvi, faji, vallási, nemi, fogyatékosági sokféleséget. A multikulturális oktatás ne az iskolában használt tantervek és oktatási stratégiák együttese legyen csupán, hanem helyezze új alapokra, demokratikus elvekre a tanulás-tanítás folyamatát. A kisebbség számára biztosítani kell a megfelelő politikai eszközöket érdekeik érvényesítésére, és el kell kerülni azt a gyakorlatot, hogy az aktuális oktatáspolitikai koncepciót a domináns csoport nézetei határozzák meg. Javítani kell a különböző etnikumok közötti kapcsolatot és a kisebbséghez tartozó tanulók teljesítményét. Ehhez az oktatás feltételein kell változtatni, vagyis át kell gondolni az iskola kultúráját, a tantervet, a tanítási módszereket és a taneszközöket. Ebben pedig döntő szerepe a tanároknak van. A tanári viselkedéskultúra, a tanítási módszerek, az értékelés, mind hozzájárulnak az iskolai ethosz alakításához.

Magyarország a rendszerváltozás után a multikulturálissá válás stádiumába lépett azal, hogy a meglévő, domináns és a kisebbségi kultúrák mellett újabbak is megjelentek, illetve jelennek meg. Ugyanakkor a jövő nemzedék szemléletmódját megalapozó oktatási anyagok még monokulturális jellegűek, leginkább a domináns kulturális modellt képviselik és közvetítik. Nem készültünk még fel az interkulturális oktatás megszervezésére, sőt legnépesebb kisebbségünk, a cigányság kultúrájának oktatásában is nehézségek vannak. Pedig gyermekeink interkulturális társadalomban nőnek fel. Ők alkotják a jövő nemzedékének multikulturális társadalmát, és nekünk ezt kell a nevelés során szem előtt tartani.

Jegyzetek

- ¹ Idézi: Majzik Lászlóné: *Cseppben a tenger. Fejlődés, kultúra és nevelés = Új Pedagógiai Szemle*, 1995. 4. szám
- ² Idézi: Kreczinger István: *A nemzeti kisebbségek jogi helyzete Európában*, EUKK, 2004, 4.o.
- ³ *Kreatív sokszínűség. A Kultúra és a Fejlődés Világbizottságának jelentése*, Osiris Kiadó, 1996.
- ⁴ Vö: Diószegi István: *Hazánk és Európa*, Magvető Könyvkiadó, 1970; Vécsey Zoltán: *Elpusztult népek, elpusztult kultúrák*, Gondolat Könyvkiadó, 1966; Wittman Tibor: *A harmincéves háború keletkezésének kérdéseire = Századok*, 1957. 5-6. szám; Wittman Tibor: *Németalföld aranykora*, Gondolat Könyvkiadó, 1965.
- ⁵ Lesznyák Márta - Czachesz Erzsébet: *Multikulturális oktatáspolitikai koncepciók = Valóság*, 1995. 11. szám
- ⁶ Lynch, J.: *Multicultural Education. Principles and Practice*. Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1986.
- ⁷ Kozma Tamás: *Etnocentrizmus = Educatio*, 1993. 2. szám
- ⁸ Larcher, Dietmar: *Gondolatok az európai interkulturális oktatásról. Interkulturális oktatás az emberi jogok tükrében*, EJBO Könyvek, 2000, 24-29.o.
- ⁹ Andrásfalvy Bertalan: *Ellentét és harmónia*, in: Krupa András – Eperjessy Ernő – Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*, Magyar Néprajzi Társaság, 1995. 13.o.
- ¹⁰ Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*, Aula Kiadó, 1998.
- ¹¹ Boreczky Ágnes: *Kultúraazonos pedagógia = Új Pedagógiai Szemle*, 2000. 7-8. szám, 84.o.
- ¹² Sonia, N.: *Moving Beyond Tolerance in Multicultural Education*, Spring, 1994. Saad, H.: *Learning to Live in Multicultural Society. = Adults Learning*, 1995. 6. szám
- ¹³ Stavenhagen, Rodolfo: *Oktatás egy multikulturális világban*, in: Jacques Delors (szerk.): *Oktatás – rejtett kincs*, Osiris Kiadó, 1997, 193. o.
- ¹⁴ Dunlop, J.: *A skót tantervi bizottság nemzetközi és multikulturális nevelési programja*, in: Gönczöl Enikő (szerk.): *Globális kérdések tanítása. Módszertani tanulmányok*, 1989.
- ¹⁵ *Ki érti ezt? = HVG*, 2001. április 5., 3.o.

Képzőművészet és pedagógia

Sándor Zsuzsa arcai

A Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara (a korábbi Comenius Tanítóképző Főiskola) Művészeti Nevelési Tanszékének vizuális művészetekkel foglalkozó oktatói évek óta sikeresen alkalmazzák az alkotóművészet és a művészetpedagógia egymást kiegészítő, szinergikus hatását. E felfogás érvényesítője a tanszék jelenlegi vezetője, Sándor Zsuzsa festőművész is, aki a képzőművész-művészettörténet elődök (Debreczeni Zoltán, Dobrik István, Szentirmai László) nyomán, de azt megelőzően is élen járt az új módszerek meghonosításában.

Sándor Zsuzsa 1953-ban Nován született. Az egri tanárképző főiskolán 1976-ban rajz-matematika szakos általános iskolai tanári diplomát szerzett, majd általános iskolai és gimnáziumi rajztanárként dolgozott. 1985-88 között elvégezte a Magyar Képzőművészeti Főiskola művészettörténet-ábrázoló geometria-művészeti rajz szakát, s 1988 óta a sárospataki tanítóképzőben oktat. 1992-ben főiskolai docensi kinevezést, 1999-ben tanszékvezetői megbízást kapott. 2002 őszén beiratkozott a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudomá-

nyi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskolájába, ahol a Kommunikációs Program hallgatója. Kutatási területe a vizuális kommunikáció.

Szakmai érdeklődése kiterjed a vizuális nevelés módszertanának kérdéseire: elsősorban a vizuális kommunikáció – vizuális nyelv és a műelemzés – művészettörténet tanítására, a vizualitás – vizuális gondolkodás –, vizuális kommunikáció egyes témáira (kiemelten a vizuális kommunikáció és a vizuális nyelv strukturális szempontú vizsgálatára). A főiskolán 1997 óta több fejlesztési-kutatási programot vezetett. Fontosnak tartja a vizuális neveléssel kapcsolatos kiadványok, pedagógusképzős hallgatóknak szóló tankönyvek, oktatási segédanyagok publikálását, szerkesztését. Művészetpedagógiai munkásságát reprezentálják az *Ábrázolás és művészet* (Tankönyvkiadó, 1989; átdolgozott kiadása: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002), a *Tantervelemzés és a tanítás tervezése* (Eötvös József Könyvkiadó, 1997), *A vizuális nevelés pedagógiája a 6-12 éves korosztályban* (Balassi Kiadó, 2000, társszerzőkkel), valamint *A vizuális nyelv képi világa* (Miskolci Egye-

temi Kiadó, 2003) című kötetek, továbbá számos tanulmány, folyóiratcikk, recenzió. A *Módszertár* (a Felsőoktatási Vizuális Nevelési Kollégium kiadványsorozata) szerkesztője. 1997 óta több országos konferencián tartott előadást, így például Budapesten, Miskolcon, Kecskeméten, Balassagyarmaton, Balatonfüreden.

Művészetpedagógiai tevékenységéhez szervesen illeszkedik a képzőművészeti alkotómunka. Folyamatosan jelen van és díjakat nyert képzőművészeti pályázatokon és kiállításokon. Szerepelt többek között az egri *Országos Akvarell Biennálén* (1984, 1986,

Kapcsolat

1988), a *Miskolci Téli Tárlaton* (1984, 1986, 1990, 1995), a *Zempléni Nyári Tárlaton* (1989: Herman Ottó Múzeum díja; 1993: Sárospatak Város díja; 1995, 1998). Művésztanár kollégáival együtt állított ki 1998-ban és 2002-ben Sárospatakon, 1999-ben Encsen, 1995-ben és 2003-ban Miskolcon. Legutóbb a Nikolaus Lenau verseit tartalmazó kötetet illusztr-

álta (*Élet és álom. Válogatott költemények, Poétai Gyűjtemény 3.*, szerkesztette Fehér József, Miskolc, 2003).

Sándor Zsuzsa festőművész-tanár két arcát a *Zempléni Múzsában* festményeivel és tanulmányának közlésével mutatjuk be.

(Bolvári-Takács Gábor)

Zempléni Múzsa

Kettős

Bőrönd

Tavaszi

Kincsemet vigyem-e (a kegyetlen anya)

Kőműves Kelemen

Sándor Zsuzsa

A vizuális kommunikáció vizuális nyelvi jelkészlete és ennek struktúrája

Tanulmányomban először felvázolom a vizuális kommunikáció folyamatát és a folyamatban ható tényezők összefüggéseit, s mindezt megkísérlem egy kommunikációs modellben összefoglalni.¹ Szándékomban áll a vizuális kommunikációra vonatkozó – a kommunikáció lineáris felfogásából származtatott, egyébként pedig igen népszerű – alábbi lineáris gondolkodást meghaladni:

VIZUÁLISAN KÖZLŐ / ALKOTÓ
EMBER: ÜZENET LÉTREHOZÁSA •
KÖZLÉS / ALKOTÁS: VIZUÁLISAN
KÓDOLT ÜZENET • BEFOGADÓ /
MEGISMERŐ EMBER: ÜZENET ÉR-
TELMEZÉSE

Ebben a tranzaktív megközelítésben ugyanis csak az üzenet áramlása figyelhető meg, és semmi nem utal sem a visszaható, sem az egyéb viszonylatokra. A kontextus meghatározó lehet, ezért igen fontosnak tartom a gazdagabb megközelítéseket. A kifejtéshez Gerbner általános modelljét veszem alapul, megpróbálva a céljaimnak megfelelő átalakítást és továbbfejlesztést. A vázlatot most csak arra használom, hogy megmutassam a vizuális nyelv jelenlétét a vi-

zuális kommunikációban, érzékeltessem a vizuális jelek mint kódok kommunikációs viszonyokban betöltött szerepét. A vizuális kommunikáció modelljének teljes kidolgozásához (pl. a küldött és a vett üzenet közötti különbség, a kompozíció egészének kommunikatív vizsgálata) ugyanis még hosszas kutatások szükségesek. Ugyancsak nem foglalkozom azzal sem, hogy megmutassam a vizuális nyelv nyelvi jellegét (elfogadom a laza szóhasználatot a nyelvszerűség bizonyítása nélkül) vagy nem taglalom a gondolkodás-nyelv-vizuális nyelv kapcsolatrendszerét sem.

Kizárólag a vizuális nyelv tartományára koncentrálok tehát. A vizuális alkotásokra, tehát az ember alkotta látható világ produktumaira, képeire mint struktúrákra tekintek. Erre az alapra támaszkodva a vizuális jeleket absztrakt állapotokban vizsgálhatom.

Itt kell megfogalmaznom, hogy az egész dolgozat – eltekintve néhány, a természeti világ látványaira tett utalástól – az ember alkotta tárgyi világra vonatkoztatva vizsgálja a vizuális kommunikációt és a vizuális nyelvet. Az ember ugyan belelátja a természeti világba az emberit, s így az, ettől kezdve, az emberi kom-

munikáció része és a vizuális nyelv használatának terepe lesz – de ennek kifejtéséhez még kommunikációelméleti, pszichológiai és esztétikai kutatások eredményeinek beépítése szükséges.

A láthatóvá tett képi világból kivont absztrakt (azaz ábrázolási tárgyat nem hordozó, ezért tiszta vizuális szubsztanciákat megjelenítő) vizuális jeleket rendszerezem. A rendszer vizuális (nyelvi) jelek mint vizuális egységek különböző szintű viszonylatokba történő szerveződéseként áll fel részben hierarchikus, részben párhuzamos szerkezetben.

A vizuális nyelv a kommunikációban

A vizuális nyelvi ismeretek és a vizuális (nyelvi) érzékenység olyan vizuális műveltséget eredményez, amely alakítja a világfelfogást, és segíti a világban való eligazodást. A vizuális nyelv áthatja a vizuális kultúra egészét, a vizuális nyelvi műveltség a vizuális kulturáltság szerves része. Mondhatjuk azt is, hogy a vizuális nyelv a vizuális kommunikáció intellektuális közege. Olyan szellemi tartomány, amely a vizuális technikák – mint fizikai közeg – segítségével lesz a kommunikáció szerves összetevője.

Szakirodalmi tanulmányozásaim eddig nem vezettek eredményre sem a tekintetben, hogy találtam volna egy vizuális kommunikációt megmutató vagy az általában vett kommunikáció vizuális vonatkozású kiterjesztését befogadó modellt, sem a tekintetben, hogy a vizuális kommunikációról szóló, modellal-

kotásra lehetőséget adó okfejtést találtam volna. Ezért témámhoz a kommunikáció értelmezésének olyan modelljét választom, amely a) a lehető legáltalánosabb, hogy a vizualitást képes legyen befogadni, b) az észlelést bevonja a rendszerbe, mivel a vizuális gondolkodás a látási érzékleteken és a vizuális észlelésen alapszik, c) tartalmazza az egyéniség és a társadalmi-kulturális környezeti tényezők hatását vagy alkalmas ezek beépítésére, hiszen a belső és a külső körülmények mind az alkotás, mind a befogadás folyamatában meghatározó szerepet játszanak. Így találtam rá George Gerbner 1956-os modelljére.²

Gerbner kutatásai közül ismertek a televíziózásra és a televízióknak a nézőkre gyakorolt hatására vonatkozó vizsgálódások, kultivációs elmélete a legtöbb kommunikációval foglalkozó könyvben megtalálható. Kommunikációs modelljének eredeti forrását és szöveggörnyezetét nem ismerem, de igen nagy rokonságot mutat azokkal a gondolatokkal, amelyeket a *Kommunikáció és társadalmi környezet* című tanulmányában ír le. Itt a kommunikációt úgy határozza meg, „mint közlemények révén történő interakciót, amely az embernek a létre, a prioritásokra, az értékekre és a viszonyokra vonatkozó fogalmaival kapcsolatos.” A kommunikációt az általános felfogás igényével bemutató modellje a következők miatt lett számomra, illetve a vizuális kommunikáció bemutatása céljából elfogadható alap:

- a) megmutatkozik benne
- az észlelés és a szelektivitás bevonása a rendszerbe,
  - többféle üzenetfelfogás és jelentésértelmezés lehetősége;
- b) a hozzá fűzött értelmező magyarázatok tartalmazzák:
- a kommunikáció társadalmi-kulturális tényezők hatásában való vizsgálatát,
  - az interakcióként történő felfogást.

Mielőtt felvázolnám a gerbneri alaphelyzetre épített vizuális kommunikációt bemutató modellemet, néhány megállapítást kell tennem – éppen a leendő modell érdekében. Előrebocsátva, hogy a struktúra, a rendszer és a modell fogalmi megközelítését a vizuális nyelv modellje kapcsán fogom tárgyalni.

Először is látnunk kell egy olyan alapvető összefüggésrendszert, amelyben valamilyen emberi alkotás a kommunikáció egyik főszereplője. Ehhez egy Hankiss Elemér által leírt modellt használok fel. Ez a modell jól közvetíti a kölcsönösségi viszonyok két, sőt három ágát is: az író-mű-olvasó viszonylatában; az író-olvasó-társadalom kapcsolatrendszerében, illetve a mű viszonyulását az író-olvasó kapcsolatrendszeréhez.³

Másodszor: röviden foglalkoznom kell az észleléssel. Az észlelés a megismerési folyamat része, a (mű)befogadás folyamatában a felfogás aktusának összetevője. Nem más, mint „az érzékszervi információ felvétele és feldolgozása a világban lévő tárgyak látása,

hallása, ízelelése, szaglása vagy érzése céljából; irányítja is a szervezet mozgását ezen tárgyakat illetően.”⁴ Vannak olyan irodalmak, amelyek az észlelést és a benne foglalt feldolgozási metódust egyféle vonatkozásában azonosítják a megértéssel (sőt, az érzékelésnek is tulajdonítanak értelmező funkciót!). Meglátásom szerint Bourdieu is e felé az értelmezés felé hajlik, amikor a művészeti észlelést a közvetlen megértés élményével azonosítja, vagy amikor a „megfelelő ismeretekkel nem rendelkező észlelet”-et „csonka észlelet”-nek nevezi.

Én most azonban az észlelést a jelentésértelmezést megelőző fázisként, avagy szintként fogom értelmezni és a kommunikációs modellben használni.⁵

Harmadszor: szólnom kell magáról a befogadásról. Meg kell jegyezmem azonban, hogy míg a mű befogadásról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, addig az általában vett befogadásról kevesebb. A képzőművészeti alkotások befogadása mind a szociológia, mind a művészettörténet és egyéb szakterületek kutatói által jól feldolgozott, de nincs olyan szakirodalom (vagy nekem nem sikerült eddig még hozzájutnom), amely a vizuális (úton történő) befogadást a maga tágasságában tárgyalná. Azaz: olyan széles megközelítést adna, amely egyaránt alkalmazható egy műszaki rajz, egy magyarázó ábra, egy jel vagy éppen egy képzőművészeti alkotás esetében. Most azonban mégis megállapításokat

teszek a céljaimhoz képest szűkebben értelmezett képi világra, a vizuális művészetekre – felhasználva Panofsky gondolatait⁶. A műbefogadás szintjeiként megkülönböztetjük a jelenség értelmezésének szintjét (a vizuális nyelvi olvasásra és a tárgyi beazonosításra vonatkoztatva, illetve kifejezési vonatkozásokkal) és a jelentés értelmezésének (ikonográfiai és ikonológiai) szintjeit.

Úgy gondolom, a jelenség- és jelentés-értelmezés kettős szintje nagyon jól alkalmazható minden vizuális alkotás befogadási folyamatának tagolására, így a vizuális kommunikáció modelljében szerepet kaphat. Lehetséges azonban az is, hogy az alkotási (közlési) céltól függően kell megkülönböztetéseket tennünk, mint ahogyan Mukařovský is teszi, amikor elkülöníti a műalkotást mint önmagát jelentő jelrendszert és a benne lévő vizuális jeleket az eszköz jellegű jelektől, ábrázolásoktól.⁷

A vizuális kommunikáció vázlatos modellje

Modellemben a vizuális kommunikációt kapcsolatrendszerébe ágyazva értelmezem. Nézzük először a gondolatmenet elemeit:

ALKOTÓ (személy, a vizuális alkotás készítője) és az *alkotás* (mint az alkotó tevékenysége), BEFOGADÓ (személy, aki az interpretációt végzi) és *befogadás* (mint a befogadó tevékenysége), *észlelés és megértés* (most mint a befogadói

tevékenység mozzanatai), a mindezeket befolyásoló *társadalmi – kulturális környezet*. A különféle hatásokra az alkotófolyamatban létrejött KÉP (azaz a vizuális közlés) *téma/tartalom* és *vizuális nyelv* összetevőből áll, ahol egy feltételezett KÉP / ÜZENET „MAG” formálódik többszörös módosulással. Elsőként mint KÉP / ÜZENET 1 (azaz az alkotó szándéka szerinti üzenet) majd mint KÉP / ÜZENET 2 (a befogadó által látott, vett üzenet: jelenség szint), végül mint KÉP / ÜZENET 3 (a befogadó által látott, vett üzenet: jelentés szint).

A modell sokszoros kontextusfüggőségben írja le a vizuális kommunikációt. Bemutatja azt is, hogy az alkotó gondolkodása az alkotási folyamat hatására is formálódik. A befogadó üzenetértelmezése részben találkozik az alkotói szándékkal, részben felkészültségei és egyénisége alapján sajátos vonatkozásokkal bír. A dinamizmus teljes körű: a befogadási folyamat maga is azon nyomban formálja a befogadói gondolkodást. A vizuális nyelvi hatások témafüggetlenül és ahhoz kapcsolódva is az értelmezés összetevői. Mind a vizuális nyelvi tartalmak, mind a befogadó egyénisége a közlésváltozat típusától függően kap(hat) kisebb vagy nagyobb szerepet, és ettől lesz különböző a felkészültség (avagy szakértelem) fontossága is. (A műszaki ábrázolás konvencióinak ismerete elengedhetetlen a műszaki rajzok értelmezéséhez, de egy látvány utáni ábrázoláshoz nem kell kü-

lönleges, a szabályok ismeretét is feltételező tudás.)

Végezetül újra hangsúlyozom: mindezek a folyamatok társadalmi összefüggésükben történnek. A vizuális kommunikáció minden szereplője és minden mozzanata a társadalmi-kulturális környezet viszonylatában nyer értelmezést.

A vizuális nyelv mibenléte

A vizuális nyelv – nagyon egyszerűen fogalmazva – nem más, mint a látás nyelve. A nyelv szó félrevezető lehet, mert a “nyelv” hallatán általában csak a verbális nyelvre gondolunk. Természetesen itt éppenhogy nem ezt jelenti, hiszen a vizuális nyelv karakteresen nonverbális nyelv.

Kicsit más megközelítésben a vizuális nyelv nem más, mint a vizuális kommunikáció intellektuális közege, egyfelől üzenethordozó, másfelől az üzenet része. (Természetesen nem választható el a vizuális kommunikáció üzenethordozó közegének másik összetevőjétől, az anyagtól, pontosabban az ember alkotott tárgy- és jelenségvilág esetében az anyag-eszköz-technika-technológia együttesétől.)

A vizuális nyelv mibenlétének tárgyalását, tartalmának felfejtését kettős megközelítéssel végezhetjük: egyrészt strukturálisan gondolkodhatunk, másrészt a különböző képi közlések egymástól különböző vizuális nyelvi jellegzetességeit vizsgálhatjuk. Az első az elvontabb, a másik a gyakorlatközeli,

köznap. Az első esetben a legkisebb elemről (pl. a kárminvörös színről, az egyenes vonalról, stb.), mint nyelvi alapegységből kiindulva jutunk el a legbonnyolultabbig, a sokrétegűen összetettig (amely nem más, mint a kompozíció, vagy a látvány vizuális egésze); ez tehát a vizuális nyelv tan kérdése. A másik esetben az egészből indulunk és azt vizsgáljuk, hogy milyen vizuális összetevői eredményezték éppen azt a változatot, amit szemlélünk; vagyis ez a használt vizuális nyelv területe. Igen találó Kepes György megfogalmazása: „A vizuális nyelv minden más kommunikációs eszköznél hatékonyabban képes a tudást terjeszteni. Segítségével az ember tárgyi formában fejezheti ki és adhatja tovább tapasztalatait. A vizuális kommunikáció egyetemes és nemzetközi: nem ismeri a nyelvet, a szókincs vagy a nyelv tan korlátait; egyaránt megérthetik írástudatlanok és művelt emberek. Tényeket és eszméket nagyobb mértékben és mélyebbre hatolva tud közvetíteni a vizuális nyelv, mint más kommunikációs eszközök. A statikusan verbális fogalmat a dinamikus képnyelv érzéki élelenség-gel képes életre gerjeszteni. ... Egy adott vizuális kép befogadása egyúttal azt is jelenti, hogy a szemlélő szintetizálási folyamatban vesz részt. Az érzékelt kép tapasztalása egyúttal alkotó integrációs tevékenység. Lényeges ismérve, hogy az alakítóképeség szerves egészé formálja a tapasztalatot. Ez a formaadás alapiskolája, ami viszont formátlan világunk

zűrzavarában strukturális szempontból óriási jelentőségű.”⁸

Ugyanakkor nem tudom elfogadni az általános nyelvészeti és egyes kommunikációs irodalmakban olvasható „másodlagos nyelv” meghatározást, mert úgy gondolom, hogy a vizuális nyelv nem ráépül a verbális nyelvre, hanem a megismerési folyamatban (tevékenységben) a fogalmi gondolkodás szintjén mintegy összetalálkozik vele.

A vizuális nyelv mint struktúra és mint rendszer

A (vizuális) kommunikációt vizsgálva a modellek tekintetében eleve strukturalista gondolkodást tapasztalunk. Mivel a vizuális nyelvet is egy modellben szándékozom megmutatni, szükségesnek tartom néhány meghatározás közlését, amelyekkel érzékeltetni kívánom a témára vonatkozó felfogásmódomat.

Lévi-Strauss a társadalmi struktúrák vizsgálatával foglalkozik etnológiai és etológiai módszerekkel, de a modelleket általános tudományelméleti alapokon fogalmazza meg: „Az alapelv az, hogy a struktúra fogalma nem a tapasztalati valóságra, hanem az annak alapján létrehozott modellekre vonatkozik. (...)

Véleményünk szerint a struktúra név kiérdemléséhez a modellek kizárólag négy feltételnek kell hogy megfeleljenek. Először is, a struktúra rendszer-jelleget mutat. Olyan elemekből áll, melyek bármelyikének módosulása az összes többi módosulását vonja maga után. Má-

sodszor, minden modell transzformációk egy csoportjához tartozik, s e transzformációk mindegyike megfelel egy ugyanahhoz a családhoz tartozó modellnek, úgyhogy e transzformációk együttese modellesoportot alkot. Harmadszor, a főntebb jelzett sajátosságok lehetővé teszik, hogy előre lássuk, hogyan fog reagálni a modell, ha elemeinek egyikét megváltoztatjuk. Végezetül, a modellnek olyan módon kell fölépülnie, hogy működése valamennyi megfigyelt tényről számot tudjon adni.”⁹

Jurij Lotman szerint: „Modelláló tevékenységnek a modelleket létrehozó emberi tevékenységet nevezzük. E tevékenység eredményeit abban az esetben tekinthetjük a tárgy analógiának, ha azok eleget tesznek az analógia bizonyos (intuitíve vagy tudatosan megállapított) követelményeinek és – következésképp – megfelelnek ennek vagy annak a modelláló rendszernek.”, továbbá: „A modelláló rendszer az elemeknek és összekapcsolási szabályaiknak az a struktúrája, amely a megismerés, a megértés vagy a rendszerezés teljes objektumának állandó analógiaként szerepel. Ezért a modelláló rendszert nyelvként foghatjuk fel.”¹⁰

Kroeber Anthropology-jában így ír: „Egy rendszer vagy konfiguráció természeténél fogva mindig más és több, mint részeinek összessége: egymás közti kapcsolataik hálózata tesz hozzá egy szignifikatív kiegészítő elemet. Ezt a Gestalt-Psychologie-ből, vagyis az alak-

lélektanból jól ismerjük.¹¹
 Umberto Eco gondolatait idézve: „Struktúra az, ami még nincs. De amennyiben mégis létezik, ha meghatároztam, akkor is csupán a láncolat egyik közbülső darabkáját ragadtam meg, amely biztosít afelől, hogy e láncszem alatt még egy elemibb, mindenre magyarázatot nyújtó struktúra rejtőzik. E pontnál azonban tisztáznom kell, mi is foglalkoztat voltaképpen. Vizsgálhatok egy jelenségcsoportot azért, hogy az egymás közti korrelációt lehetővé tévő strukturális azonosításuk segítségével jobban megértsem a jelenségeket; ez esetben a struktúra csupán operatív eszköz, amellyel egy konkrét terület jelenségeit vizsgálom.
 ...¹²

Szándékomban áll olyan vizuális nyelvi modell építése, amely összességében struktúra, mert viszonyrendszerekre utal vagy ilyeneket mutat be, egészében, illetve egyes csomópontjaiban pedig szempontokhoz kötött felsorakoztatásával vagy hierarchikus építkezésével rendszert testesít meg. Szeretnék olyan modellt felvázolni, amely egyúttal képes feltárni a kommunikáció vizuális útját is.

A vizuális nyelv mibenlétéről strukturálisan gondolkodva egyrészt azokat a törvényszerűségeket keresem meg, és azokat a közöttük (és más hatótényezők között) fellépő viszonyulásokat ragadom meg, amelyek minden vizuális alkotásban, szélesebben fogalmazva minden vizuális megnyilvánulásban (és minden

vizuálisan felfoghatóban) jelen vannak. A vizuális nyelv modelljét az emberi és a külső tényezők, illetve az ábrázolási téma modellhez kapcsolódó megjelenítésével gondolom létrehozni. (Ezen a ponton nem értek egyet Mukařovský felfogásával, aki a vizuális nyelvi jeleknek – pl. színminőségeknek és a színek képmezőbeli helyének – az ábrázolás tárgyaitól és témájától elválasztott jelentést tulajdonít.¹³

Úgy gondolom, ez a kizárólagosság legfeljebb az absztrakt művészetre igaz, egyébként pedig a befogadásban a jelentés a vizuális nyelv és a téma egymásra ható kapcsolatában jön létre.)

A vizuális nyelv kétféle szerepben tölti be a jelentéshordozó funkcióját. Egyrészt absztrakt valójában megjelenít, ezzel jelöl és önálló jelentést hordoz. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a létállapotát legfeljebb a leltározó áttekintések idejére – mint ahogyan a jelenlegi modellalkotó szándék is ilyen – fogadjuk el. Másrészt komponált képek (és látványok) összetevője, ahol a jelentés szerves, szétválaszthatatlan része. Észre kell vennünk azonban, hogy a külső tényezők integrálásával a vizuális nyelv modellje igen erőteljes kommunikációs vonásokat is mutat. Vagyis ha az absztrakt tárgyalás kedvéért a vizuális nyelvet ki is vesszük életrehívó közegéből, a képből, mihelyt érdemit szeretnénk mondani róla, vissza kell helyeznünk életterébe.

Eszmefuttatásunk zárásaként vegyük tehát sorra a VIZUÁLIS NYELV meghatározó tényezőit és alkotóelemeit.

A vizuális nyelvi hatásokat *befolyásoló külső tényezők* a következők:

Maga az *ember* (ember létéből következő biológiai és pszichológiai feltételek; egyénisége, [térbeli] nézőpontja, ...), a tőle elválaszthatatlan *társadalom/kultúra*, illetve *tér, idő; anyag*, végül pedig a (komponálatlan és) *komponált látvány egész*. (A komponált egész mintegy határfelület: egyszerre külső és belső.)

A vizuális nyelvi hatásokat befolyásoló *komponált* (komponálatlan) *egész*et *átható tényezők*: a meghatározó erővel bíró *ábrázolási cél*, a cél érdekében választott *ábrázolási téma* és a tematikában *ábrázolt tárgyak*.

Az előző két tételhez társulnak a vizuális nyelvi hatások *alaphelyzetszerű összetevői*: a (megjelenési és) *ábrázolási módok dimenziók szerint* és *optikailag*, illetve a kompozíció vizuális határai (síkon: képmezőformák).

Most már sorra vehetjük az alkotóelemeket. Miből áll a vizuális nyelv, mi mindent nevezünk vizuális nyelvnek vagy a vizuális nyelv részeinek?

A vizuális nyelv belső struktúráképző egységei a következők: *vizuális dinamika*, ennek összetevője a vizuális (hangsúlyozottság) *hangsúlyozás*, (figyelemirányulás) *figyelemirányítás* és a vizuális *építkezés/szerkezet*, mindezeket kiszolgálja a vizuális *arány* és *har-*

mónia, valamint a *vizuális ritmus*. A *tér* (téri dimenzionáltság) és az *idő* (mozgás, változás, folyamat) vizuális ábrázolásának módjai és a tér és az időbeliség érzetének vizuális úton történő keltése (illetve a hatás erősítése vagy csökkentése) minden kép szerves összetevője. Mint ahogyan ezek vizuális nyelvi elemi minőségek viszonylataiból, vagyis azonosságokból, ellentétekből, hasonlóságok-különbségekből és átmenetektől jönnek létre, amelyeket viszont az úgynevezett vizuális nyelvi elemek (a *forma, szín, fény, felület, vonal, pont*) minőségeinek együttállásai eredményeznek.

A vizuális nyelv a szemmel történő érzékelésen alapszik, így ez a tény meghatározza belső tartalmainak egyik felét (pl. szín- és formaérzet). Az érzékletek és az észleletek jelentésük értelmezése folyamán pszichológiai hatásokat váltanak ki, így kapunk meg egy másik vizuális nyelvi tartományt (pl. hideg színek, meleg színek, hideg-meleg színátmenet vagy színellentét, ritmus), míg egy újabb csoport kimondottan az alkotótevékenységben érhető tetten (pl. térábrázolási konvenciók).

A vizuális nyelv használatának egyik legfontosabb összetevője a vizuális észlelés alaplételeként értelmezett viszonyítás (a vizuális nyelvi minőségek és tárgy/látvány-egészek vizuális minőségeik alapján történő összevetése), a másik a viszonyítást követő vizuális ítélet (döntés). Az egyéni beállítódás nagyban

befolyásolja a vizuális nyelv használatát. Egyes minőségek és nyelvi együttállások azonban ugyanúgy hatnak minden emberre. A kerek formák szelídséget, békét sugallnak, a szögletes-hegyes formák nyugtalanítóak, támadók. A vörös szín és általában a telt színek izgatóak, vidámak, a telítetlen színek nem ritkán szomorkásak. A vizuális ellentét általában feszültséget kelt, izgalmat, dinamizmust visz a látványba, mint ahogyan mozgásérzetet eredményez az átmenetesség is. Az egészen kisléptékű hasonlóság, a nüansznnyi eltérés finom modellációjával általában nyugtató hatású. A szimmetria és általában az egyensúly a kompozícióban nyugodtságot mutat, az erőteljes aszimmetria feszültségkeltő hatása közismert. És így tovább, számtalan példát sorolhatnánk még a vizuális nyelvi hatásokból.

A vizuális nyelv végtelen gazdagságára – most csak verbális nyelvi megközelítéssel – az előbbi rendszer legutolsó fázisából, az egyik vizuális nyelvi elem tartományából nézzünk meg egy példaként értékelhető szeletet. Legyen ez a nyelvi elem a SZÍN, és nevezzünk meg néhány színminőséget – utalva arra, hogy nagyon sok színminőség anyagok, gyümölcsök, ásványok, jelenségek nevéből kapta elnevezését, mint ahogyan sok biológiai vagy éppen földrajzi elnevezésbe pedig beágyazódtak a színek nevei.

Színminőség-karakterek:

színezetre vonatkozóan (színezet: a szí-

nek színesség tartalma, a szín neve nem egyenlő színezeti tartalmával): sárga (sárga, melegsárga, narancssárga), narancs (sárgásnarancs, narancs, vörösesnarancs), vörös (vörös, bíborvörös), ibolya (bíbor, ibolya, kékesibolya), kék (ibolyáskék, kék, hidegkék), zöld (kékeszöld, hidegzöld, zöld, melegzöld, sárgászöld); *színre vonatkozóan (színezetek szerint rendszerezve):* (sárga:) pl. őssárga, tojásbéjfehér, krómsárga, citromsárga; (melegsárga:) pl. mustársárga, tüzescokker, kadmiumsárga (világos, sötét), aranyokker; (narancssárga:) pl. umbra, sienna, égetett okker, indiai sárga, égő narancssárga; (sárgásnarancs:) pl. narancscokker, csokoládébarna, mandarin narancs; (narancs:) pl. szépia, ekrü, narancsosfehér, terrakotta, kadmiumnarancs; (vörösesnarancs:) pl. kávébarna, téglapiros, tűzpiros, rozsdabarna; (vörös:) pl. caput mortuum, cinóbervörös (vermilion), égetett umbra (mahagóni), ősvörös, rőtli; (bíborvörös:) pl. karminvörös, tüzescrubin, ciklámenvörös, magenta; (bíbor:) pl. fehéresbíbor, vörösbíbor, ametiszt, tüzescametiszt; (ibolya:) pl. bíborlila (püspöklila), szürkéslila, lila, ibolya, tüzescibolya; (kékesibolya:) pl. tüzescibolya, indigó, krómviole; (ibolyáskék:) pl. tüzescibolyáskék, lapis lazuli, ultramarinkék (világos, sötét); (kék:) pl. kobaltkék (világos, sötét), párizsi kék, enciánkék, ciánkék, cőlinkék (világos, sötét); (hidegkék:) pl. azúrkék (világos, sötét), türzikék; (kékeszöld:) pl. capri zöld

(aquamarin), türkizzöld; (hidegzöld:) pl. kromoxidhidrát-zöld, permanentzöld, smaragdzöld; (zöld:) pl. krómzöld, sötét malachitzöld (magyarzöld); (melegzöld:) pl. akáclevélzöld, őszöld; (sárgászöld:) pl. méregzöld, almazöld, töksárga, banánzöld, királlysárga.

Egyes színnevek egyúttal természeti tárgy- vagy jelenség neveket is jelentenek vagy tartalmazzak, mint például *narancs* (orange), *őszibarackszín* (peach), *égő narancssárga*, *földbarna*, *csokoládébarna*, *négerbarna*, *vöröshagymabarna*, *hennavörös*, *vörös okker* (földpigment), *ciklámen*, *rubin* (a korundok csoportjába tartozó egyik ásvány), *téglapiros*, *ibolya* (violet), *harangviráglila*, *levendulaviola*, *cián* (cyan), *égbéka*, *menta zöld*, *fűzöld*, *tengerzöld*, *smaragdzöld* és *malachitzöld* (az azonos nevű ásványokról), *mandulazöld*, *akáclevélzöld*, *hárszöld*.

Vizuális érzékenységünk, képi emlékeink sokfélesége, gazdagsága eredményezi, hogy maguk a fogalmak képeket és vizuális érzékleteket generálnak bennünk. A vizuális nyelv így válik a világlátásunk és világértésünk hordozójává.

Jegyzetek

¹ A tanulmány 2003 májusában előadasként elhangzott a Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs Doktori Iskolájának tanévzáró konferenciáján, majd beépült a szerző *A vizuális nyelv képi világa* című felsőoktatási

tankönyvébe (Miskolci Egyetemi Kiadó, 2003).

² A kommunikáció általános modelljében Gerbner megkülönbözteti az észlelés és a módszerek-ellenőrzés dimenzióját. Az észlelés dimenziójában a kiválasztást hangsúlyozza, a módszereknél a forma és a tartalom szerinti kettéválasztást, a médiaellenőrzéshez történő hozzáférést meghatározónak emelve ki. A modellről egy ábra található Lázár Judit *A kommunikáció tudománya* (Balassi Kiadó, 2001) c. könyvében (114.o.); nem világos azonban, hogy az ábra(forma) teljes egészében Gerbnertől származik-e, és ha igen, mi a forrás. Vö.: George Gerbner: *Kommunikáció és társadalmi környezet*, in: *Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség*, szerkesztette: Horányi Özséb, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

³ *Strukturalizmus I-II*, válogatta, a bevezetést és az összekötő szöveget írta Hankiss Elemér, Európa Könyvkiadó, 1971, (a továbbiakban: *Strukturalizmus*). Hankiss Elemér írja a *Bevezetésben* (I. kötet, 8.o.): „A strukturalista irodalomkutató például nem azt vizsgálja, hogy melyek azok a történelmi-társadalmi-élettrajzi, irodalomtörténeti tények, amelyek létrehozták az adott műalkotást, hanem a) vagy magát a műalkotást elemzi mint bizonyos alkotóelemek komplex rendszerét, b) vagy, ha például a keletkezésfolyamat is érdekli, akkor egy a műalkotást is magába foglaló nagyobb rendszert vizsgál, például azt a kommunikációs rendszert, amelyben a műalkotás funkcionál; e kommunikációs rendszert azonban nem egyirányú, lineáris kauzalitásnak tekinti: társadalom

• író • mű • olvasó • társadalom, amelyben a társadalom hat az íróra, az író hat a műre, a mű az olvasóra, az olvasó a társadalomra – hanem kölcsönös összefüggések rendszerének: ahol is nemcsak a társadalom hat az íróra, hanem az író is visszahat közvetlenül a társadalomra (azzal, hogy ír, megváltoztatja a maga viszonyát a társadalomhoz, s ezzel, bármennyire is parányi mértékben, a társadalmat is), az olvasó is hat a műre s rajta keresztül az íróra, az író és az olvasó viszonya is formálja a művet, és így tovább.”

⁴ Robert Sekuler – Randolph Blake: Észlelés, Osiris Kiadó, 2000, 549.o.

⁵ Vö.: Pierre Bourdieu: A művészeti észlelés szociológiai elméletének elemei, in: Művészetszociológia. Válogatott tanulmányok, szerkesztette: Józsa Péter, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978.

⁶ Ervin Panofsky: A képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomértelmezésének problémájához, in: A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok, Gondolat Könyvkiadó, 1984, 250.o.: „... szoros értelemben vett formális leírás gyakorlatilag lehetetlen: minden egyes leírás ugyanis – még mielőtt elkezdődne – a tisztán formális ábrázoló elemeket már szükségképpen valamilyen ábrázolt dolog jelévé alakította át; s ezzel – így vagy úgy – a tisztán formális szférából nyomban átnő egy értelmi szférába. ... csakhogy ebben az esetben az “értelem” – s ez döntő fontosságú – egy másik, ha úgy tetszik: elemibb rétegben helyezkedik el, mint az az értelem, amellyel az úgynevezett “ikonográfiai” szemléletmód foglalkozik. ... Azt az “elsődleges” értelemréteget, melybe

érzéki tapasztalataink alapján be tudunk hatolni, a jelenségértelem tartományának nevezhetnénk, melyet – ha úgy tetszik – a tárgyi értelem és a kifejezés-értelem további régióira oszthatnánk... A többi másodlagos értelemréteget ezzel szemben, mely csupán valamilyen irodalmilag hagyományozott tudás ismeretében tárul fel, a jelentésértelem tartományának nevezhetjük.”

⁷ Jan Mukařovský: A képzőművészetek lényege, in: Strukturálisizmus I. kötet, 188.o.

⁸ Kepes György: A látás nyelve, 6.o.

⁹ Claude Lévi-Strauss: Strukturális antropológia I. kötet, Osiris Kiadó, 2001, 216.o. Lásd még: Józsa Péter: Lévi-Strauss, strukturálisizmus, szemiotika, Akadémiai Kiadó, 1980.

¹⁰ Jurij M. Lotman: A művészet a modelláló rendszerek sodrában, in: Strukturálisizmus II. 42.o.

¹¹ Claude Lévi-Strauss: i.m. 248.o.

¹² Umberto Eco: A struktúra és a hiány, in: Strukturálisizmus I. 246.o.

¹³ Jan Mukařovský: i.m. 197.o.

Miró Kiss Ida

A költő feladata

Rakj rendet, drágám, takaríts ki,
csinálj huzatot, az majd vígan
kipenderíti a legyeket.
Csiszáld fényesre az ablakot,
mosd fel a padlót. Utasítsd ki

A pókot a kertbe, de vigyázz,
el ne törjön a lába szegénynek.
Szegecselj deszka-pelenkát a
fecske-bébik alá, dicsérgesd
a pici kandúrt, mert zsákmánya

patkánykölyök, de aranyos.
Füstölő facsarja az orrod –
reméld, hogy a szúnyogokét is.
Mázoljál, meszeld ki a konyhát,
vígan buzgólkodva serénykedj.

A függöny az ablakokon mind
patyolat, az ötleteid sem
lepi már por. Végre van hely a
gondolatoknak, fel az évig
szárnyalhatnak, vagy legalább a

plafonra – de nézd csak! Ráncos az
ágyterítő, a kilincs maszatos.
Ott a mosógép, teli. Aztán
a kosár, csipeszek, vasaló.
Disznóparéj parádézik a

kertedben, megfojtja a krumplit!
Keresgéled a szatyrod – üres
kamra bolond gazdasszonya, már
várnak a boltban –

Kupcsik Lidi

Remember: gyerekkor

Most, hogy letепert kissé a szokásos őszi taknyos járvány, érzem, hogy a kezeimet régóta csak én fogom. Éjszaka. Gyerekkori szokásom volt, ha félttem valamitől, és már eljött a lefekvés ideje, összekulcsoltam a kezem, mintha valaki fogná, s elkezdtem úgy akarni érezni, hogy ez a két kéz két külön kéz. Ha akarom, a jobb az enyém, ha akarom a bal, a lényeg az, hogy egyszerre csak az egyikkel tapintsak. Ez nagyon jól ment nekem. Éjjelente sokszor félttem, volt időm gyakorolni. Utána az az ötletem támadt, hogy megfogom az anyám kezét, s megpróbálom az ő bőrével érezni a sajátomat, amit arra a rövid pillanatra rá ruházok. Azért mondom, hogy rövid, mert az ő bőrének – ma már így mondom – a textúráját kevésbé szerettem tapasztalni, mint mondjuk az apámét. De egy idő múlva már semmilyen érintést nem szívesen viseltem s gyakoroltam. Különösen arra emlékszem, mikor óvodás kislány voltam, s a szüleim reggel hatra jártak dolgozni. Ötkor felébresztettek minket, hol anyám, hol apám. Persze, nem volt mindegy. Mikor anyám jött be a még csillagos éjszakát reggellé rázni, az ablak már pisilés közben kinyílt a szobában, az ágyban hagyott melegünk – egyikben enyém, másikban bátyámé – úgy szállt ki, mint a tízparancsolat. De ez nem minden: kisgyerekálomból felriasztva, nyitott ablakot sejtő pisilés után, mikor a csaphoz állított az anyám, aki látta magát a fürdőszobatükörben, és elérte a villanykapcsolót, szóval, ő mindig hideg vízben mosdatott bennünket. Pedig még a tyúkkergetős nagykállói nyárálmok összeragasztották a szemem. A csipa volt az első, amit ki kellett mosni. Hideg vízzel. Aztán arra is emlékszem, hogy volt, amikor később mentünk, s hatkor anyám odaállt a három csillagos Lehel hűtőcske elé, aminek a teteje még szintén rejtély volt, s mikor a pontos időjelzés csipogása megkezdődött, ő a felhúzott karórát szorítva várta a hangot: „Hat óra. Híreket mondunk.” Ekkor benyomta a pöcköt, s már sietett is földadni ránk, a sosem tiltakozó két álmos manóra, a kiskabátokat. A cipőmet már bölcsiben be tudtam kötni segítség nélkül.

De mikor apám ébresztett minket hajnalok téli hajnalán, mindig olyan volt, mintha a szoba is álom volna, valahogy kevesebb fény áradt be kintről – ma már tudom, direkt behajtott a ajtót. A hangja sem utalt ablaknyitásra, órabe-

állításra. Nem is volt soha. Apám langyos vizet engedett, hogy ne riasszon fel kisgyerekbékénkből a hideg, nem nyitotta ki az ablakot, hogy szellőzzenek rendőrnymozós álmaink. És a jegygyűrű mindig összekoccant a műanyagfésű nyelével, mikor komárlacisra kívánt, de csak egyszerűen rövidre nyírt szőkés, piheszerű hajamat rendezte a fürdőszobában. És ő is belelátott a tükörbe, a mosdókagylóba meg pláne. Az ő kezében mennyivel kisebb volt az enyém, mint az anyáméban! Irigyeltem tőle a gyűrűkopogást. Valahogy létre akartam hozni a sajátomat, de nem sikerült, különben is, ahogy az ő csukottnak látszó tenyerében koppant valami, az olyan varázsos, álomszerű volt: kincsesláda zárjában kattant a kulcs. Utánozhatatlan. Apám több rejtélyt is lengetett maga körül. Emlékszem, egyszer néztem, ahogy tolizik. A toli az a szocreál, porszívót (ló) helyettesítő masina (számár), ami egy kefése henger segítségével, azt ide-oda tologatva felszedi a szőnyegről a morzsát, a szöszet. Apám tolizott. Rettenetes, ám nem éles hangja volt, inkább hemzsegőnek mondanám. A szöszök pedig úgy engedelmeskedtek neki, akárha maga az atyaúr isten tolt és húzta volna azt a tolit, AZT A TOLIT, amit én hiába himbálgattam - hol lánzdának, hol égig érő fának képzelve – a tisztaságban sosem jutottam előre. Bezzeg apám pontos, határozott, erős mozdulatai meghozták az eredményt, a szőnyegnek még a lelkét is kitisztították! Rendszerint ekkor láttam meg tisztán a szőnyegminta arcait, állatait, suta dinamikáját.

Szeretett huncutkodni velem az apám mások előtt. Egy dolog volt, aminek körülbelül hét éves koromig bedőltem, kivétel nélkül. Ha vendégségben voltunk, egyszer csak eljött a pillanat, hogy összerakja két kezét úgy, mintha egy ázott kismadarat melengetne benne, de a hüvelykujjánál mindig kislányszemnyi rést hagyott. Belenézett, majd rám. Apró, zöld, mindig józan szemében mintha az örök játék titka fénylett volna fel a marokra zárt sötét után. Felhúzta szemöldökét, intett a fejével, hogy menjek, nézzem meg én is. Nem tudom, mit vártam. Madarat, rozsdás csavart, zsebórát, kincset, vagy csak azt, hogy egyszer tényleg lesz benne valami. Bármi. Hogy egyszer majd nem csap be. De a tenyere mindig üres volt. Én meg csak titokban szomorú, mert a csalódás pillanatában általában nevető felnőttekkel voltam övezve, így nekem is nevetnem kellett, hogy jópofának tartsanak. Hamar beláttam, hogy hisztizni hülyeség. Mikor féltem álmomban, úgy kulcsoltam a kezem, ahogy ő. Reméltem, hogy a bátorságom lakik benne, azt meg szemmel úgysem látni.

A bátyám volt még nagy szám, ha már az ébredéseknél tartunk. Gyakorlatilag három év, elméletileg viszont sokkal több volt köztünk gyerekkorunkban. Reg-

gelekben én voltam a jobb. Igyekeztem hamar túl lenni a kellemetlenségeken, s frissen, vidáman állni az ovibamenéshez. Tesóm viszont – általában – egy varázsos, lassú gondolatfüzerekből felépülő virtuális függőkertben volt ébredés után, de sokszor nap közben is. Én meg csak figyeltem, hogy nem veszi zokon a nyitott ablakot a beömlő hideggel, a többszöri sürgető szölongatást az anyakapitánytól, nem zavarja, hogy nem pisilt még és nem mosott arcot, ő csak ül, görbe háttal, kantáros pizsamanadrágban, két hüvelykujjára felgyömöszölve az aznapi zokni, egyik lába felhúzva, és egy képzeletbeli pontra mered. Sokáig. Ez a pont lehetett Senna vagy egy brontosaurus szembogara, egy koordinátarendszer legérdekesebb pontja, de azt is el tudom képzelni, hogy nem látott maga előtt semmit, csak próbálta érezni a reggelt, s erősen arra koncentrált, hogy az ujjain pihenő zoknifélt ne arra a lábára húzza, amin már van egy. Ez sosem derül ki. Még ma is vannak olyan periódusai, hogy szemével elkapja ugyanezt a gyerekkori pontot, s mered, gondolkodik. Ilyenkor felolvashatok neki egy tíz oldalas novellát, vagy elmondhatom, hogy látom a világot mostanában, ahogy befejezem a beszédet, annyit kérdez csak: szóltál? És tényleg nem hallott egy árva szót sem abból, amit mondtam. Kifejlesztettem egy technikát arra, hogy dialógusban tartsam: kb. 4-5 mondat után hangosan, nyomatékkal kiejtem a nevét, LAci. Az a-t nyomom meg, és nem feltétlenül illeszttem mondandómba. Laciból sejtbiológus lett. Most Svájcban élvezi a posztgraduális képzés gyönyöreit, de állítom, ritka reggeleken a kezén felejtí a zoknit. Volt a családnak egy vasárnapi szokása. Magyarótás ebédünk után (marhahúsleves, törtkrumpli, savanyú, főtt vagy sült hús, kompót) apám azt mondta: csendes pihenő. Beszaladtunk a nagyszobába (55m², panel, 2 szoba), levetettük magunkat a nyitva hagyott rökaméra, s mikor megláttuk őket is utánunk jönni, eljátszottuk, hogy tesóm apám, én meg anyám vagyok, s kávézunk. A vége mindig az lett, hogy kicsi-a-rakás-elv szerint, csak teli hassal és nem kapkodva, a hasaló apámra anyám feküdt, mint süteményben a második réteg. Órá a bátyám, a tetejébe én. Az alattam levők nyögtek, sikítottak, ki mit tartott célravezetőbbnek. Apámnak valóban rossz lehetett, anyámnak sem volt könnyű, de tesóm csak színészkedett, mert én aztán tényleg nem voltam nehéz. Csak úgy röpültem a családom tetején, akár egy különös keleti varázsszőnyegen. Egyik végén a rojtok kopottzoknis talpak voltak, a másikon csukó-nyíló tenyerek. Aztán rendszerint ledőlt a Kupcsik-Bábel. Ilyenkor nevtünk, és küzdöttünk – legalábbis én – az ebéd marhájával, amely velünk együtt gyomorból elbödölni vágyott a súly s a nevetés alatt.

nem alba

ruháimba menekültél
bántottak miatta
mintha magammal siettem volna
hol eső hol hó de hideg
a csikket karodba nyomtam
magamhoz a bort
magadhoz a kenyeret
csókoltalak kamera előtt
ismerősök zene
feldobódtál
kint azt mondtad
szeretsz és nem csalsz
otthon két párnával volt ágyazva
kifésülted a hajad
nadrágom székre
és késő hajnalig
szeretkeztünk
miután hazamentél
sovány helyeden aludtam
ízemlék a szád
beteggé tett a tél
úgy ott akkor

Máté Anett

Kéz

Egy. Derengő kehely, kancsó, anyaméh.
Meleg tejbe mártott ujjakkal megrajzolod
világod körvonalait. Talán kitöltöd, talán
úgy hagyod. Többnyire próbálkozol.

Kettő. Nem számolsz. A túhegyen billegő
Okozatisággal. Életed ingatag történet, jelene
pont olyan magas, mint mostani gondolatod.
Az épphogyok alatt összemosódik a hátrahagyott.

Három. Egy egyszerű kérdés. Mire hozzád ér,
Széttörik. A szilánkok közt elfolyó válaszok
bonyolult halmazállapotúak.
Nem tagolhatók, nem kiemelhetők.
Nem kimondhatók.

Négy. Nem kimondhatók. Mint a lenyomatokba,
maradékokba hűlő térképed, tátogó jelek.
Mint az éjjeli homokba surrogott hullámok, a finom bőr titkai.
Mint a vágó félkörei, az egyre mélyebb rétegileg hatoló nyitott tompaság.
Mint a tenyér vonalai, az ölelést, tapsot, imát rejtő mondatok.

Öt. Ahol két mélyedés épp összeér. Figyelj, kérdeznek.
Távolabb kissé gerinctől, zsigertől, vörös zubogástól,
hűvösebb térben, de ugyanúgy hozzád tartozóan
mozdulatlanul
arcodat lesi a tenyered.

Karcagi Magyar Margit

Vízesés-játék

Gyermekkorom mesevilágát Karcag jelentette, ottan is a Dózsa György út. Földrajzórán tanultunk a vízesésekről. Iskolából hazafelé látom, hogy egy magasabb épület eresze elvesztette pléhkarját. Tavaszodott. A házak tetejéről lefolyó hólé evickélve útját kereste, majd ívesen kilövellt a csonka csatornából. Hidat alkotott a járda fölött.

– Itt a karcagi vízesés az én Dózsa György utcámban!

Földre tettem könyvektől, irkáktól és színes ceruzáktól dagadó keménypapír bőröndömet. Szürke posztókabátomban, piros pettyes kendőmben az áradó víz alá álltam.

Körülöttem a zuhatag ezernyi gömböcskéi csillogtak a nap sugarától. Hömpölyögtem hegyeken-völgyeken át. Megitattam az erdei állatokat, a fákat. Sodródtam városokon, országokon; az óceán öblös szájánál belevesztem a hullámvész végtelenségébe.

Fáztam. A posztó magába szívta a hideg csapadékot. Mázsás súly nyomta vállamat. Alig bírtam megmozdulni. Nehézkesen lehajoltam bőröndömért. A vízesés belőlem folyt tovább. Anyám, amint meglátott visított.

Nemhogy örült volna; lánya bejárta a fél világot.

Egyensúly

virágzás
fogható
szerelem
végtelen
béke
élet

pusztulás
illó
gyűlölet
rabság
nyugtalanság
elmúlás

könny
nevetés
nevetés,
könny...

Vértés Judit

Üvegbaba

Egyszer régen, mesebeli múlt ölében, élt egy öreg üvegfúvó mester. Sok poharat, kelyhet, csengettyűt készített már élete során, ám egyszer, hogy unalmát elűzze, készített egy üvegbabát. Készen volt már keze, lába, piros üveg a szoknyája s a szája, szeme kéklő kő, haja arany porból, s végül kis cipellőt kötött rája. Egy nap meglátta egy kislány az Üvegbabát, s addig könyörgött, rimáncodott az öreg mesternek, míg neki nem adta. „Minek neked, úgyis összetöröd” – gúnyolódott a bátyja. De a kislány nem törődött vele, selyempapírba csomagolta, s óvatosan vitte haza. Otthon a polcra tette, legféltettebb kincsei közé. Óvta, senki nem nyúlhatott hozzá, csak ő gyönyörködött benne, ha néha nézte, ahogy a ruháján játszik a fény. Teltek-múltak a napok, az Üvegbaba egyre ritkábban került le a polcra. Csak ült magányosan, s nézte, ahogy a kislány és barátái a többi babával játszanak. Őhöz nem nyúlhattak, féltett kincse volt ő a kislánynak. Pedig mit nem adott volna egyetlen perc játékért, ha őt is becézgetnék, odaülhetne a babaasztalkához, öltöztetnék. Esténként bánatosan nézte a csillagokat, miközben mellette a játékban kimerült társai békésen aludtak. Egy nap a kislány bátyja ingerülten rontott be a szobába. Egy játékát kereste, melyet a kislány előző nap tönkretett, és elrejtette, hogy a bajra ne derüljön fény. Civakodtak, veszekedtek, végül a fiú felkapta a polcra az Üvegbabát. „Add vissza, azonnal!” – kiabálta sírva a kislány. De a fiú csak kajánul nevetett, s a levegőbe dobálta az Üvegbabát, egyre magasabbra. „Hurrá, végre játszanak velem!” – gondolta az Üvegbaba boldogan, majd darabokra hullott a szoba földjén.

Temesvári Márta

Ha megéltem

Megértem,
ha megéltem

ezt az egészset.
Halványkék úszik
át a szememen,
aztán vakítóan
lesz nagyon szemtelen,
s elsuhan
és ellibben
a fehér násztánc,
ahogy változik
az ég,
s mindez nem elég,
fájva mosolyog
a tüzelő golyó,
s oly jó,
ahogy meleget ad.
Komád
Aztán szétveri
(mert meg meri
tenni)
az egész csodát.
Lássad hát!
Mert én is
csak akkor

értem meg,
ha megéltem.

Angyal volt

Kurvaként áll az út mellett egy
angyal,
mint széttárt combok feszülnek
szárnyai.
Ruhája szakadt és férfitől szennyes,
vérként csurognak le lábán álmái.

Hanácsek Erzsébet

Az ág szava

...és a Hold is hallgatta
az ág szavát,
mert vágyott rá,
hogy őrizze utolsó mosolyát
fa mögött megbújó lelkeknek.

Hernádiné Ringer Erzsébet

Tengeren

Zúgó tengeren, hullámhegyeken,
Nagy hajók ormán, dül a szerelem.
A tenger a férfi, a hajó a nő,
Enyelgnek egymással, hogyha vihar jó.
Szerelmesen össze-összecsapnak ketten,
Melyik az erősebb, e nagy szerelemben.
Van úgy, hogy elsüllyed némelyik hajó,
Nem süllyedhet soha, az amelyik jó.
Az élet tengerén is dül a szerelem,
Erősebb a férfi, gyöngye a női nem.
Nagyon sok elsüllyed, erős férfi karban,
Nincsen visszatérés, lenn a nagy iszapban.
Ott éli le éltét, vagy ha fel is hozzák,
Nem találják meg már, csak a régi roncsát.

Benke Kálmán

Tátrai útinapló, 1925

Feljegyzések az 1925. májusi cserkészkirándulásról

Benke Kálmán ondi lelkipásztor, zempléni esperes (meghalt: 1984) mint pataki teológus-diák szorgalmasan és színesen írta naplóit. Több vastag füzet őrzi jól olvasható kézírásos feljegyzéseit az 1920-as évek első feléről. Ezek megelevenítik számunkra az akkori kollégiumi élet hétköznapjait és ünnepnapjait, fényképszerű hitelességgel dokumentálják a kor kulturális és társadalmi arculatát.

A Napló IV. jelzetű füzetének kb. felét teszi ki az 1925 májusában történt felvidéki, tátrai kirándulásuk leírása. Ezt mint a pataki főiskola cserkészei, cserkészvezetői szervezték. Vállalkozásukat cserkésznyelven mozgótáborozásnak is nevezhetnék, bár nem sátrakban töltötték az éjszakákat, hanem olcsó szállodákban, eléggé szoros terv szerint látogatták végig a Felvidék földrajzi és történelmi nevezetességeit. Kirándulásukat különösen jelentőssé és izgalmassá tette, hogy a Magyarország számára tragikus és sokkoló trianoni határmegvonások után első ízben lépték át az új határt észak felé a Felvidékre, amely akkor Csehszlovákiához

tartozott. Ráadásul ezt cserkészruhában tették meg. Útjuk során szinte állandóan érezték a feszültséget, amely a háborút veszített és megcsonkított Magyarország és a háborúból győztesként kikerülő és a történelmi Magyarországból jelentős részt megkapó Csehszlovákia viszonyát meghatározta. Kölcsönösen érzékenyek voltak a magyarok is, a csehek (szlovákok) is nemzeti öntudatuk méltóságára. Az újszerűség eleveenségével élt még a 20-as évek elején mindkét népben az első világháború utáni békekötés. Ezt a magyarok nemzeti tragédiának, a csehek és szlovákok nemzeti diadalnak tekintették. Ez a feszültség vibrál a felvidéki kirándulás leírásában.

Mint ahogyan élményszámba megy a régi, 20. század eleji képeslapokat nézni, ugyanígy élményt jelent az útinapló olvasása. Hiteles társadalomrajza annak a kornak, a különleges helyzetbe jutott felvidéki magyaroknak és nem magyaroknak. Izgalommal teli a kényeszerű hivatalos kapcsolat a cseh csendőrökkel és tisztviselőkkel, nem egyszer kedves találkozásra kerül sor a „tót

atyafiakkal”, a magyar cserkészruhában megjelenő pataki fiúkat tisztelettel és szeretettel köszöntő magyar-zsidó cserkészfiúkkal és természetesen a mindenütt ott levő magyar lakossággal. Az útleírás mindvégig színes és érdekes. Magán viseli a klasszikus útleírás jegyeit: együtt utazunk a pataki cserkész csapattal; az ő szemükkel mi is gyönyörködünk a tájban, rácsodálkozunk a felvidéki kisvárosok utcáira és házáira; részt veszünk a tatrai csúcsok megmászásának veszélyes kalandjában, érezzük a hajnali hideget, és gyönyörködünk a táj vad szépségeiben; együtt érezzük a fáradtságot vagy szomjúságot a hátizsákok súlya alatt tíz kilométereket menetelő csapattal. Különösen érdekes lehet mindez azok számára, akik még ismerhették e felvidéki kirándulás résztvevőit. Némelyikük meghatározó személyiségévé vált a 20. századi magyar reformátusságnak, mint pl. Újszászy Kálmán, későbbi sárospataki teológiai tanár, majd gyűjteményi igazgató, egyházkerületi főgondnok, vagy mint Béky Zoltán, a magyar református egyház püspöke az Egyesült Államokban, az erdélyi magyarok ügyének ottani szószólója. A résztvevők között többen jól ismert lelképásztorai lettek a tiszáninneri egyházkerületnek, mint Benke Kálmán, Hörcsik Lajos, Perjéssy László. Rácz István utóbb pataki tanár, a pataki nép-

főiskola egyik „oszlopmembere” volt, majd Finnországba letelepedve lett európai hírű művészfotós és művészettörténész.

A szöveget eredeti formájában közöljük.

Kassa, 1925. május 11.

Igen nagy utánajárásra végre sikerült megszerezni az útleveleket. Hozta Újszászy Kálmán nagy diadallal május 9-én reggel; végre kezünkben volt mind a 8 útlevél, ahányan mentünk. De csak hétfőn indultunk el. Összeszedtünk pontosan mindent, amire szükségünk lesz az útban, jó csomó kenyeret, szalonnát, meg mindenféle szállítható ételmet összecsomagoltunk a hátizsákba, és jó cserkészfelszereléssel reggel a hét órai kofavonattal elindultunk. Igen szép reményekkel mentünk, az időnk is igen jó volt, a fiúk kedélye meg még elsőbb rangú. Különösen Béky Zoli, meg Perjéssy Laci mulattatták a társaságot. Szántó felé jöttünk a hegyaljai vonaton, mert ott nekem is, meg Vilmányban Hörcsik Lajosnak is akartak csomagot adni. Szerencstől együtt jöttünk Jóskával, ő akkor hazajött. Szántón csakugyan kiszállottunk. Ott vártak Mamukáék az állomáson. A csomagot feladták, de még meg is vendégelték ott az állomáson a többi fiúkat is pogácsával meg sörrel. Onnan folytattuk aztán az utunkat. Váralja

alatt megállt a vonat, és nem bírt tovább menni. Íme az első kaland vagy katasztrófa. Jó sokáig kellett ott várni, amíg részletenként beszállítottak Korlát-Vizsolyba. Vilmányban megint időztünk egy pár percet, amíg Hörsiknek feladták az élelmet. Onnan első osztályon utaztunk tovább Hidasnémetiig. Délután talán 2 óráig kellett ott várni, úgyhogy volt vagy három óra időnk ott. Közben azonban mindnyájunknak megfordult az agyában az a gondolat, hogy hátha nem engednek át a csehek cserkészruhában és visszaküldenek. De azért vártunk türelmesen. Majd megettük az első száraz ebédet. Béky Zoli itt a váróteremben ebéd közben mondta el először a hering viccet. Lakott egymással szemben két zsidó, Grün meg Schwarz. Grün kiírja a bolt elé a táblára: hering 6 krajcár. Schwarz kiírja: hering 5 krajcár. Másnap Grün lelicitálja 4-re, Schwarz 3-ra. Erre megijed Grün, átmegy Schwarzhoz: „Szerencsétlen, hogy adhatja maga 3-ért a heringet, mikor nekünk is 4 krajcárban van?” Erre nagy nyugalommal végigsimítja szakállát Schwarz és azt mondja: „Hát van nekem hering? Én csak konkurálok!” Mulattunk rajta, mulatott az egész váróterem közönsége is: két vasutas.

Végre jön a gyorsvonat Miskolc felől. Az útleveleket átadjuk, magunk felkapaszkodunk a III. oszt. kocsiba és el-

helyezkedünk. A legelső találkozásunk a csehekkel; nagyon tartózkodunk minden feltűnéstől. Áttestünk a vizsgálaton, a csomagot meg sem nézik, csak egyet találok. Megyünk is a vonattal. Átmegyünk a határon, beérkezünk, talán Csányba, az első cseh állomásra. Igen érezzük, hogy nem otthon vagyunk már, de azért hallgatunk. Közben nekibátorodunk egy kicsit. Egy cseh vám-
tiszt jön velünk, azzal beszélgetünk. Különösen Hörsik Lajos.

Nem sok idő kell, beérkezünk Kassára. Rendesen felállva, rendben megyünk be a városba a Széchenyi kerten át. Első lépések az óhajtott szent földön. Sokan vannak a kertben, nagy a korzó, az emberek megismernek, hogy magyarok vagyunk. Szállodát keresünk. Az első, amit találunk, bizonyos „Metropol” nevű. Nem tudnak ott sem magyarul, sem németül, csak csehül. Végre megértetjük magunkat. Két szobát veszünk, egy 3 meg egy 2 ágyst. Nagyon drágák, talán 15 cs. kor. személyenként. Rettenetes utálatos szoba-asszony van, persze az is cseh. Ott bemálházunk, aztán elmegyünk a rendőrségre az útlevelekkel jelentkezni. Az is megtörténik. Minden rendben megy. De amíg mi eljövünk, a detektívek már a szállodában keresnek, hogy be vagyunk-e jelentve. Aztán a városban sétálgatunk. Én Kálmuskával vagyok. Szerettem volna én is rokont vagy is-

merőst találni, hogy annál kevesebbe kerüljön a szálloda, de nem sikerült. Csak most nézünk széjjel a városban. Gyönyörű Kassa. Csak most látja az ember, amikor egy kicsit szabadon nézi. Csak rengeteg katona van benne. Szinte egymás hátán nyüzsögnek a katonák. Különféle öltözetűek, cifra bohócövvel, komitácsi sapkával, meg ki tudná milyen ruhákban még. Egyszer, amint sétáltunk, hozzánk szegődik egy pár gyerek, hogy ők is cserkészek, roppant szívesen vezetgetnek, mutogatnak mindent, még szállást is akarnak adni, de beteg a püspök (Ficher Colbrie Ágost). Lassanként az összes kassai cserkész eljön. Mindenütt kísérnek. Velünk van a tisztjük, Kemény András is, egy ruhakereskedő fia. Később halljuk, hogy legnagyobb részük zsidó ezeknek a gyerekeknek, és milyen szívesek. Egész este 10-ig velünk vannak. Magyar raj a nevük. 10-kor feködnnék le. Kettőnket azonban Hörcsik Lajossal kitesznek, mert nem vagyunk bejelentve. Elindulunk akkor este szállást keresni. Találunk is ott szemben egyet, egy Engländer nevűt. Ott meghálunk egy kettes szobában. Rossz kis zsidó szálloda. Hörcsik Békyvel gumikabátot akart délután a városban venni. Egy gikszert fogott, mert impregnált helyett deprimáltat kért. Most ezzel húzzuk. Ezt a feljegyzést ott írtam a szállodában pislogó

gyertya mellett. Pár perc múlva megjelent a poloskák rettenetes hada, de azért aludtunk az első nap után.

Tátraháza, 1925. május 12.

De érdekes és változatos ez az élet! Tegnap este még szállodában írtam a naplóm, ma pedig itt Tátraházán egy malomtulajdonos, Lukács György vendégszerető házában. Várjuk a vacsorát, Lukács néni most készíti, addig is feljegyzem ennek a napnak változatos eseményeit.

Reggel jöttünk el Kassáról. Reggel még a szállodában volt egy kedves vendégünk. Hajnalban lehetett még, amikor zörgetnek a szoba ajtaján. Én felébredek, kiszólok: Ki az? - Policájkiáltanak be. Kinyitom az ajtót, belép egy egyenruhás rendőrtiszt korbáccsal a kezében, utána egy civil ember, és igen beszél valamit csehül. Mondom, hogy nem tudok csehül. Beszél németül, kéri az igazolványt. Odaadom az útleveleket, megnézi, de még kérdezet tovább. Én nem tudok neki válaszolni, felköltöm Lajoskát. Ő megmagyarázza magát. Hová mennek? Nach Tátra. Miért? Studienreise. Rendben van. Elmennek. Ez volt az első igazoltatás, később már hidegvérrel vettük.

Felöltözve megyünk a Metropolba, a főhadiszállásra. Az úton találkozom egy szántói ismerős zsidó asszonnyal, Feuersteinnével. A fiúk mondják, hogy

őket is igazoltatták. Együttesen megyünk a dómba. Béky Zolinak egy ismerőse vezet. Megnézzük a dómot, azután jön az öreg sekrestyés, kinyitja a Rákóczi sírját, megyünk oda le. A templom alatt egy üreg körül mindenütt nemzeti színű szalagokkal, koszorúkkal találkozunk. Elfog mindnyájunkat az áhítat. Mi vagyunk lent nyolcan cserkészek, a Zoli rokona, meg az öreg fősekrestyés. Olyan ünnepélyes érzés, amit csak templomban érezhet az ember. Itt még cseh földön! A sekrestyés elmagyaráz mindent. Középen van II. Rákóczi Ferenc sírja, nagy, hatalmas kőkoporsó 1906 óta. Mellette Zrínyi Ilona, a lépcső felé meg nagy Bercsényi Miklós sírja. Beírjuk a nevünket a látogatókönyvbe, akarunk eljönni, én adok a sekrestyésnek 20 koronát is. Én vagyok a pénztáros. Észrevétlenül akarom a kezébe csúsztatni. Visszahúzza a kezét. „Engedjék meg uraim, ez igen nagy pénz. Önöktől nem fogadhatok el pénzt különben sem. Nagyobb öröm nekem, hogy most magyaroknak mutathattam meg a Fejedelem sírját. Majd ha egész lesz az ország, szívesen fogadok el Önöktől is – magyar pénzt. Addig pedig más egyenruhában lássuk viszont Önöket”. Ilyesfélét mondott, de igen érzésből szólt. Adott emlékebe egy kis nemzeti szalagot, másutt úgyszem találunk ilyet – mondta (találtunk mi, csakhogy az is a sírban volt), és

adott egy pár borostyán levelet Rákóczi sírjáról.

Már mentünk is ki az állomásra. Útközben csatlakozott hozzánk Kemény András. Most már cserkészházában. Kikísért az állomáshoz. Ott búcsúztunk el tőle és vele együtt Kassától, ahol olyan idegeneknek éreztük magunkat. Kalapunk mellett a borostyán levéllel elhelyezkedtünk a poprádi vonatban. Együtt ültünk mind a nyolcan, egymás mellett. Néztük a vidéket. Gyönyörű helyeken járunk: a Hernád völgye. Hatalmas rétek, körülötte apró faházastót falucskák. Jámbor tótokat látunk, szénát gyűjtenek. Magas töltésen megy a vonatunk, alattunk a rétek, meg mindig mellettünk a Hernád. Kövek, sziklák közt zúg. Az állomások azok a falvak, amelyekről 3. elemiben földrajzban tanultam: Nagylak, Hernádszentistván, stb. Gyönyörű vidék, alig győzünk betelni vele. Két alagúton is átmegyünk. Így megyünk egy darabig. Közeledünk Iglóhoz. Jön Korpona meg egy pár állomás. Mindenütt szállnak fel diáklányok, kereskedelmibe járnak Iglón. Hörcsik Lajos mindenkivel kikezsd. Óvelük is. Elékezd udvarolni nekik magyarul is, németül is. Egyiknek a neve Mártonfi Stefí. Többen is vannak. Iglóhoz közel már látszik a Tátra. A hideg is érződik már. Kihajolunk az ablakon, hogy nézzük a Tátrát, de csak a másik ablakon kinéző lányokat néz-

zük távcsővel, és csodálkozunk, hogy milyen gyönyörű! Egész kedélyes az út. Iglón felszál az egész kereskedelmi lányiskola a mi kocsinkba. A mi lányaink örülnek, hogy nem kell iskolába menni, mennek kirándulásra Poprádra. Megyünk együtt. Megtudják a tanárok meg a lányok is, hogy magyarok vagyunk, elkezdnek énekelni, de csak csehül. Mi öklünkbe szorítjuk a botot. Rákezdjük-e valami vad magyar nótára? Nem, csendben tűrünk, összehúzódunk, rá sem nézünk a lányokra. Ez hát a magyar fiatalság a megszállt területen! Azért vannak egy páran, akik nem énekelnek. A többiek kárörvendően mosolyognak ránk. Egyszer csak rákezdik énekelni: Szép város Kolozsvár... Mégiscsak magyarok ezek, gondoljuk. Mikor végig éneklük, figyeljük, így fejezik be: Szép város Kolozsvár, hol minden piros, fehér, kékben jár... – cseh színek!

Megérkezünk Poprádra. Délután fél 4-ig kell várni. Most még 12 óra. Addig bemegyünk a városba. Egyszerre 4 megy le, 4 ott marad a csomagoknál. Megnézzük Felkát először. Roppant érdekesek a felvidéki cipszerházak. Mind egyemeletesek. Nagy sötét dufart van alattuk. A városon keresztül folyik a Poprád. Érdekes kis város, mint a felvidéki városok általában. Nálunk falu volna. Bolt, kereskedés alig van. Onnan már igen szépen látszik a Tátra

minden csúcsa, a hó is rajtuk. Onnan szemlélődünk, merre fogunk járni. Felkáról fogaskerekű visz fel a Tátrába. Felkáról átmegyünk Poprádra. Az már sokkal városiasabb kinézésű. Sok bolt, kereskedés, forgalmasabb utcák. Jövünk vissza az állomásra. Útba esik a poprádi hatalmas Kárpátmúzeum. Bemegyünk, végignézzük. Ott vannak az iglói lányok is. Hatalmas egy múzeum, állat-, növény-, meg ásványgyűjtemény. Régiségek, fegyverek igen nagy számban. Beírjuk a nevünket a könyvbe, beírták a lányok is, de mind csehül. Jövünk ki az állomáshoz. Egy gyereket találunk útközben, aki magyarul beszél. Hát te magyar vagy, kisfiam? – kérdezzük, úgy megörültünk neki. A gyerek nem mer felelni. Ruhánkról azt gondolja, hogy csehek vagyunk. Hiszen mi is magyarok vagyunk, mondjuk, te magyar vagy? Magyar vagyok, mondja a gyerek. Adtunk neki egy koronát, úgy örült neki, mindjárt vitte a szüleihez. Érdekes kis epizód volt ez is, azért jegyeztem fel. Nem sokat várunk, megyünk vicinálison Kézsmárk felé. Hörcsik minden-kivel elkezdett németül beszélni, most is egy morva úrral. És megy nekik. Megérkezünk Kézsmárkra. Mint mindig rendes menetben megyünk be a városba. Még szebb és érdekesebb város, mint az eddigiek. Az egyemeletes házak ablakából meglátják, hogy magya-

rok vagyunk. Mi meg nem tagadjuk. Több helyről kendővel integetnek. A városháza mellett lakik Kántor Gézáék rokona. Egyenesen oda megyünk. Szepsiné elénk szalad, igen szívesen fogad. Sötét kapu alatt megyünk be, még sötétebb lépcsőkön fel az emeletre. Lemálháznak, megismerkedünk a háziakkal. Szepsiné két lányával pihenünk egy kicsit, aztán megyünk széjjel nézni a városban. Először is elmegyünk a fatemplomba. 16. századbeli templom, tiszta fából, mégpedig tiszafából. Roppant érdekes faragványok vannak benne, négyfelől a négy evangélista szobra, persze mind fából, gyönyörű festmények, stb. Mellette van a régi iskola. A fatemplomot most már csak húsvétkor használják, minden évben. Nem messze hozzá van az új templom. Már kívülről is hatalmas méretű. Óriási tiszta téglá épület. Bemegyünk oda is. Olvassuk a feliratot: „Eine feste Burg ist unser Gott”. Gyönyörű márvány oszlopok, elől az oltár, két oldalán 2 katedra. A padon mindenkinek a helye megjelölve kis táblával. Sok a Horti nevű. A templomhoz van építve a Thököly sírja. Bemegyünk oda. Ott is körös-körül koszorúk meg szalagok. Megtaláljuk a mi főiskolánk szalagját is. A második fejedelmi sír, amit ma látunk.

Onnan elmegyünk megnézni a temetőt. Már amikor bejöttünk, akikkel leg-

először találkoztunk, a cigányok is azt mondták, hogy azt nézzük meg, igen szép az. Hát mi szép lehet rajta? Bent a városban van, olyan rendes kapu a bejárata, mint minden polgári háznak. De belülről csakugyan nagyon szép. Szinte centiméterre ki vannak mérve az egyes utak, sírok. A legelső a nagy pontosság, mi meglep minket. Minden sír egyforma, ugyanúgy a kerítés, élő sövény, tábla, díszítés mindeniken. Az utak táblával megjelölve. Szépek a katonasírok is. Érdekes, hogy a csehek az elesett katonák neveit is átcehesítették. Vannak ott jó magyar nevek, de azok is csehnek írva. Ezek részint az itteni harcok alatt estek el, részint kórházban haltak meg. Egy érdekes sír-emléket is láttunk: egy nő a rózsatoról rózsákat ejt a földre. Valahányszor meghal a családban valaki, egy rózsát ejt le. Most 3 volt ott. Tiszta bronz emlékek. Az is szép volt, hogy tiszta német nevű családoknak magyar feliratát találtuk, és sokszor fordítva is.

Megnéztük a Thököly-várat is, de csak kívülről, mert bent csak kaszárnya van. Visszamentünk Szepsiekhez. Nagyon jól beuzsonnáztunk, kedvesen elbeszélgettünk, aztán estefelé elindultunk Tátraházára. Mártuska, a Szepsiné nagyobbik lánya elkísért. A kisebbik beteg volt, ágyban feküdt. A városon még egyszer végigmentünk, amerre jöttünk, az állomás felé. Ott felmentünk egy

fennsíkra. Ott már csakugyan a Tatra lábánál voltunk. Északra is, nyugatra is hatalmas ormok. Akkor ment le a nap az egyik orom felett, bearanyozta a havas csúcsot. Engem mindig valami olyan érzés lep meg ilyen hegyek alatt, mintha rám akarna dőlni minden pillanatban. Az ember parányiségének, függésének az érzete ez. Húvös szél fújdogált, elénekeltük: Füttyül a szél Kézsmárk felett, édes hazám Isten veled. Mártikától is elbúcsúztunk, ő visszament, mi meg folytattuk az utunkat Tátraháza felé.

Mindenütt a fennsíkon megyünk. A Poprád folyón egy szál gerendán megyünk át egyenként. Igen vígan vagyunk. Béky Zoli viccet akar mondani: Hallottátok már a hering viccet? Dehogy hallottuk, mond el! Elmondja még egyszer. Elfelejtette, hogy már elmondta. Ettől fogva mindig azt mondtuk neki, különösen ha nagyon el volt fáradva: Zoli, mondd el a hering viccet! Végre ott vagyunk Tátraházán a malomban. Mi kint várunk, Újszászy meg Béky bemennek. Várunk, de nem jönnek. Egyszer csak nagy veszekedést hallottunk. Mindjárt keresztül szúrom, mondja Kálmán. Odamegyünk, megtudjuk, mi történt. Nincsenek itthon Lukácsék, csak egy lengyel szolga meg egy tót szolgáló, azok nem akarnak beengedni. Nem is tudnak magyarul, minket cseheknek néznek. Mit csinál-

junk? Húvös van már és egész sötét is. Visszamenjünk Kézsmárkra? Egész sötét lesz már, meg hol is hálnánk annyian? Várunk türelmesen az estében. Egyszer csak szekérszörögés. Hazajön Lukácsné, de Lukács nem. Végtelenül szívesen fogad, bemelegyünk, vacsorát készít. Igen belakunk belőle. Első meleg étel, mióta eljöttünk. Jól esik magyar szót hallani, meg kávinista képeket látni a falon. Éjszakára ketten a szobában alszanak, mi meg a többiek kint a csűrben illatos széna közt. De nagyon jól esik az alvás, hiszen ez volt a legváltozatosabb napunk!

Tarajka szálloda turistaháza, 1925. május 13.

Ma már kirándulásunk legmagasabb csúcsát is elértük. Fenn voltunk a Téri menházban 2000 méteren felül. Tátraházán a malom mellett zúgott el a Poprád. A nevére még az iskolából emlékszem. „Melyik a leghűtlenebb folyó, fiacskám? A Poprád és a Dunajec.” Mindig ezzel a kérdéssel együtt jutott eszembe a folyó neve. Most itt vagyunk mellette. Reggel jól megmosdunk benne. Jéghideg a vize. De a malom már nem jár. El is adják Lukácsék, ők meg mennek Szepesbélára lakni. Megreggelizünk, búcsút veszünk Lukácséktól, nyolc órakor elindulunk. Tátraházán egy szép tudószanatórium van. Annak a parkján vonulunk keresz-

tül. Aztán kijutunk az útra. Állandóan emelkedünk, szinte lépésenként érzi az ember az emelkedést. Fenyőfát szállító szekerek jönnek velünk szembe, milyen nehéz lehet itt az út! Itt már nincs magyar szó, de nem is lehetett békében sem. Elég baj az, hogy nem is törődtek velem! Egy kicsit jobbra egy hegyre azt mondja Újszászy Kálmus, hogy az már Lengyelország. Az út mellett, ahol elmegyünk, fenyőfákat ültetnek tótok. Itt már más fa nincs, nem is látunk vagy két napig. Hatalmas fenyőerdők, óriási nagy szálfák fekszenek kivágyva bennük. Egy-egy talán kétakkora is, mint egy villanyoszlop. Mindenütt térkép szerint megyünk. Egyszer eltér az út kétfelé. Ez az úgy nevezett „Kézmárki itató”. Mi balra megyünk. Nemsokára beérkezünk Matlárházára. Ez már az előcsarnoka Lomnicnak. Két oldalt szállodák, a nyitott emeleteken, meg a szállodák előtt is nyugágyakon fekszenek a vendégek. Itt rákezdünk a magyar cserkészindulóra: „Fiúk, fel a fejjel, a harsona zeng”, meg: „Szomorúan szól a magyar nóta”. Nem volt szokásunk a tüntetés, jobban mondva mi szerettünk volna, de Újszászy Kálmus nem engedte meg, mégis olyan szívből jött most, hogy „Sírva vigad már a magyar régen”, meg az, hogy „Szól mint a harci trombita, a Lomnic és a Hargita”. Lomnicon ugyanúgy megyünk végig.

A fürdővendégek éljeneznek, kendőt lobogtatnak. Lomnicon utánunk szalad két fiatalember és magyarul köszön, tiszteleg: jó munkát. Pozsonyi fiúk, az ún. magyar rajból, a Kis Kárpátok csapatból. Ez a második magyar csapat a Felvidéken. Nagy kövér, talán zsidó vagy német fiúk, de úgy örülnek a találkozásnak! Egy darabig elkísérnek. Ők voltak azok, akik a győztes jambooree-ista magyar csapatnak, mikor Koppenhágából jöttek haza, átadtak egy csomagot. A magyar határon felbontották. Egy fenyőkoszorú volt benne ezzel a felírással egy szalag: „Ne feledkezzetek el a Kiskárpátok magyarságáról”. Aztán visszamennek a fiúk. Lomnicnál pihenőt tartunk egy református templom tövében. Ez az első református templom ezen a vidéken. Innen már turista jelzéses (kék, fehér) úton megyünk a Tarpataki vízeséshez. Vodapadi a tót neve. Sziklás hegyeken keresztül gyalogösvényeken megyünk. Meglehetősen nehéz és meredek az út. Nagy szerencsénk, hogy az idő jó. Milyen volna itt egy vihart végigélni! Nem jó rá még gondolni sem. Igen bántja a fiúkat az éhség meg a szomjúság. Én hál' Istennek, jól be vagyok rendezkedve erre. Útközben nem szomjazom meg, legalábbis nagyon sokáig tudom túrni. Béky Zoli nagyon hamar kifárad, ő különben is tüdőcsúcshurutos volt. De a többiek bírják.

Hörszik, Kántor, Rác Pista meg én is elől járunk. Jó 2 órás út után megérkezünk a vízeséshez. Már vagy 200 méterről hallhatjuk a zúgását. Közvetlen mellette meg alig hallja az ember a beszédet. Több emelet magasságból sziklából ki és sziklákra le zuhog a víz. Valami csodás látvány. Olyan erővel esik, hogy több méterre is csupa víz minden a freccsenéstől. Ez hát a magyar föld zenéje. De sokszor láttam lefestve képen ezt a vízesést! Iskolás könyvekből eszembe jutott ez a kép. Most itt állok én is a hídon, amely előtte van, és gyönyörködöm benne. A fiúk odébb lepihentek, esznek, de a víz ihatatlan, olyan hideg. Meg kell előbb melegíteni.

Én Rác Pistával elmegyek szállást keríteni. Szemben tábla mutatja, hogy ott a Zerge (Kamzik, Gemse) szálloda. Elmegyünk megkeresni. De nem találjuk, helyette találunk egy egyemeletes házat, tele ágyakkal. Ez is valami turista tömegszálloda. Bemegyünk, végigjárjuk az összes szobáit, sehol egy lélek sincs. Kiabálunk, füttyülünk, sehol senki. Vagy kétszáz lépésre egy másik ugyanilyen ház. Ott sincs senki. Az út még feljebb vezet, azon tovább megyünk. Találunk egy szép, új szállodát vagy vendéglőfényt. Felmegyünk egy gyönyörű étterembe. Rác Pista tud németül, őt készítem elő beszélni. Előjön egy főúrféle. Elmondom neki ma-

gyarul, honnan jövünk, mit akarunk. Megérti, sőt igen megőrül, hogy patakiak vagyunk. Az ő sógora is ott lakik. Steindorfer rendőrkapitány. Felhívjuk a fiúkat, lepakoljuk a hátizsákot, megébédelünk, pihenünk egy darabig. A szobánk is gyönyörű szép. Mi vagyunk az első lakói még. Egymás felett három ágy van, igen örülünk neki, azonfelül még nagyon olcsó is, talán 5 korona fejenként.

Nem sokat pihenünk, az a célunk, hogy még ma délután megjárjuk a Lomnici csúcsot (egészen a tövében vagyunk, mintha pont a fejünk felett volna, pedig milyen messze van még ide!), és itt maradjunk éjszakára. El is indulunk, persze mindenütt turista úton. Béky Zoli nem jön fel. Azalatt lemegy Tátrafüredre az útleveleinkkel, és bejelentkezik a rendőrségen. Mi egy darabig a vízesés mellett megyünk, amelyik mindig visszatér. Jön a Sátán vízesés, óriási vízesés különböző nevek alatt. Egy helyen hídon megyünk át rajta. Ott is igen magasból zúg a víz. Felfröccsen, és olyan, mintha esne az eső; a nap keresztültűz rajta, állandóan szivárványt mutat. Azután megyünk feljebb, néha mozognak lábunk alatt a sziklák, fogódzni kell az embernek, hogy le ne zuhanjon a mélybe. Már a fenyőket is elhagyjuk, állandóan emelkedünk sziklás szerpentin utakon, csak néha-néha látszik egy-egy törpe fenyő-

bokor, azután az is eltűnik. Itt él a zerge, meg a barlangi medve, de mi nem találkozunk velük szerencsénkre. Alattunk rettenetes mélységek, felettünk igen-igen nagy magasságban feltűnik a Téri ház, telefon is vezet oda. Útközben találkozunk is vonaljavító emberekkel. Feljebb, mindig feljebb, egészen a felhők közé. Először majd meggyulladunk, de azért megyünk. Elöl Hörcsik, Kántor meg én, utánunk vagy 200 méterrel a többiek. Egyszer nagy sokára előtűnik a ház, de közben már hómező. Kimelegedve lemegyünk a hóba, neki a meredeknek. Alig bírunk felmászni, majd visszaesűszünk. Néha térdig süppedünk a hóba. Rajtunk csak a könnyű kis cserkész nadrág meg cserkészing. Végre fenn vagyunk a házban. Éppen akkor jöttek oda emberek, még csupa víz minden, csak most ásták ki a hóból. A masinánál fűtenek, odamegyünk melegedni, de majd megfagyunk. A hótól csupa csuromvizesek vagyunk. Az ottani emberek is a pokrócba burkolóznak, hogy meg ne fagyjanak. Nemsokára megérkeznek a többiek is. A hideg -2 fok, de azért süt a nap. Alattunk hó meg gyönyörű kilátás egész Iglóig, vagy még tovább. 2011 méter magasan vagyunk. Ma 1000 méternél többet emelkedtünk. Igen erős, éles a levegő. A menház körül tavak, az ún. Öt tó. Szeretnénk havasi gyopárt szedni, de itt nincsen,

kiszedték gyökerestől a diktatúra alatt meg a republika alatt. Messze van ide, egész a Lengyelhágón. Ott is maradhatnánk a menházban, az emelet tele van ágyakkal, de menni kell vissza a lakásunkra. Megiszunk egy feketekávév vagy teát, nem tudom, mi volt, fizetünk érte személyenként 6 koronát. Mi vagyunk ebben az évben az elsők, akik feljöttek ide. Megírunk egy pár levelezőlapot onnan emlékebe. Érdekes, hogy a fát egész Kézsmárkról gyalog hozzák ide fel. Esteledik már, a nap is megy le, mire indulunk visszafelé azon az úton, amerre jöttünk. Nekem a botom egy kis erecskében lecsúszik, a víz leviszi. Vagy 20 méter kell utána csúszni lefelé, mire megtalálom. Útközben megtaláljuk a Zerge szállót. Igen kifáradva érkezünk a szállásunkra, ott vár Béky Zoli, ott udvarol Laurának, a német hölgynek szótárból. Kellemesen be van fűtve, lábat is moshatunk. Pazar kényelem. No most kialusszuk magunkat. Hamuka (?) előveszi a Kant stúdiomot és tanul. A kedélyünk elsőrangú.

Igló, 1925. május 14.

Nagyon fárasztó út után érkezünk meg Iglóra. Nem itt kellene ma este lenni, mert Lőcse volt a mai célunk, de mégis itt maradtunk.

A Tarajka szállodából reggel indultunk el a Csorba-tó felé az országúton. Hogy annál kellemesebben gondoljunk a tar-

ajkai időzésre, reggelire vettünk tejet. Milyen nagy dolog volt, Istenem! Megleg tejet reggeliztünk, nem szalonnát kenyérrel, mint egész út alatt. De fontos, hogy enivalónk még volt. Mindjárt a Tarajka alatt az útkanyarulatnál találtunk egy emlékművet. Szilágyi Dezső hatalmas emléklakettje bent a sziklában, bronz domborműbe vésve. Csoda, hogy a csehek nem bántották. Aztán átmentünk Füreden. Ó-, Új-, meg nem tudom milyen előnevű Tátrafüredek. Hatalmas szállodák, amilyeneket még nem láttunk. Egy óriási most épül az utunktól balra. Jókor reggel megyünk, a vendégek még nincsenek kint, nem sokat látunk. De a nap már most is rettenetes erősen vág. Általában égtünk az egész tátrai út alatt. Le is sültünk rettenetesen, ahol nem fedett ruha.

A Tátrának legrégebb, de a leglátogatottabb helye is Füred. Közvetlen közelében van minden híressége. Füredet elhagyjuk, nem messze jön Tátraszéplak. Kicsi, de nagyon kedves hely ez is. Az út oldalán élő, vágott sövény dísznövényekből. Persze mi mindenütt csak a fő úton megyünk, nem látjuk, bent milyen a hely. Itt egy boltban, illetve bazárban bevásárolunk egyet-mást. Nagyon sok bazár van a tátrai fürdőhelyeken. Mindenféle csecsebecsét, emléktárgyakat árulnak emléknek. Mi levelezőlapot meg gyopárt veszünk.

Szégyenszemre itt kell megszerezni boltban, de hát eddig nem találtunk, és több időnk nincs keresni. Mindenütt elsőrangú, kiépített műút vezet. Még most is állandóan építik sok helyütt; ez az ún. Klotild út. Cigány kötőrök dolgoznak az utakon, tőlünk bagót vagy pénzt kérnek tótul. Beszélj magyarul, mondjuk nekik, de csak bámulnak, meg sem értik. Jönnek Felsőhágó, meg nem tudom, milyen telepek még. Ettől kezdve az út meglehetősen egyhangú. Rettenetes napsütés, égető hőség van, az úton nincsen semmi változatosság, úgy hogy eléggé fáraszt. Elétűnik a fogaskerekű is. Miért nem mentünk azon? Sokba került volna elsősorban, meg nem néztük olyan nagyra az utat. Most csak bosszant, ahol meglátjuk, és irigyeljük azokat, akik bent ülnek. Úgy dél felé mégis odaérünk, Hörsik meg én.

Elöl egy hatalmas szálloda: Kriván. Mellette több kisebb épület, posta, bazár, vendéglők, stb. Az épület háta megett pedig a várva várt Csorba-tó. Igen ki vagyunk dülve. A hátizsák csak lefordul a hátunkról, mikor leülünk pihenni. Fél óra múlva jönnek a többiek is. Pihenünk egy keveset, aztán szétnézünk a tavon. Óriási nagy kiterjedésű, de a fáradságtól nem megyek körüljárni. A víz lehűti a levegőt, elég hűvös is van. Készültünk, hogy meg is fürdünk, de most még fázunk is. A

pénztárunk még megengedte, hogy mindnyájan megegyünk egy levest. Felmegyünk a Kriván szállodába. Tele van lengyel vagy cseh vagy morva kirándulókkal, talán diákok, olyan kinézésűek. Letelepszünk mi is, és megesszük a mi szerény levesünket, ők vígan esznek-isznak. A Kriván igen előkelő berendezésű lehet. A szomszéd teremből valami cseh zene szól, nagy ott a sürgés-forgás. Az ablakból a kilátás rettenetes zord fenségű hegyekre néz. Zord sziklák, felettük havasok, meg sötét felhők, de semmi más. Annál szebb a kilátás a szálloda elől a Vág völgyére. Ott van Liptó, az igazi Tótország. A Vág nem látszik, de az egész vidék csodás odalent. Óriási magasban lehetünk idefent, és alattunk igen-igen mélyen falvak, mezők, csupa zöld minden. A Hernádvölgy mellett még ez a legszebb táj, amit láttunk, a Vág völgye. Nem sokáig időzünk ott, megyünk gyalog vissza Csorbára, hogy elérjük az állomáson a vonatot. Mindenütt a fogaskerekű síne mellett megyünk. Egyszer át akarunk vágni egy tisztásnak látszó helyen. Neki is megyünk bátran. Amint megyünk egy darabon, emberekkel találkozunk. Messziről látjuk, hogy tót munkások, valamit kapával ottan. Amint meglátanak minket, rettenetesen káromkodnak, és kapával akarnak nekünk jönni. Nem értjük a dolgot, és készítjük a cserkész-

botot, ha védeni kell magunkat, tudjunk szúrni. Odébb megyünk, meglátjuk, hogy kis fenyőcsemetéket ültetnek, ki ne tapossuk őket, erre nem szabad járni. Odébb húzódunk, kitérünk nekik, de félünk, hogy utánunk rohannak.

Leérünk békén a csorbai állomásra. Mai neve Strba, a tóé Strbské pleso. Érdekes állomás, lefelé kell menni a vonatba, az állomás magasabban van. Nem sokára jön a vonat, s mi vonattal lemegyünk Iglóra. Ott futólag látjuk azokat a lányokat, akik a vonatban énekeltek nekünk. Az a tervünk, hogy elmegyünk Lőcsére még most este, és holnap vissza Iglóra, innen pedig Dobsinára. De a vonat későn megy, meg mit csináljunk ilyen későn Lőcsén, hol kapunk szállást? Ezt a tervet elvetjük. Iglón az állomással szemben van egy szálloda. Oda megyünk be, s két szobát veszünk ott. Aztán kimegyünk a városba szétnézni. A kaszárnya előtt a fiúknak letiszteleg egy cseh baka. Miskolci kereskedelmista cserkész volt ő is. Mecenyétre (?) való, hát besorozták a csehek. Én bemegyek Hornicsekékhez, csak a kapu alatt beszélek az édesanyjával. Ő Pesten van valami hivatalban. Böszörményen volt osztálytársam. Nagyon csinos kisváros. Már nem olyan tipikus felvidéki külseje van, mint a többi szepes városnak, inkább földszintes, de nagyon rende-

zett, utcái is szélesebbek, néhol parkírozottak. Olyan benyomást tesz, mint Nyíregyháza nagyjából. A főutca közepén van a katolikus templom, városháza, színház, stb., mint Felvidéken szokás. A katolikus templomban valami esküvő van, bemegyünk végignézni. Megnézzük még a gimnáziumot, a híres iglói diákok színhelyét. Este sokáig sétálunk a városban, bent a vendéglőben megiszunk egy pohár sört is, azután nyugovóra térünk. Úgy elfárad az ember az egész napi út alatt, de Iglón a változatosság újra friss erőt ad az embernek. Alaposan csípnek a szállodai melléklakók. Holnap nagy út áll előttünk Iglóról Dobsinára.

Dobsinai jégbarlang turistaháza, 1925. május 15.

Ez is egy nagyon fáradtságos napunk volt. Iglótól Dobsináig jöttünk ma gyalog. Jókor reggel keltünk Iglón, hogy korán indulhassunk. Itt is megreggeliztünk a vendéglőben, tejet vettünk. Az élelmünk már elfogyott. Este ettük meg az utolsó kenyeret, szalonnánk még maradt bőven vagy másfél napra, de kenyereink nincsen. Én elmegyek a városba és beszerzek kenyeret. Mikor már így felszereltük magunkat, elindulunk a vendéglőből. Most látjuk napali világosságban a várost. A kaszárnya előtt is elmegyünk. Csak úgy komáznak a bakák az altisztekkel, sem-

mi katonai fegyelmet nem látunk. Igaz, hogy itt nem sok magyar van. A magyarokat inkább csehországi városokba viszik. Keresztül megyünk a városon, szép fasor vezet Iglófüredig, amely egy szép fürdőtelep kinézésű hely. Nem hasonlítható a tátrai fürdőhöz, inkább csak olyan kirándulóhelyféle. A nap igen erősen vág, kezdünk már most elfáradni, pedig még most csak Igló határában vagyunk. Mikor leszünk még Dobsinán? Útközben kérdeztük az emberektől, mikor érkezünk Dobsinára. Egyik azt mondja 2 és fél óra múlva, a másik meg este 6-ra. Milyen óriási eltérések! Nem tudnak távolságot mérni.

Iglófüreden túl folyik egy kis patak, Taubritz a neve. Ott pihenőt tartunk, előbb mind megfürdünk a patakban, azután szűk egy órás pihenőből erőt nyerve folytatjuk utunkat tovább. Mindenütt erdők, hegyek közt megyünk, de legtöbbször hegynek fel. Útközben találkozunk fát irtó telepes tótokkal. Merre kell menni Dobsinára? – kérdeztük tőlük. Nem tudnak a jámborok magyarul, nem értik. Dobsinát sem tudják merre van, nem idevalók ők sem. Egy darabig cél nélkül kószálunk az erdőben, majd jó útra találunk: turista jelzés mutatja az utat a dobsinai barlang felé. Innen aztán azon megyünk. Egy igen meredek hegyhez érkezünk, a neve Teufelkopf – Ördögötető. Azt kell

megmászni és átmenni rajta. Nagyon nehezen kapaszkodunk fel. Csak néha jut eszünkbe nekünk is viccelni és mondani Békynek, hogy mondja el a hering viccet. Szegény, ő különösen nehezen jön. De nehéz is volt az út felé. Fent aztán pihenőt tartunk. Mennyivel könnyebb lefelé menni! Szinte visszanyerjük a kedvünket. Onnan már sokkal könnyebb az út, de a térképről látjuk, hogy még igen messze vagyunk. Egyszer kijutunk a hegyek közül, előttünk van két falu: Szentistván és Szurikfalva. Ez a vidék teljesen a Koburg hercegek birtoka. Szurikfalván keresztül megyünk. Egy kis falusi boltba bemegyünk, veszünk kenyeret meg savanyú cukrot szopogatni. Persze ott is csak mutogatjuk, hogy mi kell. Onnan sziklás hegyek közt visz az utunk Dobsina felé. Sztrauna előtt egy kocsmaféle előtt egy öreg parasztasszony áll. Megszoktuk az utunk alatt, hogy mindenkinek magyarul köszönünk, persze legtöbbször túl felelték rá. Most is magyarul köszönünk, és csodálatunkra magyarul köszön az öregasszony is. Beszédbe elegyedünk vele. Elmondjuk, hogy kik vagyunk, ő is elmondja az életét. Körtvélyesen lakott, ahol Lükőék, de meghalt az ura, ide kellett jönni a testvéréhez. Szegény elkezd sírni, hogy itt kell most már meghalni neki ezek közt a sziklás hegyek közt, nem mehet

vissza Körtvélyesre, ahol született. Mondjuk aztán neki, hogy egy faluban lakunk Lükőnéekkel, kezdi ő is dicsérni, hogy milyen jó pap volt, milyen szépen beszélt. Emlékszik még arra is, mikor a templomot felszentelték, és az esperes átadta neki a kulcsokat. Kérdezem aztán, hogy a néni református? Nem – mondja, én zsidó vagyok. Nagyon csodálkozunk rajta, el sem akarjuk hinni neki.

Nemsokára következik Sztrauna. Maga a falu csak egy pár házból áll, ellenben van ott egy vaskohó, de most már le van szerelve. A martinkemencéről látjuk, hogy ott olvasztottak is vasat. A csehek aztán leszerelték. Korponán is ugyanúgy van. A vaskohónál eltér az út, egyik a városba visz, a másik a barlangba. Mi a barlang felé megyünk. Ott már megint csodaszép az út. Ez a Sztraunai völgy, vagy Gölnic völgye. Jobbról óriási sziklák, tiszta kopárak, csak a tetején vannak fák. Látszik, hogy mesterségesen van idevágva az út. Balról mindenütt az út mellett a Gölnic folyó. Itt már kellemes menni még kifáradtan is. Az út is gyönyörű, meg hús, kellemes idő is van a folyó partján meg hegyek között. Egy helyen elérünk a sziklakapuhoz. Egy óriási szikla állja el az utat. Megkerülni nem lehet, mert ott a Gölnic folyik. Át van vágva a szikla, most egy gyönyörű természetes kapu képét mutatja. Felette e

tábla: „Téged Koburg Ferdinánd e sziklák dicsérnek”. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egylete állította a táblát oda. A sziklakapu után ugyanolyan gyönyörű az út. Találkozunk a jégbarlangi kalauzzal, azt mondja, ő este jön vissza, akkor még megmutatja a barlangot. Itt is tartunk egy pihenőt. Hörcsik meg Rácz, akik előre eljöttek, megfürödnek a Gölnicben. Még egy meredek dombot kell megmászni, hogy a barlangba eljussunk. Utolsó erőnket szedjük össze, s úgy megyünk fel rá. De akkor már éhesek is vagyunk nagyon, a Tautnitz patakánál tartott pihenő óta nem ettünk semmit. Már délután 4 óra.

A hegyről leereszkedünk, s ott vagyunk a vendéglő előtt. Előtte szép mező, benne szökőkút. Több szinten is lakások, meg az emeleten is, turistaszobák is. A vendéglős egy Fejér Endre nevű magyar. A várostól bérlti a barlangot. Kapunk tőle turistaszobát, úgy látszik kényelmes lesz. Utánanézzük, hogy mit együnk. Kenyerünk van még egy kevés, amit Iglón vettünk, de már az sem sok. Szalonnánk van még elég. Hol vegyünk kenyeret? A vendéglős magában kenyeret nem ad, azért, hogy más is fogyjon nála. Kieszelünk egy tervet. Összebeszélünk a cselédekkel, hogy ők majd adnak kenyeret egy pár koronáért. A vendéglőst a fiúk lefoglalják, beszélgetnek vele, azalatt én

meg Hörcsik bemegyünk a konyhába, gumikabátunk alá vesszük a kenyeret, s visszük fel a fiúknak. Felszabadítjuk azokat is, akik a vendéglőssel voltak elfoglalva. Elkezdtek vitatkozni velem, hogy 30 vagy 23 kilométer ide Igló. Csak azért vitatkoztak, hogy húzzák az időt.

Most mi a tervünk már másnapról? Nem tudjuk, hová menjünk. Rozsnyóra megyünk egyelőre, onnan a Szádelői völgyre, de a fiúk nagyon ki vannak fáradva, nem akarnak jönni. Este egész sötét van már, mikor megjön a barlangi vezető. Megyünk vele a barlangot megnézni. Hegyre kell felmenni, tekervényes utakon, elől megy a vezető, utána mi. Kinyitja a barlangot, amelynek egy kapuja van kívül, aztán megyünk be a barlangba. Villanyvilágítás van benne, így gyönyörű szépen látszik minden. A jég csak úgy csillog a villanyfényben. Elöl a kisterembe megyünk, onnan a nagyterembe, ott van az oltár, kint meg egy pár gyönyörű alakzat. Nagyon gondosan, rendben van tartva a barlang. Lépcsők, utak, fűrészporral behintve, hogy el ne essék rajta az ember. Lemegyünk ott egy hosszú lépcsőn, onnan valami csodás visszanézni. Mint egy mesebeli csodás trónus. Átlátszó jéghegy közepén a lépcsők vezetnek fel rá. Gyönyörű helyek, maga a barlang egész kis helyen fekszik, de nagyon rendes. Az Aggteleki-

barlang óriási terjedelmű (kb. 8 km), de nincs ilyen rendben tartva, meg nagyon fárasztó is. Kívülről a barlang elől szépen látszik a Királyhegy vízválasztó hegye. Visszamegyünk aztán a szállásunkra. Halljuk, hogy itt van a vendéglőben Timár Ila meg a húga, Kató, miskolci színésznők. Kényelmes szállásunk van, most is jól kipihenhetjük magunkat.

Rozsnyó, 1925. május 16.

A Weinberger vendéglőben igen nagy drukkolások közt fekszünk le. Lent a vendéglőben ott voltak a cseh tisztek, és mi magyar nótákat énekeltünk ottan. Igen meg vagyunk most ijedve. Ma reggel a dobsinai jégbarlang vendéglőjéből indultunk jókor reggel. Ott még megreggeliztünk. Eközben találoztunk a két miskolci színésznővel. A dobsinai barlangtól ugyanazon az úton jövünk, amerre mentünk. Újra eljövünk a sziklakapu alatt, majd Sztraunánál térünk el a Dobsina felé vezető úton. Meglehetős fárasztó út ez is. Tegnap is nagyon kifáradtunk, most meg jókor újra folytatjuk az utat. Dobsina völgyben fekszik, úgy kell oda leereszkedni. Az egész út hegyről lefelé visz. Már a dombos részről végiglátni a városon, hiszen egész alattunk van. Végigmegyünk a városon. Az úton végig folyik egy patak, mindenütt az úttal egy irányban. Szép a polgári

iskolája. Különben nemigen városias kinézésű, de azért kedves külseje van. Egyenesen az állomásra megyünk. Ott már vár a vonat, s mi megyünk vele Rozsnyóig. Meglehetős egyhangú az út. Rozsnyón a kisállomáson leszállunk. Mi ketten Újszászyval bemelegyünk a városba szállást keresni, a fiúk addig ott maradnak az állomáson a csomagokkal. Utunk a temető mellett visz el, azután egy kórház következik, előtte apácák állanak. Beérkezünk a városba a főtérré. Úgy látszik első látásra is, ez a központja a városnak. Itt van a lutheránus meg a katolikus templom, középen egy ledöntött szobor, a Kossuthé, azután meg egy női szobor, gr. Andrássy Franciskáé. A városháza mellett van egy szálloda: Arany Sas a neve. Itt érdeklődünk szállás után, de itt nincs üres szoba. Keresünk egy másik szállodát, a tér másik oldalán: Weinberger. Nagy, de piszkos szálloda, de nincsen más. Itten veszünk három szobát. Azután elmegyünk ketten a paphoz. Réz László volt azelőtt a rozsnyói pap, nem régen halt meg. Megmutatják, hogy hol lakik a pap. Egy emeletes házban a Berzétei úton. Felmegyünk oda az emeletre. Éppen ebédnél ülnek, a pap meg két nő. Szívesen fogadnak, elbeszélgetünk vele, és szállás után kérdezősködünk. Ő mondja a Weinberger szállodát, így béreljük aztán ki. Szívesen látnak min-

ket, még meg is ebédeltetnek. Ez a pap pesti hitoktató volt, Kardos Lajos a neve. Újszászy mondja, hogy őt is egy Kardos nevű hitoktató tanította a Markó utcai gimnáziumban. Azt mondja, hogy én voltam az. Mindjárt megvan az ismeretség. Különbözik a pap is (aki itt most helyettes lelkész) Patakon végezte a teológiát. Eljövünk aztán tőle, és megyünk a fiúkhoz. Ők mondják, hogy náluk is járt az a Kardos, és adott nekik 50 koronát. És nekünk erről nem szólt semmit.

Bevonulunk aztán a vendéglőbe, és elhelyezkedünk a szállásunkon. Itt már városban vagyunk, fontos, hogy jelentkezünk a rendőrségen. A fiúk addig bemennek ebédelni, én meg a városházára, a rendőrségre megyek. Egy fiatalember tud ottan magyarul, az tolmácsol. Egy hölgy megcsinálja az útleveleltárazását. Addig ottan megvárom. Kérdegetnek tőlem egyet-mást. Mi a két arany a galléron, tizedes? Nem, mondom, főhadnagy. Mit tanulnak a cserkészeknél, kérdi. Azt, amit egy önkéntes iskolában. Céllovés, stb., fegyveres katonai kiképzés, mondom nekik, hogy egy kicsit ijedjenek meg. Viszem vissza az útleveleket, s én is megebédelek.

Az a tervünk, hogy délután kimegyünk Krasznahorkára. Igen borús idő mutatkozik, de azért ki kell menni feltétlenül. Szükségem van egy gumikabátra,

amit már Kassán is, Iglón is akartam venni. Itt váltok be pénzt, s megveszem, 130 koronába kerül. Az idő is kitisztul, s mi megyünk a híres krasznahorkai várat megnézni. Egy ódon, régi kapu alatt megyünk ki a főtérről, s körülbelül 3 kilométert megyünk Rozsnyótól olyan kisebbfajta erdőn meg cserjésen keresztül, amikor a vetésre kijutva előttünk áll hatalmasan, fenyegetően emelkedve magasba a krasznahorkai vár. Már így messziről is gyönyörű látvány.

Felelevenedik emlékünkből mindaz, amit róla hallott vagy olvasott az ember, nemcsak az, hanem mindaz az érzés, amit a Krasznahorka büszke vára éneklése idéz fel az ember lelkében. Előbb a falun, Váralján kell keresztülmenni, majd az Andrassy urasági udvaron át lehet feljutni a várba. Elég meredek ez a hegy is. Jól kifűjjük magunkat, mire felérkezünk. Ott vagyunk a vár előtt. Előtte, a kapu előtt vagy négy vaságyú hosszú csöve mered kifelé. Persze csak ócskaságok. De úgy hozzáillenek a hangulat felkeltéséhez. Bemegyünk a várba. A kapus kislány vezet fel és megmutatja a vár régi szobáit. Rengeteg érdekes régiség benne. Aztán megnézzük a Franciska múzeumot. Gr. Andrassy Dénesnek volt a felesége ez a Franciska, aki nem grófi családból származott, ezért a család ki is közöcsítette. Azért is van külön mau-

zóleumba eltemetve. De a múzeuma itt van benn a várban. Rengeteg jót tett a néppel, nagyon szerették. A szobra is azért állott ott Rozsnyón. A család címerében ez a két jelmondat szerepel: „Non videri sed esse” és „fidelitate et fortitudine”. Az ajtók felett feliratok: „Mi a boldogság? Az élet javai használatára örvendezni. Ez a mező gyönyörűség. A léleknek nyugodalma, ez a valódi boldogság”, stb. ilyen félek. Eszünkbe jut „A lőcsei fehér asszony” regénye, és mindaz, ami erre a várra vonatkozik. Látjuk az ágyút, amivel az Andrassy gyerek az apjára lőtt. Az út is szépen látszik. Majd elmegyünk a várkapornába. Itt megdöbbenő látványként tárul az ember elé Serédy Zsuzsanna, Andrassy Istvánné holtteste. Ott fekszik üveg koporsóban a templomi szószékkal szemben. Keze félig felemelve, teste bebalzsamozva. Története A lőcsei fehér asszonyban leírva. Akkor emelte fel a kezét, mint haldokló, mikor a kisfia az apjára lőtt ágyúval. Igen erőt vett rajtunk a hazafiság. Kiállunk a várkőfalra és elénekeljük „Krasznahorka büszke várát”-t meg a Himnuszt meg a Hiszekegyet. Itt nem hallják a csehek, itt falu van alattunk. Újszászy haragszik érte. Megyünk aztán haza. Rozsnyón a vendéglőbe lemegyünk meginni egy pohár sört. Ott vagyunk öten. Egy műasztalos odajön, ez rendel nekünk,

s odahívhatja a cigányt is. Ott húzatunk aztán mi magunk nótákat. „Krasznahorka” meg „Szomorúan szól a magyar nóta”. Igen nagy bátorságunk van, igaz, hogy már kifelé is áll a szekerünk rúdja. A vendéglőben mindenki minket figyel. Ott vannak cseh tiszték is. Aztán feljövünk, lefekszünk, de nagyon drukkolunk, hogy mi lesz érte nekünk. Egy baka ott áll a vendéglő udvarán, s minket keres. Ő is cserkész. A nagyszombati Trnavai zsidó csapatban van. Igen ragaszkodik hozzánk, el nem megy egy lépésre sem tőlünk, mindenben segíteni akar. Pedig tudja, hogy magyarok meg keresztyének vagyunk. Én Békével meg Perjéssyvel alszom egy szobában. Holnap, vasárnap megyünk már haza. Eredetileg innen a Szádelői völgyön akartunk gyalog menni, de igen ki vagyunk dülve, így vonattal megyünk Bánréve felé haza. Ez a terünk.

1925. május 17., Patak

(Itt üres lapok következnek. Benke Kálmán elgondolása az lehetett, hogy leírja a megérkezést, esetleg az összegezést, de ez elmaradt).

(A kéziratot bevezette és közzéteszi: Benke György.)

Mádl Ferenc

Lehetőségeink és feladataink az Európai Unióban

Magyarország napokon belül csatlakozik az Európai Unióhoz, s annak a közösségnek a tagja lesz, amelyhez lélekben mindig is sorolta magát. Ehhez bizonyos követelményeknek meg kellett felelnie, s az eltelt másfél évtizedet ezek teljesítése határozta meg. Az erőfeszítések azonban nem csupán az uniós tagság érdekében, hanem a magyar társadalom természetes céljainak megvalósításáért történtek. A feltételek teljesítése és a magyar célok egybeesése jelzi, hogy Magyarország azoknak az értékeknek jegyében akart az EU tagjává válni, amelyeket ettől függetlenül is a magáénak vallott. Ha nem így lett volna, a fölzárkózás eddigi eredményei nem lettek volna elérhetőek.

A külső- és belső biztonság, a jogállamiság, a szociális piacgazdaság általános célkitűzései, a mindennapi élet megannyi praktikus eleme: az élelmiszerek minőségi előírásaitól, az egészséges ivóvízen, az infrastruktúra fejlesztéséig és a környezetvédelemig – egyszóval, amit ma az uniós jogszabályok szerint alakítunk, működtünk, nem Brüsszel elvárásainak kielégítését, hanem a mi életkörülményeink javítását célozzák. Hogy ez egyúttal az uniós normák szerint történt, az annak belátása, hogy fölösleges újra fölfedezni azt, amit máshol már föltaláltak és sikeresen alkalmaznak.

Az EU tagjává válással a magyar átalakulás nem befejeződik, hanem igazából most kezdődik el. Az uniós tagság – s ezt

most, a csatlakozás idején ismét tudatosítanunk kell – nem cél volt, és ma sem az, hanem eszköz. Az emberi élet körülményeinek javítása nem önmagáért való, hanem az emberi életminőség javítását célozza. Ennek tudatosítása nélkül a mai eredmények súlyos veszélybe kerülnek, a mai társadalmi-politikai világrend nem tartható fenn.

A jelen idő fogalmát kiterjesztve azt mondhatjuk, hogy civilizációnk lassan egy évszázada kritikus szakaszát éli. A gazdaság és a technika fejlődésével nem tart lépést az ember mentalitásának átalakulása, erkölcsi felelősségérzetének elmélyülése. Erről írt évtizedekkel ezelőtt Spengler és Ortega, s ez a szorongás a ma gondolkodóit is kísérti. Ha a ma annyit emlegetett fenyegetést, a terrorizmust nem pusztán rendőri-biztonsági kérdésnek tekintjük, hanem mélyebb tartalmára, igazi okára is kíváncsiak vagyunk, észre kell vennünk, hogy okai között ott van a mi civilizációnk kiüresedése is.

Mi, magyarok, négy évtizeden át egy diktatórikus rendszerben éltünk. Egy katonailag megszállt, akarata ellenére hagyományaitól, kultúrájától, mentalitásától idegen gazdasági és katonai tömbhöz csatolt országban Európa számunkra nem földrajzi, nem gazdasági, nem politikai fogalom volt.

Az európaiság biztonságot, demokráciát, szabadságot, értékrendet és kultúrát jelentett. Természetesen jelentette a jóléti

társadalom gazdasági vívmányai iránti vágyat is. Magyarország lakosságának túlnyomó többsége azt várta 1989-ben, hogy a vasfüggöny leomlását követően „nyugati” színvonalon élhet. Sokan úgy vélték, hogy a Nyugat meg fogja osztani azt a gazdasági előnyt e térség államaival, amelyet számára a hidegháborúban elért győzelem jelentett. Nem így történt. Ezért a rendszerváltás a magyar társadalom túlságosan nagy része számára csalódást jelentett. Így volt ez a régió más országaiban is. Az itt élőknek meg kellett fizetniük azt a számlát, amit az előző rendszer, melyet csak kevesen éreztek igazán magukénak, maga után hagyott.

Az elmúlt másfél évtizedben kialakult az az alkotmányos keret és gazdasági rendszer, amely az uniós tagság előfeltétele. A társadalom szerkezete azonban nem közeledett ahhoz, ami a mai Európában kívánatos. A jövedelmi különbségek nőttek, a középrétegek szerepe, ereje csökkent, kevesen kiemelkedtek belőle, nagyon sokan a lecsúszás ellen harcolnak. Külső elemzők szerint Magyarország túlságosan megosztott. E feszültség mögött a középosztály bizonytalansága húzódik meg, amit súlyosbít, hogy a már korábban is szegények jelentős része a társadalom alatti létbe zuhant. Fokozza a gondokat, hogy ez az „underclass” egyes vidékeken koncentrálnak. Mindez azt jelzi, hogy az Európai Unióhoz csatlakozó Magyarországnak a legfőbb feladatai közé tartozik a társadalmi szerkezet kompatibilitásának biztosítása. Ez egyben elemi humanitárius kötelesség, erkölcsi okokból is különös erőfeszítéseket követel. Bízunk abban, hogy a társadalmi kohézió végül hozzásegít e probléma megoldásához. Az Európai Unióhoz csatlakozás másik nagy problémája számunkra a nemzeti

identitás megőrzésének kérdése. Sokan félnek attól, hogy egy multinacionális államszervezethez kapcsolódva megsemmisül mindaz az érték, amit önálló, egyéni színezetű kultúránk teremtett. Európa azonban a nemzetek Európájaként, kulturális sokszínűsége által lett sikeres. Biztosak vagyunk abban, hogy ennek a gazdagságnak a megőrzése az Európai Uniónak kifejezett szándéka. Úgy érezzük, hogy kultúránk, nem kis részben a magyar nyelv „magányossága” miatt Európa számára meglehetősen ismeretlen. A keresztény Európához kapcsolódó magyarság nem maradhatott volna meg, ha nem integrálja a Nyugat kulturális vívmányait. Eközben képes volt arra is, hogy megőrizze a maga kultúrájának egyéni színeit. Az unió kibővülése azt jelenti, hogy létrejön a világ egyik legnagyobb egységes piaca. Magyarország nem annyira fogyasztókat, mint inkább képzett munkaerőt, nemzetközileg nagyra becsült szellemi potenciált, a maga eredeti színeit viszi magával.

Ezt tudjuk kínálni Európának – és ennek fejlesztéséhez, gazdagításához szeretnénk minél több segítséget kapni. Hiszünk abban, hogy ez közös érdekünk, ahogyan a gazdasági és társadalmi programok sikere, az integráció kiteljesítése is. Ehhez kívánok mindannyiunknak sok sikert!

Függelék

A Magyar Köztársaság Országgyűlésének 2/2004. (IV.30.) OGY politikai nyilatkozata Magyarország európai uniós csatlakozása alkalmából

Hazánk, a Magyar Köztársaság történelmének új korszakához érkezett. Az ezer esztendeje Szent István királyunk által alapított európai magyar állam most újra megerősíti szövetségét az Európai Közösséggel. Ezeréves történetünk során sok mindent köszönhetünk az európai kultúrának és civilizációnak, miként a magyarság is mindig méltó szerepet vállalt a kulturális és civilizációs fejlődésben, az egyetemes értékek gyarapításában. Ennek is köszönhető, hogy köztársaságunk 1990-ben visszatérhetett az európai polgári demokráciák erősödő és gyarapodó családjába.

2004 májusában egyesül a kettészakadt Európa. Ezzel a történelmi pillanattal véglegesen a múltba vész a jaltai örökség. Európa s benne Magyarország polgárai számára kiteljesedik a szabadság.

Az uniós csatlakozásban nemzeti történelmünk nagyszerű hagyományai érvényesülnek. Magyarország erős és büszke állam, amilyennek Szent István akarta. Polgáriasult ország, amilyennek a '48-as ifjak megálmodták. Független, demokratikus köztársaság, amelyért a magyar nép 1956-ban harcolt. Szabad és sikeres ország, amilyennek a rendszerváltás éveiben építeni kezdtük. Méltó ahhoz, hogy hagyományaihoz és mai erejéhez híven gazdagítsa az Európai Közösséget.

Az Európai Unió egyenrangú államok közös értékeken és szolidaritáson alapuló szövetsége. A közösség erejét egymás céljainak és érdekeinek megértése, a ki-

sebbségek tisztelete, a kompromisszumok keresése és a megállapodások betartása adja. Az európai uniós tagság kivételes esélyt nyújt az egész magyarság számára a világ legsikeresebb nemzeteihez való felzárkózásra, a szabadság, a demokrácia, a jólét kiteljesedésére.

Az Európai Unió célkitűzései: az elmáradott térségek felzárkóztatása, a foglalkoztatás javítása, a szegénység elleni küzdelem, a fenntartható gazdasági fejlődés biztosítása és a természeti környezet fokozott védelme teljes összhangban vannak nemzeti érdekeinkkel. Ezen célok valóra váltása is vezérli majd azoknak a magyar politikusoknak a tetteit, akiket a magyar választók nemzeti érdekeink képviselőitére az Európai Parlamentbe küldenek.

Mindannyiunk közös felelőssége, hogy a csatlakozás nyújtotta lehetőséget megragadjuk, és valamennyiünk javára fordítsuk. Az Európai Unió teljes jogú tagállamként minden erőnkkel arra törekszünk, hogy mi magyarok, mindannyian a csatlakozás, az újraegyesülés nyertesei legyünk. Célunk, hogy minden magyar nyugodt szívvel, őszintén mondhassa velünk együtt: hazatértünk Európába, Európa hazajött hozzánk.

(Mádl Ferenc köztársasági elnök köszöntője 2004. április 27-én Budapesten, az Amerikai-Magyar Kereskedelmi Kamara üzleti ebédjén hangzott el.

A politikai nyilatkozatot az Országgyűlés 2004. április 26-án fogadta el. A szöveg forrása: Magyar Közlöny, 2004. 60. szám.)

János István

Művelődéstörténet alulnézetben

Nem mindennapi könyvet vehet kezébe az olvasó, művelődéstörténetünk ez ideig meglehetősen perifériára szorított, ám társadalmi súlyát és jelentőségét tekintve annál fontosabb szektorát, a kocsmát, vagy, amiként eleink mondták, a korcsmát és annak társadalmi szerepét vizsgáló munkát. Balázs Ildikó *Sárospatak kocsmái* című könyvében nem csupán arra vállalkozott, hogy regisztrálja a „Bodrog-parti Athén” eme népszerű intézményeinek neveit, és jó névtanos módjára megfejtse etimológiájukat, hanem szerencsére arra is, hogy túllépve szakmájának szűkebb keretein, megrajzolja ama művelődéstörténeti-kulturális hátteret, amelybe szervesen beilleszkedtek e sok negatív társadalmi előítélettel megbélyegzett intézmények.

Pedig, aki valamennyire is járatos az európai művelődéstörténetben, nagyon is jól tudja, hogy a társasági lét mily fontos fórumai voltak azok a közösségi alkalmak, társas összejövetelek, ahol a szellem fáklyáját és a gondolatok tüzeit nem csupán a nagy tettekre felbuzduló szándék, de maga a bor is gerjesztette, mintegy új dimenzióba emelvén át a hétköznapok megszürcült világának emberét. A magas szintű szellemi kultúra mindenkor nélkülözhetetlen kelléke volt az európai kultúrkörben kiemelkedő jelentőségű szőlő és bor, melyből kultuszok és művészeti ágak nőttek ki, vallási jelképeknek adott matériát, vagy éppen a nagyon

is profán emberi magatartások múzsai ihletőjévé lett. Vagyis egyrészt a profán-pogány dionüszikusz lét velejárója, másrészt a kereszténység misztériumában jut legfontosabb szakrális szerepéhez. Szent és profán egységesül a borban, a világrend két ellentétes pólusának szinkretizmusa.

Nem meglepő tehát, ha a bornak létrejönnek a profán szentélyei is, a kocsmák, az ivászat ezen archetipikus szektorai, melyeket azonban korántsem csupán az alsóbb néprétegek látogattak. A kocsmák az évezredek folyamán mindig is demokratikus intézmény volt, az ellentéteket összebékítő vagy éppen felszító fóruma Bacchus adományának. A *Carmina Burana* ismeretlen vágáns diákszerzője a taverna demokratikus voltát dicséri, ahol a mánor (és Amor) összehoz és összebékít koldust, diákot, professzort és főurat egyaránt, mert csak a kocsmában lehet egyetértés. Másfelől azonban keresztény etikai szempontból elátkozott intézmény, az ördög találmánya, mely részegeskedésre, paráználkodásra ösztönöz, a főbűnök forrása. Dörögtek is ellene eleget szószéken és traktátusokban egyaránt – vajmi csekély eredménnyel. Az Európa génjeibe évezredek keresztül beléivódott örökséget nemhogy kitörölni, de még csak megrendíteni sem lehetett. A hieratikus maszk – ahogy Hamvas Béla a bort nevezi – profán szentélyei tovább prosperáltak.

A kocsmá tehát egyrészt a dionüszikus lét színtere, másfelől azonban a társadalom demokratikus intézményrendszerei közül – a halál ellenpontjaként – a virtuális lét olyan fóruma, amely a benne tartózkodónak ideig-óráig megadja az időtlenség illúzióját. Sajátos játéktér, a homo ludens szakrális-profán képzeteit ötvöző, egymással gyakorta felcserélő színhelye a közösségi létnek. Mert klasszikus értelemben a kocsmá a közösségi, szociális lét szerveződésének fóruma. Részegeskedni mindenütt lehet, közösségi keret nélkül azonban a puszta ösztön-ivás alacsonyabb rendű tevékenységgé, ostorozni való bűnné degradálódik, s ezáltal jogosan lesz társadalmi bírálat tárgya az erre ösztönző kocsmá intézménye is. Morális előítéletek természetesen mindig voltak és lesznek is a kocsmával szemben, társadalmi szerepe azonban jóval túlmutat ezeken a sommás értékítéleteken.

Különösen így van ez Magyarországon, ahol a kultúra és a művelődés hivatalos szektorai meglehetősen későn alakultak ki, és a hivatalos intézmények helyett magánszerveződések vetették meg a szellemi lét alapjait. Ugyanakkor a kocsmá a nagyobb borvidékeken az egyik legfontosabb gazdasági tényező is, a bortermelők, mezővárosok és jobbágyfalvak megélhetését biztosító kereskedelmi szektor. Már a 16. századtól vármegyei statútumok és mezővárosi törvények szigorúan szabályozzák az úgynevezett kocsmáltatási jogot, azaz az adott község italmérésében mikor mérhető ki a földesúr, s mikor a község bora. Különösen szigorú törvények vonatkoztak a hegyaljai mezővárosokra, ahol a borrendtartás

mellett igen részletes kocsmarendtartás szabályozta a működési kereteket és feltételeket. Így például Tokaj 1610-ben újlágal leírt Törvénykönyve kimondja, hogy a kocsmákban Nagykarácsony napjától Szent Mihály napjáig a földesúr borát árulják, csak ezután árulhatják a saját borikat. Így volt ez Patakon is, ahol a kocsmáltatási jogon osztozott a Kollégium is (volt is állandó vita a professzorok és a diákok közt, hogy kinek és mikor árultassék a bora). Falu és város között ilyen szempontból nem volt lényeges különbség.

Magyarországon a 16. századtól kezdve kap egyre nagyobb jelentőséget a kocsmá intézménye, s a fent említett gazdasági funkció mellett egyre inkább megtelik közösségi tartalmakkal. A magyar falvakban például a kocsmá mindig a falu centrumában (fő tér) található, jelesül szemben a templommal, a szakrális térnek mintegy profán ellenpontjaként, hiszen szent és profán egyidejűleg és együtt létezhetnek, az ellentétes minőségek összhangja pedig a világrend egyensúlyának biztosítója. A középkor évszázadai egyébként hivatalosan is tolerálták e minőségeket, a reformáció már kevésbé (a legtöbb kocsmajogot korlátozó törvény éppen ezen korszakból való), azonban a hitújítás szigorúbb évszázadai után profán kocsmáügyekben a protestáns várostörvények is engedékenyebbné bizonyultak. Remek példái ennek mindkét felekezet részéről az egyházi tanintézetekben előadott iskoladrámák, amelyek közül igen sok éppen farsangi komédiának készült, s melyekben a borital s annak élvezete, valamint az elmére gyakorolt felettébb hasz-

nos avagy káros hatása a vásári komédiák vérbő humorával kacagtató szcénák során tárul a néző elé. Országszerte élen jártak ebben a műfajban a jezsuiták latin és magyar nyelven egyaránt, ám a 18. század második felére a többi rend és a református kollégiumok is felzárkóztak hozzájuk, sőt meg is haladták az iskolás színjátékot, amennyiben számos darabjuk már valódi színházi dramaturgiát követelt. Így például Sárospatakon nem csupán a pálosok mutattak be Bacchuskomédiát, hanem a református kollégium is, melynek klasszikus certamen-keretbe ágyazott Bor és Víz vetélkedése társadalmi szatírának sem utolsó, s vérbő színpadot követelő dramaturgiájával már szétfeszíti az iskolai színjáték kereteit, és a modern színpad vígjátéki megoldásait előlegezi. A morális didakszis egyértelmű volta mellett a hangsúly immár a másik alapigazság nevetve-kimondásán, sugalmazásán van: a profán pozitív érték kategóriák közé való befogadásán.

Mindezen törekvések a 18. századi iskolai színjátszás komikus jeleneteiben immár legálisan is szóhoz juthatnak, kezdetben csupán a tanintézetekben, később pedig a hivatásos vándortársulatok alkalmi színpadain, amelyeknek – amiként azt a vándorszínészet históriájából jól tudjuk – nem arisztokrata kastélyok, hanem fogadók kocsiszínei és kocsmák udvarai-ivói adtak otthont. A korcsmák füstös lámpái alatt kezdték építeni Thália templomát. Mert a korcsma múzsai intézmény is. Amit nem adhat meg a főúri udvar meg a kávéház csillogó, ám mereven hierarchikus világa, azt megadja a korcsma demokratikus közvetlensége. Angliában ez mindmáig

megőrzött tradíció, ám ne menjünk messzire: Magyarországon is találni még néhány (nem sok!) olyan kisebb-nagyobb települést, melynek korcsmájában az oda belépő idegen író- és költőnagyságok kultuszába botlik. A cigányzene és a verbunkos szintén korcsmából nőtte ki magát, amiként legendák keringtek (s a helybéliek máig esküsznek ezekre a legendákra) Csokonai Vitéz Mihály és Lavotta János gesztelyi korcsmázásairól, mikor is közös földbirtokos patrónusuk, Puky István vendégeként múltatták az időt, előbb békésen borozgatván, majd esztétikai vitákban egymásnak esvén. Ilyen esetekben Pukynak kellett betölteni a békebíró szerepét. Szintén ilyen gesztelyi korcsmázáshoz fűzi a hagyomány a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című Csokonai-vers keletkezését.

Mindezek további sorjázása messzire vezetne, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy e kérdéskör feldolgozásával a magyar szakirodalom adós maradt, talán a téma keltette negatív asszociációk vagy előítéletek is közrejátszottak ebben. Amennyire példaszerű ilyen szempontból a külföldi művelődéstörténet, olyannyira periférikusan kezeli a magyar. Egy-két kiváló néprajztudóstól eltekintve legfeljebb anekdotagyűjtemények, kuriózum-kutatók, olykor helytörténészek szenteltek figyelmet a korcsmák művelődéstörténeti szerepének, pedig a huszonegyedik órában vagyunk, amikor gyorsan változó (és romboló) világunkban még meg lehet kísérelni egy tágabb kultúrtörténeti kontextusba beágyazva egy-egy kisváros, falu vagy tájegység korcsmakultúrájának feldolgozását. Mert ha a korcsmának van

folklorja – márpedig van –, akkor a népi kultúra mellett van egy olyan rétege is, mely a literátus műveltség irányába mutat, s abból táplálkozva megteremti a keretét egy speciális „múzsai” játéktérnek. Balázs Ildikó könyve ennek a komplex kérdéskörnek a vizsgálatára irányul, s az tárul fel benne, amiről talán a legkevesebbet tudunk: egy szellemi értékkel telített kisváros, Sárospatak életének mindennapjai – a korcsmák tükrében. Ezek a hétköznapok – ha olvasatom nem csal – mentesek voltak minden sznobériától és undok képmutatástól, s az, ahol a szellem emberei és a kocsisok találkoztak – az volt ama korcsmának titulált demokratikus fogyasztóhelye Bacchus adományának.

A szerző fontos művelődéstörténeti szerepet tulajdonít a régi Sárospatak korcsmáinak. Ez az irodalmi idézetekkel, anekdotákkal és történeti szakirodalommal szépen dokumentált áttekintés mindenekelőtt arról győzi meg az olvasót, hogy a város hétköznapjaiban organikus létformaként egymás mellett és egymást áthatva különféle kultúrák és társadalmi szintek békültek meg a korcsmák világá-

ban, humorban oldván fel valós vagy vélt konfliktusait, a hétköznapok számtalan apró bosszúságát. A kötet a történeti korcsmakultúra egy már letűnt pataki világba kalauzolja a remélt olvasót. Hiába keressük ma már Móricz vagy Krúdy műveinek kocsmamiliójét, hiába a farsangi Bacchus-játékok utódait, és hiába a fuvarosokat, akiknek lovai békésen várakoztak, miközben gazdáik odabenn napi keresményüknek jócskán a nyakára hágtak. Mindebből legfeljebb nevek maradtak, vagy még azokat is megváltoztatták. De megmaradt a Kollégium és annak szabad szellemisége, megmaradt a Nagykönyvtár, megmaradt a vár, a Rákócziak és Lorántffy Zsuzsanna szellemi öröksége, s megmaradt a város reneszánsz ege, a Bodrog, – és ami a legfontosabb: fennmaradt egy darabja annak az élő szellemi múltnak, amelynek egyik-másik értéke éppen a pataki korcsmák füstös lámpái alatt öltött karakterisztikus formát.

(Balázs Ildikó: Sárospatak kocsmái, Felsőmagyarország Kiadó, Miskloc, 2003)

Kádár Ferenc

Az újhelyi eklézsia történetének krónikásai

Egy gyülekezet jelenének és jövőjének gazdagsága attól is függ, hogyan őrzi meg múltjának emlékeit. Az Ige szolgálata nemcsak igehirdetést, katechézist vagy lelkigondozást jelent, hanem értékmentést és értékőrzést is. Az egyetlen célú és sokoldalú lelkipásztorról 1940-ben kiadott és sok részben ma is érvényes kötet így vall a lelkésről, mint egyháztörténészről: „...kötelessége az egyházi törvények szerint is megismerni az egyház múltját és megőrizni a régi idők emlékjeleit és bizonyosságait” (Görömbey Péter: *A lelkész, mint egyháztörténész*, in: Vasady Béla (szerk.): *A lelkész mint... (vagy mintalelkész)*, Debrecen, 1940, 22.o.) Ez igaz a helytörténeti, illetve gyülekezet-történeti munkálkodásra is.

A Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség gazdagsága nemcsak múltja értékeiben kereshető, hanem abban is, hogy lelkészei közül ketten magas szintű gyülekezet-történetírói munkát végeztek. Előadásom egyben gyülekezetünk tisztelgése e két lelkipásztor emléke előtt, Fejes István halálának kilencvenedik, Nagy Sándor Béla halálának huszadik évfordulóján.

Fejes István 1838. január 22-én született a Zemplén megyei Legenyén. Iskoláit Sárospatakon és Pesten végezte. Sokoldalúsága és nagy tehetsége korának ismert alakjává tette. Költő, irodalmár volt, tehetségét tanára, Erdélyi János fedezte fel. Költeményei 1857-től helyi és országos lapokban jelentek meg, majd 1894-ben két

kötetben kiadták lírai verseinek és költői elbeszéléseinek gyűjteményét. 1875-ben a Kisfaludy Társaság pályázatán *Egy szép asszony* című „költői beszélye” díjat nyert. Foglalkozott irodalomtörténettel, és írt kritikai tanulmányokat is. Mint irodalmár és közéleti ember sokat munkálkodott a város és a vidék művelődésének fejlesztéséért. Egyházában, mint a konventi énekügyi bizottság tagja, az éneklésügyért fáradozott, énekszerzőként pedig a református énekeskönyv 276. dicséretét hagyta ránk.

Fejes István pedagógus is volt. A pataki kollégium diákjaként beleoltották a tudományok szeretetét és átadásának képességét. Tanítóként és tanárként működött pályája kezdetén két évig Fehérgyarmaton, majd öt évig Hódmezővásárhelyen. De elsősorban lelkipásztor volt. A teológiát Patakon kezdte és Pesten fejezte be 1860-ban. Lelkeszi szolgálata Sátoraljaújhelyhez kötötte, amelynek gyülekezetében édesapja, Fejes Sámuel is működött 1829-31 között. Ő viszont hosszú ideig, 1865-től 1913. november 30-án bekövetkezett haláláig szolgált itt. 1894-től a felsőzempléni egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte, majd 1910-től három évig a tiszáninneri egyházkerület püspökeként szolgált úgy, hogy az újhelyi gyülekezetet nem hagyta el. Alaposan felkészült, nagyhatású igehirdető hírében állt, méltán sorolható kora legismertebb prédikátorai közé. Igehirdetéseit – melyekben a racionalista teológia világ-

szemlélete jól ötvöződik a veretes református kegyességgel – két kötetben adták ki, sőt temetési prédikációi is megjelentek (*Egyházi beszédek, I-II., Sátoraljaújhely, 1874-76; Temetési beszédek, Sátoraljaújhely, 1876; Budapest, 1888*)

Fejes István a történetírással is eljegyezte magát. E tárgyú művei: *A világtörténet időrendi átnézése* (Sátoraljaújhely, 1876), *Magyarország történetének időrendi átnézése* (Sátoraljaújhely, 1876). Az igazi elismerést azonban az 1889-ben kiadott gyülekezet-történet jelentette, amelynek címe: *A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története*.

Ezt a könyvét Fejes István egyházközségének ajánlja, a templom fennállásának száz éves ünnepére. A mű megírásának a kötetben két okát említi: „...hogya a hazai protestáns egyháztörténet irodalmának bővítéséhez tehetségem szerint járuljak” és: „...hogya a múlt tükrének felmutatásával saját egyházam hitbéli önérzetét ezen úton is növeljem és az egyházas életet az elődök nemes példáival tápláljam” (3.o.). A könyv felosztása logikus, áttekinthető. A történész pontosságával jelöli ki az adott történeti egységek határait, és a történész aprólékosságával mélyed a kor eseményeinek, tényeinek és folyamatainak részleteibe, ha azt az anyag úgy kívánja.

Az első időszak *A reformáció kezdetétől egyházunk megszilárdulásáig, 1522-1600*. (Siklósi Mihály már 1522-ben reformátorként hirdetett Igét.) Újhely korai reformációjának történetéről szólva felvázolja a térség politikai, gazdasági és vallási életét. Kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy Újhely a reformáció első évtizedeiben a protestáns egység központjaként tűnik fel, erre utalnak az Újhelyben 1579-ben és 1597-ben megtartott zsinatok uniós törekvései.

A második időszak címe: *Egyházunk szer-*

vezett reformációjától az erőszakos visszafoglalás idejéig, 1600-1712-ig. Erről már több írásos forrás állt rendelkezésre, amelyek a református közösség szervezeti életének megerősödéséről szólnak. Az istentiszteleteket a katolikusok templomában tartják. A gyarapodó gyülekezet iskolát működtet, és megfelelően biztosítani tudja a lelkész, a káplán és a tanítók megélhetését. Másrészről a krónikásnak be kell számolnia a kezdődő és egyre jobban megerősödő ellenreformációs támadásokról. A templomot visszavették a katolikusok, emiatt a református istentiszteleteket egy rossz állapotú faépületben tartották. Sőt, 1673-ban papjaink is elűzettek, s közel egy évtizedig egyházunk „kihaltak látszott”.

A harmadik időszak *Az újralkotás kora, 1712-1789-ig*. Fejes István itt azt a küzdelmes és nehéz utat mutatja be, amelyet a református közösség a nincstelenségtől a templomépítés előkészítéséig és végbeviteléig megtehetett. A hatszázötven férőhelyes kőtemplom Talpnik Mátyás építőmester tervezése és kivitelezése alapján készült 1784-1789 között. A templomépítő lelkipásztor Katona Zsigmond volt, mellette Gyulai István gondnok irányította a munkákat és az adományok gyűjtését.

A negyedik időszak *A templomépítés befejezésétől máig, 1789-1889*. A gyülekezet tovább erősödik. Szeretettel emlékezik meg a szerző a lelkész-elődök hűségéről, és kiemelten foglalkozik Kazinczy Ferenc 1814-1818-ig tartó főkurátori szolgálatával. Kazinczy viszályokkal teli időszakban került a gyülekezet élére. Fejes szerint az egyház vezetői „jobbnak látták ... mindnyájan, hogy az egyház kebelén kívül keressenek oly tekintélyesebb embert, aki előtt a maguk közt egyenlők, mindannyian egyiránt meghajolhassanak, s aki a benső egyenetlensége-

ket megszüntetve, az egyház ügyeit rendbehozassa. Ezt a keresett egyént meg is találták az éppen egyházunkhoz tartozó leányegyházban, Széphalmon, a nagyhírű Kazinczy Ferenc személyében, akit 1814-ben közlekedéssel főgondnokká választottak” (175.o.). Kazinczy nagy ráérzéssel hozzá is fogott az egyház dolgainak intézéséhez, először az iskolaügyet, majd a lelkési állások átszervezését végezte el. Megszüntette a kétlelkészes rendszert, egy főlelkész meghívását kezdeményezte, aki mellett több segédlelkész szolgált. Így került főlelkésznek a gyülekezet élére Major József. Kazinczy munkálkodása az egyház anyagi helyzetén is sokat javított.

A könyv által tárgyalt negyedik időszak végén saját lelkipásztori szolgálatának éveiről ad számot a szerző. Működésének koronája a százéves templom felújítása. A rekonstrukció teljeskörű volt, magában foglalta a templom és torony tetőzetének javítását, külső-belső tatarozást és meszelést, új ablakok készítését, a padok ledeszkázását és más munkálatokat is.

Fejes István történetírói munkájának három jellemző vonását érdemes kiemelni. Először is a jó gazda gondosságával veszi számba a tényeket. Egy gyülekezet életének fontos része a gazdálkodás, tehát erről mindig pontosan ad számot. Kiemelhetjük pedagógiai felfogását. Mindent tanulságul akar megörökíteni, szembesíteni kívánja a jelenkori olvasókat a múlt példáival, ahogy ezt műve megírásának okai között maga is megemlíti. S végül a könyvben végig jelen van a pásztori szemlélet. Nem téveszti össze a történetírást a szószékkel, de sorai mögött elsősorban a lelkipásztor van jelen. A teljes gyülekezetre néz, s a dolgok lelki oldalát is hangsúlyozza. Isten tettének, áldásának keresése és kívánata jelen van egész művében.

Nagy Sándor Béla 1902. július 15-én született az Ung megyei Nagykaposon. Középiskoláit Ungváron kezdte, majd Sárospatakon folytatta. Strasbourgban és Genfben járt tanulmányúton. 1937-ben Debrecenben szerzett teológiai doktori címet. Segédlelkésként szolgált Sárospatakon, Vámosújfaluban és Bodrogkeresztúron. Az újhelyi gyülekezetbe 1938. november 20-án iktatták be. Beiktatási Igéje a Habakuk 2,1 volt: „Ör helyemre állok és megállok a bástyán, és vigyázok, hogy lássam, mit szól hozzám és mit felelek én...” Ezen az „ör helyen”, a sátoraljaújhelyi gyülekezetben 1970-ig szolgált. Nyugdíjas éveit Püspök-ladányban töltötte, ott halt meg 1983. február 23-án.

Nagy Sándor Béla kiemelkedő, tudós teológus, evangéliumi lelkipásztor és igehirdető volt. A magyarországi Kálvin-kutatás történetébe több művével beírta a nevét. Ezek közül is kiemelhetjük doktori dolgozatát (*A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint*, Debrecen, 1937).

Gyülekezet-történet írói munkássága két kéziratos művében maradt ránk: *Adalékok a Sátoraljaújhelyi Református Egyház történetéhez, 1900-1950*; *Adalékok a Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség történetéhez, 1950-1970*. Nehéz időket dolgoz fel e két kötet, de pontos képet ad a gyülekezet hetven évről. Az elsőt még gyakorló lelkésként, az 1950-es évek elején készítette, az egyházközség dokumentumainak felhasználásával. A másodikat nyugdíjas korában írta, szinte emlékezetből, illetve saját feljegyzései alapján.

Az 1900-1950 közötti időszakról írt művében először átfogó kronológiai áttekintést ad. Az első másfél évtizedet (1900-1914) a béke korszakának nevezi, amelyben a gyülekezet élte megszokott életét. A szer-

ző kritikusan megállapítja, hogy ez az állapot inkább a csöndes alváshoz hasonlítható, de elismeri, hogy az egyház társadalmi beágyazottsága igen erős volt, kedvelték a felolvasóesteket, társadalmi és templomi ünnepélyeket, amelyeken részt vett a város színe-java. E korszak emblematikus alakjai a történetíró Fejes István lelkipásztor és Dókus Gyula megyei alispán, főgondnok. A gyülekezet belső békéjét azonban az első világháború (1914-1918) és szeretett lelkipásztora, Fejes István halála megzavarta. Az utódlás nem volt problémamentes. Az egyházközség többsége Dókus Gyula főgondnok és mások elképzelésével szemben Enyedi Andor 25 éves fiatal lelkészt, a későbbi tiszáninneri püspököt választotta meg. A főgondnok ekkor lemondott, helyét Thuránszky László vette át. Enyedi Andor élő hittel látott hozzá a gyülekezet lelki megújításához, így a világháborús trauma ellenére ébredés kezdődött.

A két világháború közötti két évtizedben (1919-1940) a vesztes világháború és Trianon nagy fájdalma ellenére is folytatódott a gyülekezet megújulása. Amikor Enyedi Andort 1924-ben meghívták Miskolcra, Göndöcz István vette át a gyülekezet irányítását, és két évig, majd utána Kiss Ernő lelkipásztor hosszabb ideig (1926-1938) szolgált Újhelyben. Mellettük Nyomárkay Ödön főorvos a főgondnok. Élénk gyülekezet és egyleti élet jellemezte ezt az időszakot. Ekkor került sor a harangszentelésre és az orgona felavatásra. A szerző hálaadással emlékezik meg arról, hogy Kiss Ernő halála után őt iktatták be az újhelyi gyülekezet lelkipásztori tisztébe.

Már saját szolgálatáról szól *A második világháború és következményei* (1941-1950) című szakasz. Újabb trauma, újabb vesz-

teségek. A városba is betört a front és vele együtt a gyász és a félelem. Egy bombatámadáskor halt meg a gyülekezet segédlelkésze, Kováts Árpád. A bajok között a lelkipásztor és társai igei látása és munkája nyomán megerősödött a gyülekezet belmissziós tevékenysége: szegény gyermekek felkarolása, sebesültek ápolása, lelkek ébresztése és más szolgálatok. A korszak végén, a társadalomra és az egyházi életre is egyre nagyobb árnyékot vető kommunista uralom megszilárdulása idején, a gyülekezet tagjai hitvalló módon nyilatkoztak tettek konfirmációjuk megerősítéséről és az egyház és Krisztus iránti hűségükről. A kézirat további részei missziológiai és ekkleziasztiikai szempontok alapján vizsgálják az ötven évet. A gyülekezet belső életének fejlődése keretében beszámol az egyesületi és társadalmi tevékenységről, a missziói és ébredési mozgalomról. Ez a téma a legfontosabb számára: „Nyilvánvaló, ... hogy a keresztyén gyülekezet igazi története nem csupán a világ felé megmutató külső események, hanem még sokkal inkább a belső, lelki élet fejlődésének vonalán mozog” (32.o.). Megelevenedik a nő- és leányegylet sokoldalú kulturális, nevelői és diakóniai tevékenysége, a „kenyériskola”, a szegény gyermekek testi és lelki táplálásának intézményi szolgálata, a férfiszövetség, az olvasóköri, az énekkar, az Soli Deo Gloria, a Keresztény Ifjúsági Egylet hasznos és az evangélium ügyét előmozdító munkája. A szerző számba veszi az ébredési mozgalom alkalmait, az éveken át sikeresen működtetett gyülekezeti belmissziós iskola eredményeit, valamint az emlékezetes nagy evangélizációs megmozdulásokat, amelyeken Enyedi Andor püspöktől James Stuart skót futballista evangélizátorig sokan hirdették az Igét.

Mindezek végén a remény hangja szólal meg: „... Isten az elmélyülés és a belső megépülés felé vezeti az ébredés népét...” (66.o.).

A szerző felsorolja a gyülekezet vezetőit és munkásait (lekipásztorok, vallásoktató lelkészek, segédlelkészek, diakonisszák, énekvezérek, főgondnokok, gondnokok, pénztárnokok, egyházközségi ügyészek, egyházfik és harangozók), bemutatva életüket és szolgálatukat. Végül a gyülekezet társadalmi összetételét és anyagi értékeit írja le.

Nagy Sándor Béla második kézirata az 1950-70 közötti éveket dolgozza fel. Így vall munkájáról: „... igyekeztem az esetleges jövődő történetíró számára megbízható forrást készíteni a sátoraljaújhelyi gyülekezet történetének 1950-1970-ig terjedő szakaszára vonatkozólag. A saját gyarló és gyöngyöző emlékezetem mellett csupán a lelkiismeretem lehetett eligazítóm ebben a munkában.” (2.o.). Majd elmondja, hogy bár a külső körülmények egyre nehezedtek, a gyülekezetben tovább folyt a belső építkezés. Az egyházi élet teljes beszűkítése, az egyletek, szövetségek felszámolása ellenére a gyülekezet, különösen a korszak kezdetén, megtalálta az evangélium hirdetésének útjait. Az anyagi ügyekről szólva főként az 1963-ban bekövetkezett viharkár és a templom újjáépítése eseményeit rögzíti. Jelentést ad az egyházközség személyi vonatkozásairól, megemlékezve a lelkészi munkatársakról, illetve a gondnokok és a presbitérium szolgálatáról. A függelékben saját szolgálatait és nyomtatásban megjelent teológiai írásainak és tanulmányainak jegyzékét közli.

Nagy Sándor Béla gyülekezet-történeti munkája a krónikás hűsége, részletes és pontos utánajárás mindannak, ami meg-

történt. Belülről, lényeg szerint ismerte meg az általa bemutatott gyülekezet életét, történetét – és ez a megismerés, ez a pásztori figyelem segítette őt abban, hogy a megőrzéshez hozzájáruljon az események és folyamatok leírásával. Adalékokról beszél, de a kép teljes, a mozaikok összeállnak mind a két kéziratban. A másik jellemző: az evangéliumi szemlélet. Egy gyülekezet történetét írja, de őt igazán az érdekli, hogy e történetben hol és hogyan jelentkezik Isten országa. Ez a szemlélet teszi kritikussá ott, ahol igeellenes tendenciát lát, és ugyanez a szemlélet tölti meg őt szeretettel munkájának tárgya iránt.

Fejes István és Nagy Sándor Béla gyülekezet-történeti életműve az utókort is hasonló munkára serkenti. Erre az ösztönzésre hallgatva jelentette meg a gyülekezet 2000-ben Hőgye István – Kádár Ferenc: *A hegyen épült város. A Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség története* c. könyvét, amelyben a szerzők összefoglalták az elődök által megírtakat, és folytatták a történetet az 1970-es évektől az ezredfordulóig. Reméljük, hogy hasonló munkát – a megismerés és a megőrzés jegyében – a későbbi nemzedékek is szívesen elvégeznék majd.

(A Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség Presbitériumának emlékező ülésén, 2003 decemberében elhangzott előadás szerkesztett szövege.)

Tusnády László

Elementáris szimmetria

(Tóthpál Gyula művészi fényképeiről)

Tóthpál Gyula fotóművész hatvan évvel ezelőtt született Perbenyikben. Szeretettel hív magához, hogy nézzünk át az idő-ablakokon, hajoljunk ki a hétköznapi életet kopotató világából, és nézzünk szét az általa meglátott világban úgy, ahogyan ő széttekintett egykor. Boldogan beszélék alkotásairól, de hangsúlyoznom kell, rövid idő alatt kis vödörrel nem meríthetem ki az óceánt, ezért most csupán vázlat születhet az ő mindenségéről, hiszen egyetlen műalkotás titkát is csak túl hosszan lehetne megfejteni. Minden művészetben van valami végtelen erős kötöttség és hallatlan szabadság. Mi adja egy fotóművész kötöttségét? Az, ami eleve segíti – a fényképezőgép. Hiszen az csak azt „mondja”, közli, ami elébe tárul. Mi adja itt a művész szabadságát? Az az áldott, kiváltságos pillanat, a másodpercnek alig érzékelhető töredéke, amelyben a művész megérzi, hogy épp akkor kell megörökítenie azt, amit lát, mert a világ kavargó változásrendjéből, jelenségóceánjából, hullám-tarajlásából kikandikál, elénk bukkan a lényeg.

Szép, óriási pillanat ez, mert ezek az időfolyamból való ellesések, ezek a látva való meglátások adják a rendet, adnak méltán egy életművet. Érezzük, hogy ezek az ellesett, „elkapott” pillanatok többek, mint önmagunk, többek, mint amennyit a hajdani esendőség, jelenségvilág egyszeri szemlélése, megtekintése biztosíthat. Többek, mert

a hajdani tisztavirágszerű létből egy igazi alkotó a művészet örök birodalmába visz át minket.

Tóthpál Gyula titoklátó művész. Eszközének igazi mestere, mert vele és általa olyat mond el nekünk, olyasmit közöl, amit másutt sehol sem találhatunk: kapukat tár ki, és ezeken át egy teljesebb világba jutunk, és közelebb kerülünk embertársainkhoz és önmagunkhoz.

A modern kor embere körül túlságosan felgyorsult minden mozgás. A lét színei is kavarnak, ezért látnak sokan szürkeséget maguk körül: a sok szín veszélyes lényegtelenységben, semmi-tartalmatlanságban olvad össze. Ezt a szürkeség-semmi-kavargást állítja meg Tóthpál Gyula, és azt mondja a pillanatnak, „maradj velem, maradj velünk!”

Vajon miért maradjon velünk ez a pillanat? Mert annyira szép? Ezt nehéz tudni. Nekünk szép, vagy jobban mondva érték, mert ez a megmaradt pillanat több önmagánál. A megállított időből a lényeg tárul elénk, és ebben ott az örök lehelete, üzenete.

Igen, én ebben látom Tóthpál Gyula művészetének lényegét.

Miért oly tökéletes ez a művészet? Mert lehetőségei szerint a legmagasabb szinten valósította meg önmagát. Honnan tudom én ezt olyan biztosan? Hivatkozhatnék nagy kitüntetésekre, szellemi életünk kiválóságainak a nyilatkozataira, értékeléseire, de ezek

mind az eredeti forrásra mennek vissza, a fényképekre, ezek tanúságtételei győznek meg engem a leginkább.

Dante poklában a szenvedés és a hajdani bűn logikai összefüggésben van egymással. Korunk ördögi fintora éppen az, hogy gyakorta nem a bűnért, a rosszért, hanem a jóért, nem a gyűlöletért, hanem a szeretetért is valami hasonló elv szerint kellett és helyenként még most is kell bűnhődni.

Az ifjú Tóthpál Gyula anyanyelvének szerelmese volt, ám ezért, ezen a területen megvalósítható szolgálataért, küldetéséért – alkotó emberként, újságíróként – a hazugság kártyavarárt kellett volna építenie. Ilyen alkuba ő nem mehetett bele. Nyelvünk iránti szeretetért ezt a kemény büntetést nem vállalhatta. Szó-üzeneteit fényképekbe mentette át. Kipányvázott lelkű emberek, bizonytalanság-utak, éjsötét-dermedésbe meredő kapuk villannak elő képeiről, de létünk kontinentális alapzatai is, gyökereink, ősi gyökereink, hűségvallomások, lángüzenetű, egyéni elmúlásból felparázsló lét-erők. Az emberi világ és a természet szerves egységet alkot ebben a művészetben. Az ősi, a változásukban is örök üzenetet hordozó növények, állatok, tárgyak velünk függenek össze még ha érdes falfelületre, furcsa rácsra csupán egy levél feszül fel.

Szimmetriák, ellenpontok és vonzások világába lépünk. Az emberi létborulatnak, a felbomlásnak, a tarjagos, sötét semmi-gomolygásnak szöges ellentéte a téli rend és nyugalom. Talán nem önkényes véletlen az, hogy ha a fényképek sok szólamú világából a gyermektiszta hó és csönd képét villantom fel most ennek a békés seregszemlének az elején. Fontos ez a kiemelés, mert rend van azon a képen; oly szép és egyszerű, hogy

fölöttébb csodálkozhatunk azon, hogy miért nem tud és nem tudott méltó lenni korunk többféle társadalmához, ami itt oly nyilvánvalóan van jelen.

Ilyen az őszi kép is. A levélszóró évszak költészete a rend bűvöletében fogant. A lehullott levelekre a napfény borít takarót. Elmúlás árnyéka vetül rá a fák mögött, mintha szemfedő lenne, de ahol a fény ragyog, ott a tavaszi újjászületés, kikelet, a megújulás reménye biztatja, vigasztalja az embert.

Különös csapzott gémmű, ösztövért kútágas, felborult vályú, távoli kazlak. Újabb téli kép, lent szűrős kerítés, fölül határtalan nyitottság. Egymás fölött három fénykép felszántott, havas határt ábrázol. Újak, eredetiek ezek a képek. Mégis olyanok, mintha múltunkból, lelkünkől elevenednének elénk.

Valaki hiányzik ebből a tájból, mintha valakit elraboltak volna innen. Egykori tartozékát, „szereplőjét”, a feketébe burkolózott idős parasztasszonyt a város tócsa-fényvilágában vehetjük észre. Az autók fémrídek sáskahad világában szinte elvész. Magányos, mint a másik fényképen az öreg férfi kutyájával.

Korunk rengeteg arca sereglik. Nem őket, hanem hozzájuk hasonlókat láthatunk már. Az egyikén fiú és lány a padon. A lány újságot néz, olvas. Abból egy színésznő képe figyel minket, mintha a lány tudatalattija lenne. Bizony komor a fiú arca. Hol van a kettejük lelke, mi egyesíti őket a jövő reményében, az élet bűvöletében?

Fellebben egy otthon képe. Üresség, italos üveg sivársága fokozza a fényképen látható férfi magányát.

Kifogyhatatlan az a lelemény, ahogy ezek az idegenek a közelünkbe férkőznek. Ilyen a két kicsi gyermek, egyikük túsarkú cipő-

ben. Falusi esküvői menet, élén az ifjú pár, közelükben, oldalt üres szekér. Korlát mellett férfi és nő. Kalapos, idős falusi férfi úgy néz ki a sötétből, mintha a létből tekintene ki. Utak és fák költészete...

Bütykös, öreg kéz, szinte a semmibe nyúl, pedig gazdájával azt hitették el, hogy új világot teremt, jobbat, mint amilyen valaha is létezett. Zenekar, szinte hallatszanak az érces hangok. A megalázottak és megszorítottak láttán mily hamis az előírásos lelkesedés nagy jelenete. A rengeteg zenész pomparagyogásban, előttük teherautó viszi az ünnep megtestesült lényének képét. Újabb remeken elővillan a hatalom három oszlopa egyenruhában. Arcukra sütvé a tetek pokol-levonata. Ezek az arcok sohasem lelhetnek feloldozást, mint ahogy Dante poklának az ördögei sem, mert nincs bennük semmi büntudat.

Örvénylés van ezeken a képeken. A lét-karaván furcsa utasai bukkannak elénk, és tűnnek sokszor a semmi-sötétbe.

Mitől ilyenek ezek az alakok? A kortól, amelyben éltek vagy most is élnek? A hiánytól, a szomjúságtól, amelynek a tudata talán nem is él világosan mindegyikünkben. Magunk is vallatjuk tovább a megkeseredett arcokat, mert rajtuk a megostorozott emberiség titka dereng.

Ezt a léthiány-seregszemlét, ezt a tablót kell még folytatni, de a többszólamúság törvényes, szabályos velejárója az, hogy vannak ellenpontok, vannak más jellegű fényképek is. Művészi hit, öntudat csillan Juhász Ferenc arcán. Néhány gyermek tűnődve néz még az ismeretlenségben sarjadó jövő felé. Titok-tengermély szemű lányok és kifosztott lelkű öregek. Hol a megvalósulás, a lélek boldog derüje, a szeretet tündöklő fénye?

Törzsig levágott, fő ágait elvesztett fa, csupasz rönk-maradék s óhajt az életért. A megnyesett ág kihajt, de az erősen meggyötört csonkaságból mire sarjadhat az a kicsi hajtás? Elláthatja-e az előző teljes lét minden feladatát? Lesz-e még gyümölcs ezen a fán? Egy biztos, hogy itt, ezen a fényképen nagyobb a halál ereje, az elmúlás-örvény, a végzet-spirál. Mégis szép, hogy nyurgán ég felé törekszik az a kicsi hajtás, mert életet kíván, azt kéri – lehetőségeihez mérten.

Mennyi látás, mennyi megközelítés van ezeken a fényképeken! Merészség is, hiszen olykor alig van valami a képen, és mégis meggyőz az a pár elem arról, hogy itt ebben az esetben ez a megfelelő kifejezés, megoldás. Mintha a lehető legkevesebb hanggal mondana el a zeneszerző valami nagyon lényeges dallam-üzenetet. Az embernek és a környezetének a költészete vibrál így előttünk az egyik fényképen. Mint ősi kínai tusrajzon egy vékony szárú növény feszül elénk kereszt alakban. („Magasba” a kép címe.)

A fényképek bizonyos sora az emberi sors iszonyú mélységét tárja elénk. Ilyen környezetben valóban meglephet minket az eszköztelenség. Mintha azt hangsúlyozná a művész, hogy kevés szóból is ért az ember. Így lehet nagy képzettársítási tere egy olyan fényképnek, amelyen csupán ennyi van: szöges drót, sötét madár, fekete kerítés. („Vasfüggöny” a címe.)

A felbomlott rendet beszéli el nekünk az alkotó a lét, a sors által egymás mellé rakott különös elemekkel: helyéről eltávolított szoboralak térdepel egy oszlop előtt. Bontás és építkezés, egy daru. Így kerülnek össze kaotikusan az elemek. Ám mindez nem rém-

látomás. Ez az itt és most nyers valósága. „Egy vers egy élet” – hirdette József Attila. Itt ezek a remekművek ennek a tételnek a kibővítését, kiszélesítését sugallják. Ezt hirdeti a „Gravitáció” című is. Egy öreg paraszt-asszony egy kereszt felé közeledik, esendően szinte zuhan a mélybe. Ember, de már kifelé kémlel belőle a lélek. Azok közül való, akik itt hajdan úgy szolgálták az életet, hogy elegendően maradjanak olyanok, akik a történelem forgószelét átvészelik; fakadjon rügy az új tavaszra. Olyanok közül való, akik végtelenül sokat tettek azért, hogy az itt mohogó halál-malom ne öröljön mindent elmúlás-liszté.

3450 évvel ezelőtt Thérán, vagyis a Szantorin nevű görög szigeten volt az utóbbi ötezer év legnagyobb vulkánkitörése. Korábban éltek fecskék ezen a szigeten, azóta elkerültek. Az emberek az újabb és újabb, az utóbbi veszedelmek után is visszatértek, mert sokan törvénynek tekintik azt, hogy azon a földön kell élniük, amelyből testük vétetett. Ez a vonzás él itt is ezeknek a fényképeknek a megalázott, megszorított szereplőiben. Mennyi öregembert vesz itt körül a boldogtalanság-örvénylés, de vonzerő is működik, vonzás, amely olyan, mint a természeti törvény ereje.

Idő-kövéletek ezek a művészi fényképek. Utak nyújtózkodnak előttünk, kapuk tárulnak elénk. De merre vezetnek? Milyen átmenetet fejeznek ki? Komor sötétség van mögöttük, bizonytalanság.

Az emberi teljesség reményét sem ismerő arcok láttán megborzong a szív. Mitől lettek ilyenek? Mi volt az az út, amely várt rájuk? Típusok vonulnak, az élet keservei által kifosztott életetek. A döbbenet vetíti emlékeztünkbe újra és újra a már látott képeket.

Előttünk örvénylenek a bajok okozói, képviselői is, végrehajtói, esetleg vakon szolgálói. Immár időtlenül szól a zene az előírásos lelkesedés nagy ünnepén. Tömeg. Az ünnep bálványképe egy teherautón. Minden ott van, amit a vas világ odarendelhetett, csak az emberi lélek hiányzik. Nem felejthetjük el már sohasem azt a gyászfekete burokba gubózott idős asszonyt sem ott az autók tömkelegében, a nedves, csúszós aszfalton. Velünk maradnak mind-mind ezek a kő-magány lények.

Vallató, szomorúan vizsgálódó szemünk újra és újra kérdezőn mered rájuk: mitől lettek ilyenek? Sokakhoz hűtlenné lettek a szavak, mert eleve nem azt mondták nekik és nem úgy, ahogyan kellett volna, ahogy az ő szívének elvárta volna. A létkapuk előtt lehull az álarc. Végre önmaga lehet az ember. Ó, mennyire csonka, mennyire, de mennyire nem az itt, ami lét-küldetése alapján lehetett volna. Pedig van ellenpólus, van egy-egy reményt csillámló ifjú szem, néhány gyermek, mint valami jobb világból idekerült, eltévedt utazó.

Életet sugárzó, szebb létet kívánó gyönyörű képek! Lét-kövéletek. Mintha az idő szülte volna a méhéből mindet, mint gyöngykagyló a gyöngyöt, és magát ezt a szenvedés-sugárzást rögzítette volna a fénykép, nem a jelenségvilágot. A mester, a művész megérezte azt a kiváltságos pillanatot, amikor a jelenség-ármyszínház-világ leleplezi, feltárja önmagát, amikor elénk villan a lényeg. Mindezt láthatjuk, mindezt tudjuk, de mint utolsó felvonás végén a színdarabban, még itt van előttünk a végkifejlet. Még mindig megválaszolatlan az a kérdés, mely azt firtatja, hogy ennek a

gyakorta kaotikus vas világnak mi a rendje, mitől ilyenek azok az emberek, a megszorítottak és megaláztak.

Én hiszem és tudom, hogy erre a kérdésre is maguk a fényképek válaszolnak. Látványosan egy-egy pillanat lét-akkordja villan elénk, de ezek a pillanatok feltárják a szereplők titkait, jellemét. Épp ezért tűnődhetünk azon, hogy ezek a névtelen, létüket koptató emberek bátrak-e vagy gyávák? Velük kapcsolatban szinte romantikusan hat ez a kérdés. Mintha olyan mércét akarnánk használni, amely itt alkalmazhatatlan.

Vajon miért? *Vurma korkagi, cesur edersin!* (Ne üsd a gyávát, mert bátorrá teszed!) – mondja a török. Nem tanácsos tehát még a gyávát sem ütni: még a végén bátor lesz belőle. Ütés jócskán érte ezeket az embereket. De mi történt velük közben? Iszonyatos közöny-óceánban fuldokoltak, mintha nem is léteztek volna, mintha emberi méltóságuk sohasem lett volna. Nem érezték magukat otthon abban a világban, amelybe a történelem behajította őket. Mégis gyökeret próbáltak eresztetni belé. Ott éltek, ahol megszülettek, ahova ezzel a végzetes világra jövetellel sorsuk keresztjére felfeszültek.

Ó, mennyi ideig éltek a történelem jéghegyén! Ott azt a törzsig csonkított fát csak bátor, büszke ágaitól fosztották meg, de ezeknek az embereknek a létgyökerét is rágták a kor.

Igaz tehát, hogy még a bölcs török közmondás is túl romantikusnak látszik, ha velük kapcsolatban akarjuk használni. *Vurma korkagi cesur edersin!* Nem az a kérdés, hogy bátrak vagy gyávák voltak-e, esetleg ilyenek is meg olyanok is. Nem egyszerű verésről, megveretésről van itt szó. Amit ezek az emberek átéltek, hasonló mértékű, mint a legpusztítóbb természeti katasztrófa. Lélek-tűzhányó zúdult rájuk. Egy szellemi Pompeji lett a sorsuk. Rájuk szakadt az ég. Iszonyú üvegbura nőtt föléljük. Kiszivattyúzták a levegőjüket egy részét. Közöny-eső záporoz rájuk folyton-folyvást.

A könyörtelen valóság jegét olvassza, szüntesse meg az a tudat, hogy egy köztünk élő művész mindezt megörökítette! A baj kimondása segít a rettenet legyőzésében. További boldog művészi megvalósulást kívánok neki. Sok erőt szép küldetéséhez, hiszen jól tudom, hogy mi is hallhatatlan mértékben gazdagodunk általa.

(Tóthpál Gyula fotóművészt 2003. december 16-án a Szlovák Köztársaság Ezüst Plakettjével tüntették ki, amelyhez szeretettel gratulálunk.)

Számunk szerzői

Benke György 1931-ben született Hejőpápiban. Lelkész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia ny. tszv. tanára, volt gyűjteményi igazgató.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődés-szervező, jogász, a Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Hanácsek Erzsébet 1948-ban született Nagybátonyban. Költő, a Tokajban megjelenő *Kelet Felől* c. irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztője.

Hernádiné Ringer Erzsébet (1899, Szerencs – 1970, Miskolc) Költő.

János István PhD 1952-ben született Nagymaroson. Irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola főiskolai tanára.

K. Nagy Emese 1957-ben született Hatvanban. Tanár, iskolaigazgató, a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója.

Kádár Ferenc 1957-ben született Hódmezővásárhelyen. Lelkész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tszv. tanára, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem PhD-hallgatója.

Karcagi Magyar Margit 1956-ban született Karcagon. Tanár.

Koncz Gábor 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Közgazdász, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Kupcsik Lidi 1981-ben született Miskolcon. A Miskolci Egyetem magyar szakos hallgatója.

Mádl Ferenc 1931-ben született Bándon. Széchenyi-díjas nemzetközi jogász, az MTA rendes tagja, az ELTE egyetemi tanára, a Magyar Köztársaság elnöke.

Máté Anett 1981-ben született Salgótarjánban. Egyetemi hallgató, a debreceni LÉK irodalmi kör tagja.

Miró Kiss Ida 1949-ben született Budapesten. Pszichológus, újságíró.

Orosz István 1935-ben született Mádon. Történész, az MTA levelező tagja, a Debreceni Egyetem egyetemi tanára, lapunk szerkesztőbizottságának tb. tagja.

Sándor Zsuzsa 1953-ban született Nován. Festőművész, pedagógus, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar tszv. főiskolai docense, a Pécsi Tudományegyetem PhD-hallgatója.

Somogyi Sándor 1926-ban született Kisújszálláson. Geográfus, a földrajztudomány doktora, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének ny. tudományos tanácsadója, az ELTE c. egyetemi tanára.

Temesvári Márta 1978-ban született Székesfehérváron. Költő, újságíró.

Tusnády László 1940-ben született Mátészalkán. Költő, műfordító, az irodalomtudomány kandidátusa, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar tszv. főiskolai tanára.

Vértés Judit 1974-ben született Budapesten. Középiskolai tanár.